BŪDAS

Kaip vaikai auginami šiaudiniai sodai
Naujas požiūris į Rytų Lietuvos pilkapynus
Kalbantis su vilkais ir šventaisiais
Grūšlaukės Užgavenės

2025 | 1

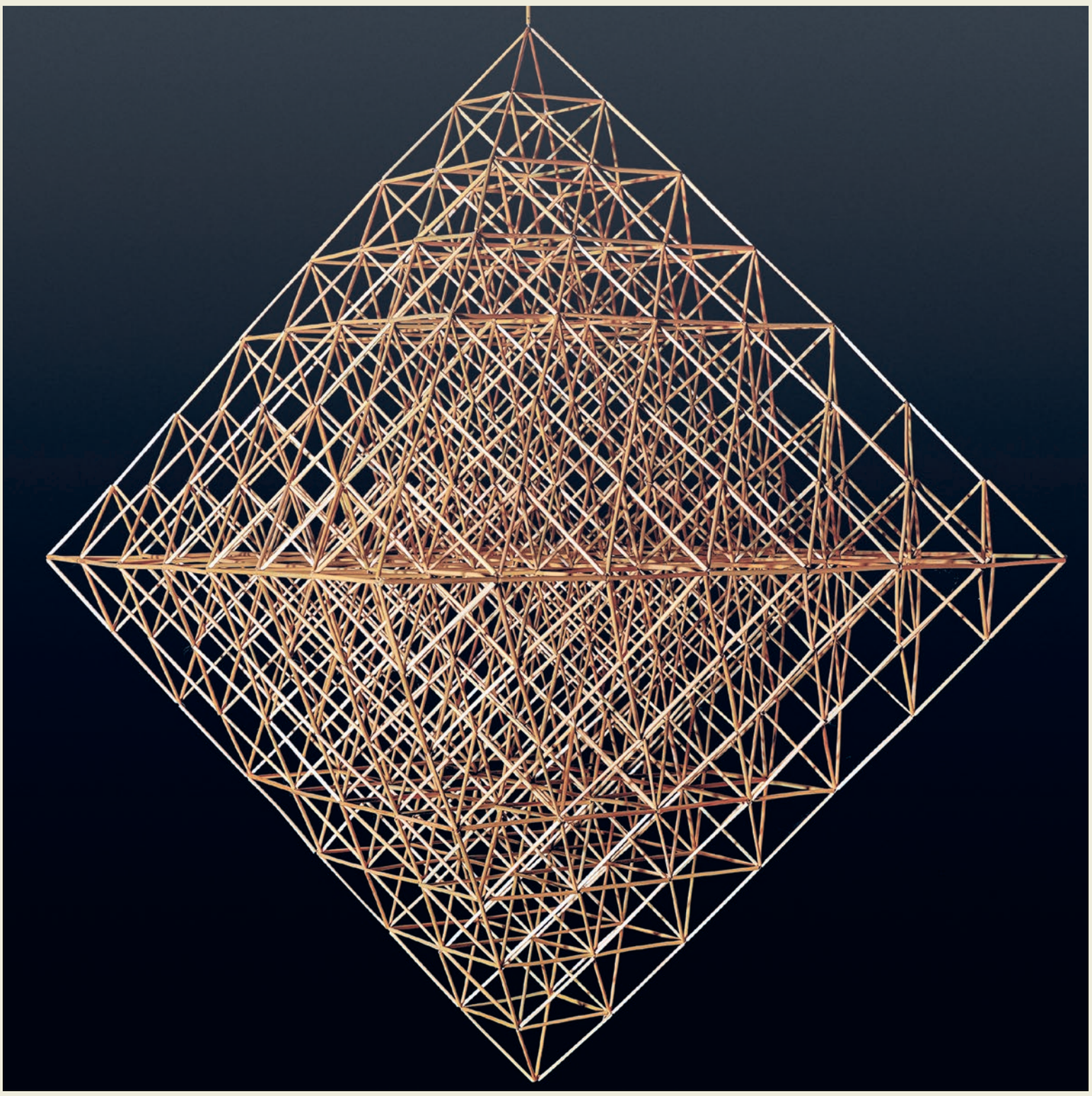

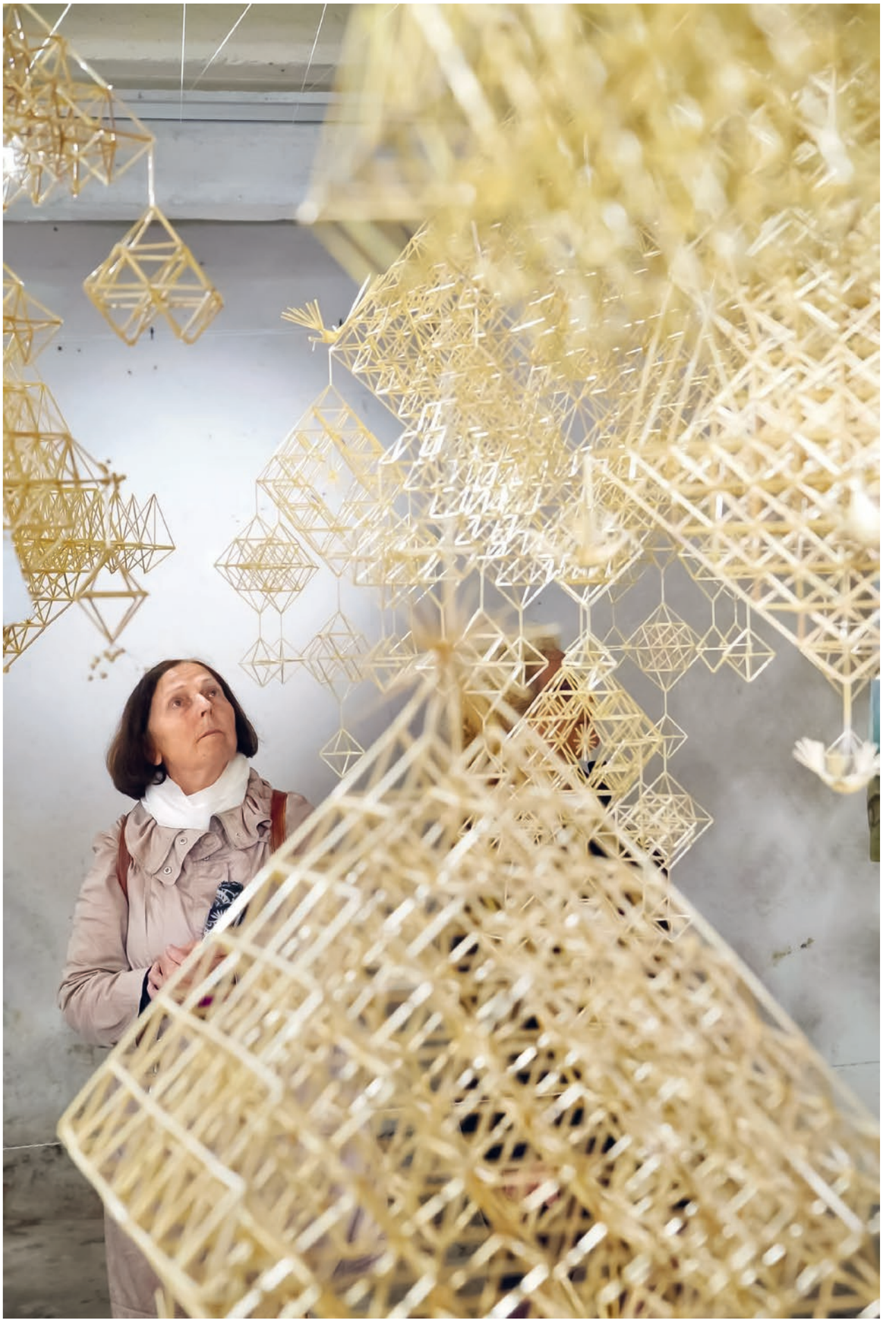

Nacionalinės Jono Basanavičiaus premijos laureatė Marija Liugienė tradicinių šiaudinių sodų parodoje „Sesė sodų sodina“ Lietuvos nacionaliniame muziejuje. 2015 m. Keičio Kagio (Keiichi Kagi) nuotrauka

KAIP VAIKAI AUGINAMI ŠIAUDINIAI SODAI

2024 m. Nacionalinė Jono Basanavičiaus premija buvo skirta ilgametei etninės kultūros puoselėtojai, šiaudinių sodų rišėjai, asociacijos ,,Dangaus sodai“ įkūrėjai Marijia LIUGIENEI. Ją kalbina Juozas Šorys.

■ *Maryte (niekaip neapsiverčia liežuvis į Jus kreiptis Marija), sveikinu su pelnytu įvertinimu –Nacionaline Jono Basanavičiaus premija, skirta už ,,išskirtinę ilgametę veiklą etninės kultūros srityje“ ir ypač ,,už šiaudinių sodų tradicijos atgaivinimą, puoselėjimą ir tarptautinį pripažinimą“!*

Taip, šiaudiniai sodai – tai didžioji mano gyvenimo meilė. Gal prieš kokius penkiolika metų mane aplankė mintis, kad likusį gyvenimą būtina skirti būtent jiems. Ir nuo tada visa mano profesinė ir asmeninė veikla buvo nukreipta ta linkme. Seminarai, stovyklos, festivaliai, plenerai, leidyba, įvairios akcijos ir atrakcijos, mokymai ir visa kita, ir dažnu atveju nežinai, kur sustoti... Ši veikla prasidėjo man dirbant Vilniaus etninės kultūros centre (VEKC).

Dažnai pagalvoju, kaip Jonas Basanavičius, mūsų tautai šventas žmogus, pradėjo rinkti lietuviškosios tautodailės artefaktus, kas jį skatino veikti? Kai grįždavo į gimtuosius Ožkabalius, jį, kaip daktarą, aplankydavo ir eilinės sodietės, kurių už paslaugas paprašydavo palikti prijuostę ar skarelę, arba sakydavo – atnešk man drožinėtas klumpes, tada tau papasakosiu, kaip išsigydyti gumbą... (Jo asmenybe paženklintą premiją juk ir aš gavau už tautodailę!). Kaip apgalvotai bendravo su broliu – tarkim, atsisakė savo ūkio dalies, kad šis surinktų sutartą dainų kiekį, ir vėliau jį rėmė, užmokesčiu skatino rinkti tautosaką, nenugrimzti į nepabaigiamus žemės darbus. Iš kur tas azartas, savųjų tautinių vertybių suvokimas?

Esate žymaus dainininko, pasakotojo Petro Zalansko dukra, kilusi iš Mardasavo, šilinė dzūkė ir pasaulėjauta, ir širdimi. Ar ne tai nulėmė Jūsų pomėgius ir interesus?

Tiesą sakant, taip, Juozuli. Kai pradėjau dirbti VEKC su folklorine ir etnografine medžiaga, kartais net suimdavo juokas, kad rimtais veidais domimasi, regis, akivaizdžiais dalykais, tuo, ką mes žinojome nuo vaikystės. *Visų kų žinojau – kų per Kūcias daryc, kų per Velykas*... O dar tėvulis sugebėjo subtiliai skiepyti tautines vertybes. Kaip būdavo? Radijas grodavo: ,,Tarybinę Lietuvą liaudis sukūrė...“ O jis sakė: ,,Vaikai, čia ne mūsų himnas. Mūsų himnas: ,,Lietuva, Tėvyne mūsų, / Tu didvyrių žeme...“ Na, ir tai sėdo į sąmonę ar pasąmonę. Ką mano brolis Jonas padarė? 1957 m. vasario 16 d., būdamas Marcinkonių gimnazistas, mokykloje įkūrė kuopelę Lietuvai vaduoti. Jie keliese Marcinkonių geležinkelio stotyje ant traukinio „Druskininkai–Vilnius“ iškėlė lietuvišką tautinę vėliavą, ir tas traukinys nesustabdytas beveik pasiekė Vilnių! Va, taip pasireiškė tėvulio lietuvybė... Bet vėliau, kai buvo pagrasinta krata, jau jis pats degino patriotinio turinio knygas. O kiek mano sesė Birutė Zalanskaitė liaudies dainų pridainavusi ir įdainavusi[1]... Ypač giliai jautė liaudies dainų dvasią. Juk tai savaime neatsiranda – kyla iš gilumos.

Išties daug dalykų atsinešama iš namų, aplinkos, bendravimo su saviškiais ir kaimynais. O ką menat iš vaikystės Mardasave?

Velykų pirmąją dieną mes, dar jaunos mergikės, turėdavom būtinai basos palakiot, net jei sniego būdavo. Kai ankstyvos Velykos būdavo, tai net vandeniu kieme sniegą tirpindavom, nešiodavom kibirais iš šulinio. Tam, kad kvepėtų kiemo žolė, kad basos galėtume palaigyti. O miškas! Kaip mums įkyrėdavo tas kašelių nešiojimas. Triskart per dieną eidavom grybauti. Viską reikėdavo užsidirbti. Dabar anūkams pasakoju, kad visas mokyklines priemones, batus, aprangą mokyklai per vasarą turėdavom užsidirbti rinkdami grybus. Pirma lepeškas iš miško tampydavom ir pardavinėdavom, paskui spanguoles, bruknes. Iki šiol myliu tą mišką, nors seniau jis yra buvęs ir karčiu pipiru... Dar atsimenu, kaip mes, vaikai, rugelius iš kolūkio laukų iki paskutinės varpelės surinkdavome (nes nupjovus rugius pusė varpų likdavo!). Tai mamytė iškepdavo mažiuką kepaliuką duonos arba ragaišį ir sakydavo, kad tai iš mūsų surinktų varpelių,

1 Birutė Zalanskaitė (1943–2011) – lietuvių liaudies dainininkė, kanklininkė, pedagogė. Įrašė garsajuostes „Religinės giesmės“ (1992), „Protėvių dainos“ (1994), „An tėvulio dvarelio“ (2000), kompaktines plokšteles „Lakštau lakštukė“ (2006), „Garbinu Viešpatį“ (dainos ir giesmės, išleista 2013). Daugumą dainų išmoko iš tėvo. Pagal VLE.

atskirai sumaltų. Tas tvarumas, apie kurį dabar taip dažnai kalbam, seniau žmonėms buvo įaugęs į kraują.

Paprastai sakoma, kad sūnums motinos, o dukroms tėvai didesnę įtaką padaro, o Jums kaip buvo?

Man – tėvulis. Mama mirė labai jauna, tada aš turėjau šešiolika metų. Ir tėvuliui, ir man, ir visai mūsų šeimai tai buvo labai tragiškas įvykis. Matai, mūsų mamytė buvo truputį kitokia, visada paskendusi rūpesčiuose, ir tie laikai po karo, kai aš gimiau, buvo labai skurdūs, kupini kasdieninių nepriteklių, kovos už būvį. Augom keturi vaikai, penktasis dar mažas numirė. Likęs našlys, tėvulis ilgai gyveno, į senatvę atsivėrė ir jo giliausi etnografinės ir folklorinės žinijos klodai, ypač kai kartą Birutė atsivežė į svečius vargonininką Rimantą Gučą. Jis užrašė pirmąsias tėvulio dainas, tada jis greit tapo visur kviečiamas, ėmė važinėti po renginius, labai tam atsidėjo[2]. Mamytė Ona (mergautinė pavardė – Trainavičiūtė) buvo kilusi nuo Kabelių, iš Ašašninkų kaimo. Ten jautėsi gudų įtaka, jų ir dainos šiek tiek linksmesnės, jose ir blevyzgų pasitaiko, o tėvuliui tai buvo šiukštu, jis buvo labai griežtai mamos išauklėtas, kad tokių dalykų nebūtų.

O kabeliškiai buvo tokie linksmuoliai. Teta Ieva man papasakojo, kokia buvo jų veseilia. Tėvulis ženijosi jau pabuvęs bernas, buvo užsispyręs, kad ves tą našlaitę iš Kabelių, ir viskas. Tėvai buvo labai prieš, bet jis sakė, kad jei šitos neleisit imti, visai nesiženys! Ir per veseilią iš Ašašninkų į Zalanskų namus atvažiavo didžiausia gauja: „Aš – maršalka, aš – antra maršalka, aš – svočia, aš – antra svočia“, – taip ir panašiai jie prisistatinėjo... Nes jie tokie baliaunykai, truputį turi *gudziško* kraujo. O Zalanskai buvo orūs, save laikė bajorais, buvo paskaičiavę, kiek stalų ir lėkščių reikės, kur ką pasodins, o čia atkako beveik persirengėlių pulkas...

Zalanskai – kelių kartų mardasaviškiai, dabar kaimo kapinėse turiu prižiūrėti devynis giminės kapus. Tai prodėdziai, kurių kaulus reikia gerbti. Sakoma, kad jų palaidojimų vietose nebegalima laidoti...

Prieškario metais šiaudinių sodų tradicija geriausiai buvo žinoma Aukštaitijoje, kupiškėnų krašte. Žemaitijoje ji nebuvo žinoma arba nefiksuota, fragmentiškos žinios iš Mažosios Lietuvos (ten rišamos ir nendrės), o Dzūkijoje su šiaudais buvo dirbama, bet, lyginant su aukštaičiais, negausiai. Ar pažinojote sodų rišėjų savame krašte?

Taigi Malvinukė Česnulevičienė iš Mančiagirio. Tas kaimas įsikūręs už Žiūrų, ant Ūlos kranto, gražioje vietoje, gal kokie aštuoni kilometrai nuo Mardasavo. Kažkas mane užvežė pasižiūrėti šiaudinių sodų. O ji: „*Vaikelia, aš tave išmokysiu širšuonus rišc“*. Jos trobelėje pirmąkart sodus ir pamačiau. Užėjom, tamsi pirkaicė su mažais langiukais, o jos palubėje – stebuklai. Aplink tamsu, o palubėje šviečia saulės, žvaigždutės, sukinėjasi, kraiposi paukštukai, sodai. Ir ant sienų prikabinėta... Ji tiesiog lakstydavo su tais sodais atvykėliams iš paskos, klausinėdama, gal tau reikia? *Va gi pažūrėk, kap ca gražu*. Daug kas numodavo ranka ir sakydavo, kad eitų šalin. Ji buvo tokia savotiška *čiudakė,* o aplinkui niekas daugiau sodų nerišo. Tiesa, Marcinkonyse Marija Petrušytė-Gaidienė, gimusi 1912 m., turėjo pirkioje kelis sodus pasikabinusi virš *laškelės*[3], bet nebuvo tokia azartiška kaip Malvina, kuri tuo tiesiog gyveno. Panašiai kaip aš vėliau (matyt, perėmiau iš jos).

Dirbdama VEKC turėjote įvairių pareigų ir veiklų, bet pamažu viską nustelbė šiaudiniai sodai. Kas įvyko? Kada ir kaip pajutote, kad būtent šiaudiniai sodai yra Jūsų pašaukimas? Tikrai dar ne pas Malviną?

Tada pas Malviną buvo tiesiog labai gražu ir įspūdinga. O svarbą pajutau, kai 2013 m. Lietuvos nacionaliniame muziejuje surengėme puikią sodų parodą. Tada prieš Kalėdas iš visos Lietuvos važiavo autobusai jos žiūrėti, rūbinėje nebuvo vietų, paltus krovėme ant grindų... Paskui ta įspūdinga paroda buvo pratęsta. Ir per 2014 m. Dainų šventę dailininkas Saulius Valius Arsenale sukūrė puikią liaudies meno ekspoziciją su įsiminusia šiaudinių sodų dalimi.

Tiesiog kūdikiui atėjo laikas gimti. Šio centro kūrėja Eglė Plioplienė suteikė drąsos veikti, sakė – eik ir daryk, ką reikia. Ir po jos vadovė Milda Ričkutė tikėjo šiaudinių sodų projekto perspektyvumu. Tad dirbant VEKC atsivėrė galimybė organizuoti mokomuosius seminarus, stovyklas, rašyti projektus Kultūros rėmimo fondui, Kultūros tarybai. Iš viso parašiau keturiolika šiaudinių sodų tradicijai plėtoti skirtų projektų ir tik du buvo atmesti.

2 Petro Zalansko (1900–1980) dainos ir jo užrašyta etnografinė bei biografinė medžiaga išspausdinta knygose „Čiulba ulba sakalas“ (1983, parengė D. Krištopaitė; papildytas leidimas su kompaktine plokštele 2008), „Mardasavas“ (1999). Išleista garsajuostė „Mardasavo dainos: dainuoja Petras Zalanskas“ (1992), kompaktinė plokštelė „Čiulba ulba sakalas. Dainuoja Petras Zalanskas“ (2005). Pagal VLE.

3 *laškà* (brus. ложка) – lova:

Marija Liugienė. Butauto Barausko nuotrauka

2017 m. šiaudinių sodų rišimo tradicija buvo įtraukta į Lietuvos Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą. Tam buvo atliktas nemenkas parengiamasis darbas, prie kurio uoliai prisidėjote.

Iki to laiko dažnai laksčiau į Kultūros ministeriją pas Ireną Seliukaitę. Sakiau jai: ,,Irena, reikia deramai įvertinti šiaudinius sodus“. O ji: ,,Žinoma, reikia, reikia...“ Puldinėjau ir į Lietuvos UNESCO atstovybę pas Mildą Valančiauskienę, o ji irgi panašiai pritardavo: ,,Reikia, reikia...“ Prisilaksčiau, kol suvokiau, kad pačiai teks imtis atsakomybės. Įsitraukiau į paraiškos rengimo darbus, institucijoms siuntinėjau juodraščius, metmenis, bet greitai supratau, kad reikia talkos. Įsitraukė Lietuvos nacionalinio kultūros centro (LNKC) specialistai, ir šiaudinių sodų rišimo tradicija buvo įtraukta į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą[4]. Vėliau paaiškėjo, kad paraišką tarptautinėms organizacijoms ir UNESCO perspektyviausia teikti visuomeninei organizacijai. 2020 m. Vilniuje įsteigėme Lietuvos šiaudinių sodų rišėjų asociaciją ,,Dangaus sodai“, kurią įregistravau savo namų adresu, nes VEKC tos misijos nesiėmė. Iš pradžių joje būrėsi aštuonios narės, o šiuo metu asociaciją sudaro apie septyniasdešimt šiaudinių sodų rišėjų, vis ateina ir jaunesnės kartos žmonių. Tiesa, yra liaudies menininkų, kurie nepageidauja jungtis prie šio visuomeninio sambūrio, bet mes gražiai bendraujame.

Kas yra aktyviausi asociacijos nariai?

Kartą į VEKC atėjo Inga Ablingienė, vaikštinėja, žiūrinėja... Buvom pasikabinę kelis šiaudinius sodus, tarp jų – ir mano darbų. Asociacija tada tik steigėsi, ėmiau apie ją kalbėti, sakiau, kad reikia parašyti jos įstatus, bet neturiu žaliausio supratimo, kaip tai padaryti. O ji: ,,Dabar esu tarp dviejų darbų, iš vieno išėjusi, į kitą dar neatėjusi, tai galiu parašyti“. Nustebau, kad šiais laikais dar yra tokių žmonių! Ji puikiai surašė tuos įstatus, padėjo sutvarkyti registraciją ir kitus biurokratinius rūpesčius. Sodus Inga tada jau buvo pradėjusi rišti, šio amato ir meno ją buvo pamokiusi Vida Sniečkuvienė iš Vilkijos, kuri, beje, irgi yra aktyvi asociacijos ,,Dangaus sodai“ narė. Dar paminėsiu vilnietę Rasą Gelčienę, kuri irgi yra ,,pramušusi galvą“ dėl šiaudinių sodų: pati už miesto sėjasi ir augina rugius, pati juos pjauna, ruošia šiaudų žaliavą, riša sodus, dainuoja. O Vilhelmina Mikelionienė iš Kauno dabar ruošiasi skristi į Japoniją, kur pratęs pažintį su tomis japonėmis, kurios išmoko rišti sodus mūsų organizuotoje tarptautinėje stovykloje. Viena iš jų dirba Lietuvos ambasadoje Japonijoje, buvo atvažiavusi ir pas mane pasimokyti, prisipirko angliškai ir lietuviškai išleistų knygų apie sodų rišimą. Apskritai, japonų santykis su šiaudiniais sodais yra ypatingas. Kai juos pamato, atrodo, jiems pakerta pakinklius, tai jiems labai artima. Gal tai padėtų paaiškinti Gintaro Beresnevičiaus straipsnis apie senąją japonų religiją šintoizmą, jų apeigas su šiaudais[5]. Egzistuoja sunkiai nusakomas šiaudo stebuklas. Sakoma, kad šiaudas – vėlių namas, pasakojama, kad vėlės po mirties keliauja šiaudo tuneliu, kad tupi ant šiaudų per Kūčias namuose, kur gyveno ir griešijo, ir į kuriuos, anot J. Basanavičiaus, kasmet grįžta. Tas šiaudas tarsi mūsų kūnas. Šiaudas nešioja grūdą, o kūnas – sielą. Ne kūnas turi sielą, bet siela – kūną. Seminaruose pusiau juokaudama sakau: ,,Ar dar yra abejojančių, kad turite sielą?“ Tyli visi, neprisipažįsta...

Jaučiu, kad greit mus užpuls ir kinai, nes Kinijoje šio meno juos mokė V. Sniečkuvienė. Be to, jie vis dažniau atvažiuoja į mūsų muges, nusifilmuoja mūsų amatininkų dirbinius ir po kelių mėnesių jau ,,pila“ kaip savo... Jie jau daro ir lietuviškas, ir lenkiškas verbas, pateikdami jas kaip kiniškas, aišku, su savais priedais. Pavyzdžiui, jei Lenkijoje lenkiška verba kainuoja septynis zlotus, tai kiniška – tik tris su puse...

2023-iaisiais Botsvanoje šiaudinių sodų rišimo tradicija pripažinta ir tarptautiniu mastu – kaip UNESCO saugoma vertybė...

Mano vaidmuo tame procese buvo daugiau pagalbinis, pagrindinis rūpestis rengiant ir pateikiant medžiagą UNESCO gulė ant LNKC Nematerialiojo kultūros paveldo specialistės Loretos Sungailienės ir minėtosios M. Valančiauskienės pečių. Žinoma, ir aš nemažai tekstų apie šiaudinius sodus prirašiau, bet šios moterys reikalingą informaciją sustruktūravo, išvertė į ,,valdišką kalbą“, kurios, tiesą sakant, aš visai ir nemoku. Tiesa, prižiūrėjau šiaudiniams sodams skirto reklaminio filmo „Šiaudinių sodų tradicija Lietuvoje“ kūrimą – rūpinausi, kur važiuoti, ką pakalbinti, ką ir kaip padaryti. Manau, kad režisierius Donatas Simaitis iš LRT sukūrė tikrai informatyvų ir net kai kam ašaras spaudžiantį filmą. Vertinimo komisija

4 Šia proga išsamus J. Šorio pokalbis su Marija Liugiene „Nuo žvilgsnių besisukantys šiaudiniai sodai“ paskelbtas 2020 m. 5-ajame ir 6-ajame „Būdo“ numeriuose.

5 Turimas omenyje G. Beresnevičiaus straipsnis „Japonų šintoizmas ir baltų religijos“ (*Kultūrologija*, t.10: *Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003, p. 364–379). Pradinis neišplėtotas straipsnio variantas skelbtas „Šiaurės Atėnuose“ (2003-03-01, Nr. 8 (642), 2023-03-22, Nr. 11 (645). Žr. tautosmenta.lt

Marija Liugienė su anūku Gabrielium prie sodo, surišto ir padovanoto atstatytajam Margionių klojimo teatrui. 2024 m.
Onos Aleksiejūnienės nuotrauka

šiaudinių sodų tradiciją UNESCO pasauline vertybe pripažino vienbalsiai.

Neabejoju, kad Jums šiaudiniai sodai – pats svarbiausias mūsų materialaus ir dvasinio kultūros paveldo dėmuo. Kas su juo galėtų konkuruoti?

Kai užeinu į Lietuvos nacionalinio muziejaus (LNM) saugyklą, kur saugomi senųjų meistrų medžio drožybos dirbiniai, tiesiog apsiverkiu. Tos verpstės... Ir mūsų liaudies dainos ar sutartinės... Turim unikalių reiškinių, ir gaila, kad dar nemokame jais didžiuotis.

Kokia šiaudinių sodų esmė ir prasmė?

Žmonės nieko nedarydavo vien kaip dekoracijos. Nei droždavo, nei megzdavo, nei ausdavo. Visa turėjo prasmę. Kodėl japonai šiaudinius sodus atpažįsta kaip savus? Nes jie išreiškia universalią žmogišką pasaulėjautą, materijos ir dvasios dermę (visad sakau, kad pagal sakraliąją geometriją trikampiai reiškia dvasią, o kvadratas – materiją). Tos smailės, tie trikampiai bokštai vis dėlto traukia kosmines galias, dievišką kosminę energiją... Ir dar tas ypatingas šiaudas.

Atsitinka taip, kad žmogus, pabandęs sodus verti, nebegali sustoti. Tame užsiėmime yra kažkas magiška. Manau, kad senovės žmonės turėjo visai kitokią pasaulio pajautą. Turėjo, pirmiausia, ryšį su Kūrėju ir visa kūrinija, gamta, pasauliu. Jie nesvarstė, ar yra Dievas, Čarlzo Darvino veikalų dar nebuvo skaitę... Viskas senovės žmonėms buvo brangu, kaip ir Kūrėjui, su meile tvėrusiam pasaulį (juk kiekvienas *bužukas*[6] mūsų liaudies dainose apdainuotas, žvirblis, ir tas...). Tik turėdami tokias gilias pajautas, senovės žmonės galėjo sukurti šiaudinius sodus. Ir ne dvaruose jie atsirado, o būtent tamsioje Malvinos pirkaitėje.

Šiaudas jungia dangų, žemę ir požemius, sieja praeitį, dabartį ir ateitį. Tad sodas per šiaudo prigimtį išreiškia simbolinį pasaulio modelį – ir paprastą, ir universalų.

Buvau nustebusi, kai pas mane kartą užsuko pagyvenusi moteris iš Ignalinos krašto ir sakė, kad jų šeima namuose, kaime, visada valgydavo prie stalo, uždengto balta linine staltiese. O juk moterys jas kultuvėmis skalbdavo kur nors ant ežero kranto... Akivaizdu, kad valgymas jiems buvo sakralus veiksmas (kaip ir daug kas kita). Ir virš to bendro stalo visada kabodavo šiaudinis sodas. Ir visa buvo taip gražu, taip tobula ir taip reikalinga.

Žinome, kad XX a. pirmoje pusėje šiaudiniai sodai labiausiai buvo reikalingi per krikštynas, vestuves, Kalėdas ir Velykas.

Vestuvės aišku, kodėl svarbios – susikuria nauja šeima, ir jiems reikia pradėti naują gyvenimą, ir be šiaudinio sodo – niekaip.

Kaip ir vaikui po krikštynų reikia pradėti naują gyvenimą?

Taip, ir vaikui. Jis, būdavo, pramerkia akytes, o virš jo ne koks nors aršiai čypsintis dinozauras, o harmonijos kupinas šventas dirbinys. Sukasi paukštukai, oi kaip jiems gražu buvo... Kalėdos buvo suvokiamos ir kaip Naujų metų pradžia, ką į jas įdėsi, tą ir turėsi. Panašiai kaip į gilę įdėtas visas ąžuolo provaizdis. Buvo labai svarbu, kaip šventes praleisi, kaip joms pasiruoši. Aišku, ir naujas šiaudinis sodas turėjo būti surištas, juolab kad senasis gal jau būdavo palūžęs. Kalėdoms kartais ne sodą, o naują žvaigždę rišdavo. Dvylikakampę žvaigždę, su dvylikos mėnesių žymomis. Kad namiškiai laiko atskaitos sistemą, arba kalendorių, turėtų.

Vestuviniuose soduose ir šeimininkas – agradnykas *(sodininkas) būdavo. Koks jo vaidmuo?*

Vestuviniuose soduose *agradnykas* būtinai būdavo. Šiais laikais jų beveik ir nebematau. Seniau prie vestuvinių *agradnykų* pritvirtindavo rugių ir avižų varpų, o iš išbyrėjusių grūdų spręsdavo, kiek berniukų ir mergaičių porai gims. Kuo skyrėsi Kalėdų ir Velykų sodai, dabar sunku pasakyti, nes duomenų iš seniau beveik nėra, niekas tyrimų tada nedarė. Seniausi sodai LNM saugykloje – iki aštuoniasdešimt metų, ir dažnai sunku pasakyti, kokia proga jie buvo sukurti. Vitenė Repšienė dar pasakytų, kad šiaudinis sodas buvo rišamas ir Sekminėms, ir Žolinėms...

Turbūt sutiksite, kad pirmiausia Jūsų, o vėliau ir asociacijos „Dangaus sodai“ pastangomis, šiaudinių sodų rišimo tradicija yra atgaivinta, iškelta kaip vertybė ir pripažinta tarptautiniu mastu. Kiek tradicija bus išlaikyta ir kiek ji bus perkurta?

Manau, kad tradicija vystysis, bet išliks. Man dar labai norėtųsi spėti įgyvendinti seną svajonę – įkurti Lietuvoje Šiaudinių sodų muziejų. Liko tik smulkmena – iš kažkur nugriebti kelis milijonus (juokauju)... Jis galėtų būti piramidės formos ir turėtų stovėti gražioje vietoje, ant aukšto ežero ar upės kranto, kad iš toli matytųsi...

Jūsų kelio pradžia – Mardasavo kaimo sodyboje, o kiek turite vaikų ir vaikaičių, ar yra tarp jų „sodininkų“?

6 *Bužukas* – vabaliukas.

Turiu dukrą Modestą, dvynius Oną ir Simoną, sūnų Mykolą. Džiaugiuosi, kad jie augo visavertėje tradicinėje šeimoje. Pirmieji vaikaičiai buvo penki bernai. Tada galvojau: „Dievuliau, tai kur gi tos mergaitės, taip norėtau jų turėti...“ Paskui man dukros ir marčios šešias mergaites padovanojo. O tie pirmieji bernai jau didžiuliai, ir jie visi moka rišti šiaudinius sodus.

Buvo taip, kad vienas mano jaunas bičiulis (daug tokių turiu) tuokėsi, ir pasakė, kad jam reikia vestuvinio šiaudinio sodo. Surišau jam, bet likus kone kelioms dienoms iki vestuvių jis nedrąsiai, bet su viltimi pasvarstė – o jeigu visiems mano svečiams po mažiuką, dviejų aukštų sodelį padarytum? Sakė, kad reiktų apie penkiasdešimties... Tada sušaukiau visus savo anūkus, ir mes ėmėm ,,pilti“ tuos sodus. Prikrovėm didžiausią dėžę... Kadangi atlygis buvo geras, tai anūkai nesiskundė.

Pavyzdžiui, mes su anūkėliu vienuoliktoku Gabrielium pernai, rugsėjo 8 d., per mano gimtadienį ir per Margionių klojimo teatro, kuris buvo sudegęs ir atstatytas, atidarymą padovanojom jiems didžiulį šiaudinį sodą iš 6600 šiaudelių. Didesniąją jo dalį per vasaros atostogas Gabrielius ir surišo, be to, kompiuteriu suskaičiavo, kiek tų šiaudelių prireikė... Žodžiu, visi mano anūkai moka rišti sodus, tiesa, kai kurios mažiukės dar teberiša reketukus.

Dar daugiau pasakysiu – kaip senovės graikai kultūringu žmogumi nelaikė to, kuris nemokėjo plaukti, taip ir aš dabar kultūringu nelaikau lietuvio, kuris nemoka rišti sodo. Išties tai visai nesudėtinga, o, beje, vyrai yra patys geriausi sodų rišėjai, jie sugalvoja tokių neįtikėtinų konstrukcijų! Pavyzdžiui, penkios Artūro Narkevičiaus iš Žeimių kartos rišo sodus, o jis tokius įdomius suriša, kad gali tik stebėtis ir gėrėtis...

Įdomu, kad mano senelė Petronėlė Daukantaitė-Šorienė buvo kilusi iš Reketės kaimo (dabar Kretingos r.), nors sakoma, kad žemaičiai neprisimena

Marijos ir Henriko Liugų šeima: dukterys Ona ir Modesta, sūnūs Simonas ir Mykolas bei marti Inga Nacionalinės Jono Basanavičiaus premijos teikimo iškilmėse Prezidentūroje. 2025 m. Brolių Černiauskų nuotrauka

šiaudinių sodų rišimo tradicijos, bet turi žodį reketis: tai labai šakotas medis, iš šakoto medžio padarytas stulpas puodynėms mauti, trikojis duonkubiliui ar katilui pastatyti. O, kaip žinia, reketukas – prietaisas siūlams vyti, krijelis arba įrankis virvėms vyti. Įžvelgčiau prasminių sąsajų.

Nemanau, kad Žemaitijoje nebuvo rišami šiaudiniai sodai. Greičiausiai jie tik neišliko.

Esate minėjusi, kad šiaudiniai sodai iš esmės ne rišami, o auginami. Kodėl taip manote?

Taip, šiaudinis sodas ir rišamas, ir auginamas, dar kartais sakoma, kad pinamas... Šiaudinį sodą iš tiesų augini kaip kokį vaiką. Jis, kaip ir žmogus, auga, auga, auga iki didžiausios savo fizinės, intelektualinės ir dvasinės galios, kol pamažu ima mažėti iki vis dar apčiuopiamos dvasios. Be to, auginamas sodas augina ir patį rišėją. Nežinau, kas pasidaro, bet, kiek pažįstu sodų rišėjų, ypač moterų, jos visos ypatingos. Jos kitokios. Pavyzdžiui, jos, pirmiausia, altruistės. Praeitais metais kalėdinėje labdaros mugėje Vilniaus Rotušėje tik švilptelėjus ir davus ženklą sudalyvavo trisdešimt ,,Dangaus sodų“ narių. Iš visos Lietuvos prisiuntė sodų, paukščių, įvairių įdomių konstrukcijų, žaisliukų, net sodų pavidalo auskarų... Mūsų stendas Rotušėje buvo gražiausias, o kiek pinigų uždirbo...

Nacionalinės Jono Basanavičiaus premijos laureatė Marija Liugienė su Lietuvos Respublikos Prezidentu Gitanu Nausėda. 2025 m. Roberto Dačkaus nuotrauka iš lrp.lt svetainės

Dalijamės ir Nacionalinės J. Basanavičiaus premijos komisijos pirmininkės, doc. dr. Daivos Vaitkevičienės žodžiu bei laureatės padėka, nuskambėjusia vasario 13 d. Lietuvos Respublikos Prezidentūroje.

D. Vaitkevičienė, 2023-ųjų Nacionalinės J. Basanavičiaus premijos laureatė:

Man garbė ir džiaugsmas pristatyti Nacionalinės Jono Basanavičiaus premijos laureatę, kuri savo kūryba ir užsidegimu pakėlė sodus danguosna. Marija Liugienė – tautodailininkė, ilgametė etninės kultūros puoselėtoja, kurios pastangomis buvo atgaivinta ši jau išeinanti į užmarštį tradicija.

Jau daugiau kaip 40 metų Marija riša sodus, yra surengusi 7 personalines parodas, iniciavusi ir prisidėjusi prie penkių meninės dokumentikos filmų šia tema, surengusi begalę mokymų, stovyklų, festivalių, parodų, o prieš kelis metus subūrusi sodų rišėjus į asociaciją „Dangaus sodai“. Magiškai skamba jos rengtų parodų, filmo, renginių pavadinimai „Šventaragio sodai“, „Šiaudo magija“, „Kalbantys sodai“, „Sodų sakmės“, „Sodų gyvata“.

O tie sodai – tai ne tik grožis, džiaugsmas ir šilta šiaudų šviesa. Kai Kalėdų naktį spindi

žvaigždės, senoviniai žmonės sakydavo: „Bus daug obuolių soduose“. Tad jei obuoliai reiškia žvaigždes, kas yra tie sodai? Tai ne kas kita, kaip pats dangus, vaiskus, švytintis, keliantis žmogaus žvilgsnį į viršų.

Sodai talpina ir estetiką, ir mitologiją, kuri, kaip yra sakiusi Marija Gimbutienė, sukurta ne valstiečių pirkiose. Tai yra tūkstantmečių paveldas, ir jis pasiekia mūsų dienas. Todėl šiandien, pagerbdami laureatę Mariją Liugienę, tuomžyg minime ir esame dėkingi daugeliui kartų, kurios dvasinį grožį perdavė iki mūsų dienų. Tam, kad šiandien mūsų sodai, darželiai, sietynai, saulytės, dangūs, karuliai, širšuonai suktųsi ir skleistų šviesą.

O M. Liugienės pastangomis sodai išėjo iš dzūkiškos pirkios ir ėmė šviesti ne tik parodų salėse, moderniuose interjeruose ir instaliacijose, bet iškeliavo į platųjį pasaulį. 2023 m. sodų rišimo tradicija įrašyta į UNESCO nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąrašą. Šiandien sodai yra lietuviškosios kultūros įvaizdžio dalis, jie ima reprezentuoti mūsų šalį tarptautiniu mastu.

Tad Marija parodė, kad etninė kultūra nėra tik paveldas, bet ir gyvoji tradicija. O skirtis tarp etninės ir šiuolaikinės kultūros yra tik įsivaizduojama, nes kultūra – tai didelis šakotas ąžuolas su daugeliu šakų, kurios tarpusavyje susipynusios sudaro bendrą vešlų vainiką. Nuoširdžiai sveikinu Mariją, pakabinusią ant vienos iš tų šakų šviečiantį sodą!

Baigdama norėčiau palinkėti visai etnokultūrininkų bendruomenei: ugdykime vaikams ir jaunimui tradicijos pajautą ir leiskime jiems patiems joje augti ir auginti savo sodus!

M. Liugienė:

Paklausta, koks jausmas dabar vyrauja mano širdyje, atsakyčiau – dėkingumas. Dėkoju Vilniaus etninės kultūros centrui, jo buvusiai direktorei Mildai Ričkutei, Lietuvių etninės kultūros draugijai ir garbingai Jono Basanavičiaus premijos komisijai.

Dėkoju savo šeimai, vyrui Henrikui, dviem dukroms, dviem sūnums, dviem žentams, dviem marčioms ir 11 anūkų. Jie mane visapusiškai palaikė. Esu laiminga, kad jie visi gyvena, dirba ir mokosi Lietuvoje. Dėkoju savo antrajai šeimai – sodų rišėjų bendruomenei, o ypač asociacijos „Dangaus sodai“ nariams. Mes visi bendromis jėgomis pasiekėme, kad sodų tradicija būtų įtraukta į UNESCO sąrašą. Mano įvertinimas yra mūsų visų įvertinimas.

Dėkoju mūsų tautos didžiavyriui Jonui Basanavičiui, tautinio atgimimo lyderiui, kuris šalia kitų savo nuveiktų didelių darbų rado laiko tautosakos ir liaudies meno rinkimui, publikavimui ir tyrinėjimui. Su savo pagalbininkais surinko apie 7000 tautosakos vienetų, tūkstančius įvairiausių etnografinių materialinių artefaktų – jie dabar sudaro reikšmingą mūsų didžiųjų muziejų fondų dalį.

Dėkoju savo gimtajam Mardasavui, jaukiai įsikūrusiam Ūlos ir Merkio santakoj, ir visai smėlėtajai mylimai Dzūkijai, civilizacijos ilgai nepaliestai, dėl ko aš visą savo jaunystę galėjau gaivintis jos tyrais vandenimis, ir ne tik fizine prasme.

Dėkoju savo nuostabiems tėveliams, kurie stengėsi nepasiduoti kolchozo brukamam gyvenimo būdui ir liko ištikimi toms tradicijoms ir papročiams, kuriuos jie buvo paveldėję iš savo protėvių ir kuriuos matė esant ypatingos svarbos. Jie žinojo, kad vargas, alkis, skurdas – laikini, kad aukščiau – dangus, saulė. Jie atkakliai teigė amžinybę, gėrį, grožį. Jų patyrimai buvo perkelti į mano sąmonę, į mano gyvenimą, jie tapo tuo moraliniu saugos ratu, neleidžiančiu nuklysti nuo teisingo kelio.

O labiausiai dėkoju mūsų darbštiems protėviams, Lietuvos žmonėms, palikusiems mums didžiausią lobį – galingą dvasią, per gražias formas kreipiančią mūsų žvilgį į subtilesnes dvasines sferas. Tai jų tamsioje pirkelėje gimė šedevras – šiaudinis sodas, harmonijos ir pusiausvyros derinys. Tai iš jų dvasinio alkio, rojaus būsenos ilgesio, kilo noras pakartoti ir sukurti tobulos visatos modelį, gebantį suderinti priešybes – žemę ir dangų, materiją ir dvasią, vyrą ir moterį. Tai padaryti jie tegalėjo turėdami artimą ryšį su savo Kūrėju, Viešpačiu, ir visa kūrinija. Amžina garbė, šlovė ir dėkingumas Jam. Ačiū.

STRAW GARDENS RAISED LIKE CHILDREN

A conversation with folk artist and ethnic culture advocate Marija Liugienė, who was awarded the National Jonas Basanavičius Prize in 2024 for her outstanding long-term contributions to the field of ethnic culture, as well as for reviving, preserving, and gaining international recognition for the tradition of straw gardens. Thanks to her efforts, this nearly forgotten tradition has been brought back to life. For over 40 years, Marija has been crafting straw gardens, has held seven solo exhibitions, initiated and contributed to five artistic documentary films on the subject, and organised countless workshops, camps, festivals, and exhibitions. A few years ago, she also brought together straw garden makers into the association “Heavenly Gardens.” Interview by Juozas Šorys.

DANGIŠKOS VELNIŲ UŽTVANKOS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnis tiesiogiai tęsia ankstesnį, „Dangaus akmenys, uolos ir kalnai“ (Būdas, 2024, Nr. 6), kuriame nagrinėti debesies-akmens, debesies-uolos, debesies-kalno, taip pat akmeninio dangaus skliauto mitiniai-poetiniai vaizdiniai ir griaustinio kaip akmenų danguje riedėjimo, uolų danguje griūties samprata. Dabar atkreipiamas dėmesys į tų dangaus uolų sąsają su vėlėmis, kurios užuominų jau pasitaikė minėtame straipsnyje. Protėvių vėlės daugelyje tradicijų būdingai „valdo“ lietų ir debesis, juose tiesiog būva, o (juodi žemi) debesys kartais net prilyginami požeminei vėlių buveinei – pragarui. Nestebina tad, jog ir pragaro valdytojai velniai gali būti aptinkami debesyse ar net su debesimis tapatinami. O velniai, kaip jau parodyta kituose autoriaus straipsniuose, itin glaudžiai susiję su akmenimis bei uolomis, kuriomis jie būdingai tvenkia tekančius vandenis. Savo ruožtu debesys – tai dangiškos velnių užtvankos, kuriomis jie sulaiko lietų ir taip sukelia žemėje sausras. Šias velnių užtvankas danguje (kaip ir žemėje) galų gale sugriauna Perkūnas, kartu paleisdamas lietis dangiškuosius srautus – lietų. Su dangiškų užtvankų vaizdiniu yra tiesiogiai susijęs tvankõs, tvankumõs prieš perkūniją pavadinimas.

Svarbi išvada, patvirtinanti ankstesnę: kadangi ne užtvankos žemėje prilyginamos debesims, o debesys prilyginami užtvankoms, kurias nuverčia ir sugriauna Perkūnas, vadinasi, Perkūnas nėra „atmosferinė“ dievybė. Oro erdvė – tik viena iš jo pasireiškimo sričių, kad ir akivaizdžiausia, kuriai tik pritaikyta ta pati velnių užtvankas griaunančio ir sustabdytą tėkmę paleidžiančio lietis Perkūno mitologema, aptarta ankstesniuose autoriaus straipsniuose.

Nelietuviška asmenvardžių rašyba atskiru sąrašu pateikta gale.

Prasminiai žodžiai: debesys ir vėlės, debesys ir velniai; debesys – dangiškųjų srautų užtvankos; „tvanka“ prieš perkūniją; baltų ir lyginamoji mitologija.

Dabar atkreipkime dėmesį nebe į akmenų ryšį su debesimis, minėtame ankstesniame straipsnyje jau aptartą, o į vėlių ryšį su tais akmenimis ir pačiais debesimis.

Aname straipsnyje jau sakyta, jog „Centrinės Australijos diėriai, sunkios sausros metu balsiai apraudodami varganą šalies būklę ir pusbadžius save pačius, šaukiasi protėvių vėlių, vadinamų mura-mura, kad šios suteiktų jiems galią prišaukti lietų. Nes jie tiki, kad lietų debesyse sukelia jų bei kaimyninių genčių atliekamos apeigos, prisidedant protėvių vėlėms. Būdas, kuriuo jie sukelia lietų, štai toks. [...] Per apeigą į trobelės vidurį įridenami du dideli akmenys, kurie reiškia besitvenkiančius debesis ir pranašauja lietų“[1], ir t. t.

Vėlgi, kaip sakyta, „Romoje, prie Marso šventyklos iškart už miesto sienų, buvo saugomas akmuo, vadinamas *lapis manalis* [‘protėvių vėlių, vėlinis akmuo’]. Sausros metu jis būdavo įvelkamas į miestą, tikint, jog tai nedelsiant turi sukelti lietų.“[2]

Irgi minėtų Afrikos barių apeigose lietui prišaukti naudojami akmenys buvo prilyginami debesims, o patys debesys, negana to, – mirusių ankstesnių žynių „lietaus darytojų“ vėlėms, kurių per apeigas prašyta lietaus[3].

Taip pat minėtų Meksikos zunių „mirusieji sugrįžta lietaus debesyse, atnešdami visuotinę palaimą. Vasaros popietę danguje tvenkiantis debesims, zuniai vaikams sako: ‘Jūsų seneliai ateina’, turėdami omenyje ne savo mirusius giminaičius, bet visus protėvius“[4]. Edvardo Berneto Tailoro duomenimis, „net kai kurie australai mano, kad po mirties vėlė pakyla ant debesų ir ten valgo, geria, medžioja ir žvejoja kaip žemėje“[5].

Debesų sąsajas su vėlėmis slavuose yra tyrusi Liudmila Vinogradova: „Rytų Polesėje andai dirbęs K[azimieras] Mošynskis Diakovičių kaime (dabartinis Žitkovičių r., Gomelio aps.) užfiksavo tokį įdomų faktą: matydami ant kaimo užslenkantį juodą debesį, gyventojai sakė, esą tai *идет Мистючиха* ‘eina Mistiukienė’, etnografui paaiškindami turintys omenyje kaime neseniai pasimirusios moters pravardę. Lenkijos pietinėse srityse debesys laikyti per dangų skrendančiomis

1 Frazer 1995: 63–64; žr. Razauskas 2024b: 47–48.

2 Frazer 1995: 76.

3 Hocart 1970: 55.

4 Benedict 1989: 64.

5 Тайлор 1989: 290.

‘palaimintosiomis’ vėlėmis, o Kelecko vaivadijoje apie debesis sakyta, jog tai *dziady wyłażą* ‘diedai slenka’. [...] Rytų Lenkijoje surinktais duomenimis, 48 % iš etnografų apklaustų kaimų gyventojų tikėjo debesyse esant demoniškas būtybes arba mirusiųjų vėles: vieni aiškino, jog debesis dangumi varinėja savižudžių vėlės, kiti – jog debesyse lakioja nekrikštytų mirusių vaikų vėlės, treti manė, jog debesis ant kupros tąso vėjo aukštai į dangų pakelti mirusieji (užrašyta XX a. 7-ajame dešimtmetyje). Tikėjimai, kad perkūnijos bei krušos debesis valdo (vedžioja dangumi) savižudžių vėlės, ypač paplitę Balkanų ir Karpatų mitologijoje. [...] Rytų Serbijos kaimuose manyta, jog pakaruoklių bei skenduolių vėlės negali patekti į aną pasaulį pas Dievą, o ‘vedžioja debesis’, užtat artinantis perkūnijai ar krušai, kaimo gyventojai šaukė vardu paskutinį kaime mirusį velionį, prašydami nuvesti debesis šalin nuo pasėlių laukų.“[6]

Dar pastaraisiais laikais Rusijos Briansko srityje užrašytas užkeikimas, tariamas siekiant nuginti šalin debesį:

А я етой тучи не боюся,
А я етой грозной не боюся.
А у етой туче – мой батюшка.
А у етой туче – мой родненький.
А у етой туче – моя матушка.
А у етой туче – моя родная.[7]

O aš šito debesies nebijau,
O aš šito grėsmingojo / perkūniškojo nebijau.
O šitame debesy – mano tėvelis.
O šitame debesy – mano gimtasai.
O šitame debesy – mano motulė.
O šitame debesy – mano gimtoji.

Paminėtina ir rusų mįslė: *Гроб плывет, мертвец ревет (поет), ладан пышет, свечи горят* „Karstas plaukia, numirėlis staugia (dainuoja), smilkalai žioruoja, žvakės dega“ = *туча, гром, молния* „debesis, griaustinis, žaibas[8]. Debesies-velionio balsui čia prilygintas pats griaustinis.

O raudoje iš Šiaurės Rusijos debesiui prilyginta kūną palikusi numirėlio siela, t. y. vėlė: *Как душа да с белым телом расставалася, / Быв, как облако, она да подымалася* „Kai siela (vėlė) su baltuoju kūnu skyrėsi, / Tartum debesis ji kilo“[9].

6 Виноградова 1999: 145–146; žr. СМ: 469; СД V: 334; Ясюнайте, Коницкая 2009: 517.
7 СМ: 469; СД V: 334.
8 ДальПРН: 789; ХдВЗ: 23, 117, Nr. 1503; žr. Афанасьев 1995 I: 92; Ясюнайте, Коницкая 2009: 521.
9 Левкиевская 2002: 162.

Panašus tikėjimas užrašytas ir Lietuvoje, Plateliuose (Plungės r.): *Važinėjas balti stambi debesys: bočiai važinėjas, sako*[10], t. y. protėviai, protėvių vėlės. Eilėraštyje „Debesys vaiduokliai“ šį vaizdinį pasitelkė Salomėja Nėris: *Ir debesys padange plaukia / Juodi, grasindami piktai. // Ne debesys! – keliauja vėlės...*[11]

Atkreipkime dėmesį: mįslėje debesys balti, eilėraštyje – juodi, ir atitinkamai skiriasi nuotaika. Be to, šviesūs, balti debesys būna aukštai, o juodi, „sunkūs“ – žemai. Balti aukšti debesys, kai siejami su vėlėmis, tad gali būti užuomina į dausas, o žemi juodi – užuomina į pragarą. Antai Šiaurės Amerikos indėnų tautosakoje teisiųjų mirusiųjų vėlių buveinė kitąsyk prilyginama šviesiam dangui, o piktųjų – tamsiam debesiui[12].

Lietuvoje debesis, numanytina – juodas, kartais tiesiog prilyginamas pragarui, kaip štai piemenų maldelėje ar savotiškame užkalbėjime, prašant giedro oro:

Debesėli, pragarėli, gudų šalin, gudų šalin!
Saulele, motule, mūsų šalin, mūsų šalin![13]

Atitinkamai Vlado Braziūno *kopiantys įkalnėn gluosniai randuoti / debesynus nei pragaro pradalges varto*[14].

O pragaro šeimininkai yra velniai, todėl nestebina, kad ir jie yra susiję su debesimis, manytina – tamsiais, juodais. Bene anksčiausia žinia apie tai yra Motiejaus Stryjkovskio, kuris „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje“ 1582 m. rašė, jog lietuvių ir prūsų Poklius (*Poklus*) buvęs sykiu *bóg piekła, chmur, zaćmienia i latających duchów albo djabłów* „pragaro, debesų, užtemimo ir skrajojančių dvasių, arba velnių, dievas“[15]. Beje, užslinkęs tamsus debesis, užstojęs, tarsi „pagrobęs“ ar „prarijęs“ saulę, irgi sukelia savotišką užtemimą.

Julius Janonis šį „mitų mitą“ yra sueiliavęs:

Poklius tykoja kas dieną
Skaisčią Saulę numarinti,
Bet galingasai Perkūnas
Moka ją gerai apginti.

10 LKŽ XVIII: 408; Ясюнайте, Коницкая 2009: 517.
11 Nėris 1984 I: 212; II: 174.
12 FNAI: 69–70.
13 Balys 1998: 28, Nr. 23b; 2003: 241, Nr. 145; LTs I: 118, Nr. 113; žr. DzM: 485; Macijauskaitė-Bonda 2006: 170.
14 Braziūnas 1986: 12.
15 BRMŠ II: 512, atsižvelgiant į dominyko Urbo vertimą 545.

Poklius debesiu pavirsta,
Lyg žvejys saulutę gaudo,
O Perkūnas, kai įniršta,
Jį žaibų vilyčioms šaudo.

Poklius žaibo nusigąsta
Ir pabėga nuo Perkūno,
O saulutė gyva lieka,
Ji erdvėj visuomet tūno.[16]

Velnias su debesimi sietas ir Senovės Irane, kur demonai irgi pasirodydavo debesų pavidalu, taip užstodami žmonėms saulę[17]. Atitinkamai vėlesniame islamo gnostiniame veikale „Knygų motina“ (*Kitab al-azillah*), parašytame kaip mokinio Džabiro pokalbis su mokytoju al-Bakiru, sakoma: „Debesis sudarytas iš Azazijilo (*Azazi'il*) substancijos. Džabirai, jei debesys nebūtų iš Azazijilo, žiūrintiesiems niekas neužstotų saulės ir mėnulio, keliaujančių savo sferomis.“[18] Azazijilas čia maždaug atitinka krikščionių Liuciferį.

Lietuvoje debesų sąsają su velniais, arba velnių su debesimis, patvirtina ir pastarųjų amžių tautosaka. Pavyzdžiui: *Velnias bėga pirma debesio, ir žaibas jį veja. Kaip trenkia, velnią užmuša* (Liškiava, Alytaus r.)[19]. Kaip pamename, Dievas velnius iš dangaus išmetė žemėn, užtat kai kurie iš jų užsikabino už debesų: *Ir dabar dar kai kada matosi velniukas, bekarąs ant debesies krašto*[20]. Plunksninius debesis žymi frazeologizmas *velnio plunksnos*, pavyzdžiui: *Velnio plunksnos pasirodė – lauk lytaus* (Plateliai, Plungės r.)[21]. Kitąsyk tai vos švelnus palyginimas, kaip štai pastaraisiais laikais Žemaitijoje užrašytoje sakmėje, ir vis dėlto: *Tas velns... ka poulė ėš tuo jauji – suvėrpiejė, saka, vėsas kėimas, ėšnešė doris vėsas, ėšvertė, ėšejė kap debesis, neblėka nieka*[22].

Itin vaizdingai apie velnio sąsają su debesimi kalba latvių sakmė:

> *Sensenos laikos, kad Dievs vēl nesen bijis zemi radījis, par sauli valdnieks bijis Dievs, bet lietus valdnieks atkal velns. Viņi visu savu darbu darījuši pamītā: kad Dievs devis spožu sauli, tad velns klusējis, bet kad Dievs klusējis, tad velns satinies tumšos mākoņu palagos un sūtījis zemei lietu.*
>
> Senų senovėje, kai Dievas dar tik neseniai buvo žemę sukūręs, saulės valdovas buvo Dievas, o lietaus valdovas – velnias. Jiedu visą savo darbą darė pakaitomis: kai Dievas duodavo spindėti saulei, velnias tylėdavo, o kai Dievas tylėdavo, tai velnias įsisupdavo į tamsias debesų marškas ir siųsdavo žemei lietų.

Sakmės pabaigoje priduriama, kad ir iki šiol *lielam negaisam uznākot, tas ietinoties melnā mākonī un skrienot pa zemi* „smarkiai audrai užeinant, jis įsisupa į juodą debesį ir lekia per žemę“[23].

Slavų velniai irgi susiję su debesimis, arba debesys su velniais. XIX a. Pavlo Čiubinskio užrašytas štai toks ukrainiečių tikėjimas (rusiškai, su ukrainietiškais intarpais): „Debesys – tai *бісова свайба* ‘velnių vestuvės’. Sakoma: *бачиш, як чірны тучи? выдно, бес жиныться* ‘matai, kokie juodi debesys? matyt, velnias tuokiasi’.“[24] O kitas – ištisai ukrainietiškai:

> *Чорты сносять хмары до купы, як снесуть багацько, то качають в валы, от того дуже гуде по небі; для спокою Бог посылае Св. Илью з огненною палкою; як Св. Илья замахне палкою, то блысне, а як ударыть по чорту, то грымне.*[25]
>
> Velniai suneša debesis krūvon, kai prineša gerokai, tai volioja į volus, nuo to smarkiai gaudžia danguje; dėl ramybės Dievas siunčia šv. Eliją su ugnine lazda; kai šv. Elijas užsimoja lazda, tai blyksteli, o kai trenkia velniui, tai sugriaudžia.

Nepraleiskime progos atkreipti dėmesį į ugninę lazdą pranašo Elijo rankoje – tą pačią Perkūno lazdą, kuria jis iš uolų paleidžia lietis sroves[26].

Ir dar vienas sutrumpintas, vėlgi rusiškai užrašytas to paties tikėjimo variantas: „Velniai surenka debesis po mažą gabalėlį ir suneša juos į tam tikrą vieną vietą, ir šitaip atsiranda milžiniški debesys.“[27] Tuos pačius vaizdinius be nuorodos į šaltinį randame priskirtus rusams Jelenos Levkijevskajos knygoje „Rusų tautos (liaudies) mitai“, kurioje jau matėme didžiarusiškai nusavintą žemaičio Juozapo Kalvio iš Tytuvėnų pateiktą sakmę[28].

Platesne rytų slavų prasme veikiausiai suprastinas ir „rusų“ priežodis: *Пошел черт по тучу, а из нее-то и стрельнуло* „Ėjo velnias debesies, o iš jo tai ir šovė“[29].

16 Janonis 1981: 94–95.
17 Рак 1998: 110.
18 GB: 709.
19 Balys 1998: 36, Nr. 63.
20 Balys 2002: 275, Nr. 4.
21 FŽ: 811; žr. Ясюнайте, Коницкая 2009: 516.
22 Stundžienė 2007: 238.
23 TPD: 14, Nr. 18; ŠmLPT XIII: 122, Nr. II.1.16; AnIT: 43–44.
24 ЧбнМИ I: 24.
25 ЧбнМИ I: 22.
26 Razauskas 2024a: 14–16 ir toliau.
27 ЧбнМИ I: 25.
28 Левкиевская 2002: 89–90; žr. Razauskas 2023a: 13–15.
29 ДальПРН: 51.

Borisas Uspenskis pateikia Polesėje 1975 m. užrašytą tikėjimą: *А гром создае Нікола Светый с Ил҃ем пророком. Хмарой распаряжа҃еца Міколa, а Л҃я ето громом, волі небеснай* „O griaustinį sukuria šventasis Mikalojus su pranašu Eliju. Debesį valdo Mikalojus, o Elijas – tai griaustinį, dangaus valią“[30]. Kadangi visa šio autoriaus knyga skirta parodyti, kaip senasis slavų velnias Volosas su krikščionybe virsta šv. Mikalojumi, arba kaip šv. Mikalojus perima Voloso funkcijas, ypatybes, kulto vietas ir t. t., tai ir šiame pavyzdyje šv. Mikalojus sąsają su debesimis yra perėmęs būtent iš Voloso, senojo slavų velnio.

Sąsają patvirtina ir kiti šaltiniai. Štai kaip 1781 m. Jaroslavlio vyskupas Samuilas aprašė vietos gyventojus Voloso prašius lietaus: *неверии сии человецы моли слезно своего Волоса, да низведет дождь на землю* „šie netikę žmonės ašarodami maldauja savo Voloso, kad paleistų lietų žemėn“; o žymus XIX a. rusų mitologas Aleksandras Afanasjevas Velesą / Volosą ne tik laikė tiesiog įasmenintu debesiu, bet net etimologiškai bandė susieti jo vardą su rusų žodžiu *облако* ‘debesis’[31].

Iš tikrųjų slavų **ob-volka* / **ob-volko* / **ob-volkъ* ‘debesis’ (> sen. sl. *облакъ*, ru. *облако*, dial. *оболока*, sen. le. *owłoka* ir kt.) paraidžiui yra ‘tai, kas aptraukia, apvelka (dangų)’[32]. Lietuvių kalboje slavų žodį formaliai atitinka *ãp-valkas*, turintis reikšmes ‘drabužis’, ‘grūdo žievė’, ‘lovos užd angalas’ ar ‘antvalkalas, užvalkalas (priegalvio, antklodės)’ ir pan.[33] (čia galima prisiminti „debesų marškas“, į kurias įsisupęs latvių velnias). O veiksmažodžių sl. **velkti* ‘vilkti’, lie. *vil̃kti*, la. *vilkt* ‘traukti, vilkti’ ir kt. prošaknę ide. **(h₂)u̯elk-* ‘traukti, vilkti’[34] galima manyti esant sudarytą su plėtiniu **-k-* iš tos pačios ide. šaknies **u̯el-* apibendrinta reikšme ‘plėšti, draskyti, žeisti, (už) mušti, žudyti, mirti’, taip pat ‘mirtis’ bei ‘mirusysis’, kuriai priskiriami lie. *velẽ* bei *vélnias*[35], nes reikšmės ‘plėšti, draskyti’ ir ‘traukti, vilkti’ šiaip jau yra gana artimos.

Juolab kad atitinkamų reikšmių (‘velnias’, ‘vėlė’, ‘apvalkalas’ ir ‘debesis’) sąsają patvirtina dar ir kitos šaknies žodžiai: pr. *cawx* (**kauks*) ‘velnias’, lie. *kaũkas*, kuris, be kita ko, gali būti ir ‘nekrikštyto vaiko vėlė’, ir pats ‘velnias’ (*Kiba tave kaukas apsėdo!* Liškiava, Varėnos r.), taip pat *kiáutas* ‘kevalas, lukštas’[36]. Visi šie žodžiai galiausiai remiasi ide. šaknimi **(s)keu̯-* / **(s)kou̯-* ‘lenkti gaubiamai, dengiamai, gaubti, dengti’, kuriai savo ruožtu priklauso ang. *sky* ‘dangus’, vid. ang. *skie* ‘dangus, debesis’, sen. ang. *scēo*, sen. saksų *scio*, sen. isl. *skȳ* bendra reikšme ‘debesis’ bei kt.[37]

Žinoma, šios reikšmių sąsajos nėra tiesioginės, jos tėra antrinės, todėl savaime nesuteikia pagrindo griežtoms etimologinėms sąsajoms. Vis dėlto nagrinėjamame mitiniame kontekste ir jos suspindi šiek tiek ryškiau.

Anaiptol neketindami perdėti šių tolimų ir tik spėjamų, nors įmanomų, etimologinių sąsajų vertės, vis dėlto negalime nepastebėti, kad vėl atsidūrėme „kažkokios“ šaknies **u̯el-* orbitoje, į kurią jau pirma buvome įtraukti kartu su *uola* ir *volu*[38].

O ką tik pateiktame ukrainiečių tikėjime matėme: *Чорты сносять хмары до купы, як снесуть багацько, то качають в валы* „Velniai suneša debesis krūvon, kai prineša gerokai, tai volioja į volus“. Tiesa, sąskambis šiuo atveju atsiranda tik vertime, lietuvių kalboje (*чорты... качають... валы = velniai volioja volus*), tačiau patys vaizdiniai simptomiški. Nes lietuvių kalbos žodis *võlas* savaime turi reikšmę ‘kamuolys, gumulas, tumulas, ratas (apie ugnį, debesis)’ su pateiktu Mariaus Katiliškio sakiniu, vaizduojančiu gamtos būklę prieš perkūniją: *Kada musės ir aklės lenda į akis ir gyvulius apima siaubas, nes miško viršūnes prislegia sunkūs debesų volai*[39].

Prisiminkime ten pat aptartas žodžio *võlas* reikšmes ‘užtvanka’, ‘pylimas, sankasa’, ‘akmeninė tvora’ bei kt. Perkūnui perskėlus ir nuvertus velnio danguje užverstą akmeninį debesų volą,

30 Успенский 1982: 36, išn. 13.

31 Журавлев 2000: 55; Афанасьев 1995 I: 355. Seniausiuose šaltiniuose Velesas / Volosas šiaip jau apibūdinamas kaip „gyvulių dievas“, bet ir vėlės dausose, ir debesys danguje gali būti prilyginami ganomų gyvulių bandai (žr. iš dalies Razauskas 2022: 15–19).

32 ЭССЯ XXXI: 84–87; ЧрИЭС I: 586; ФсЭСРЯ I: 342; III: 102; Derksen 2008: 362 (**obolkъ*); MžPKEŽ: 105.3 (**abvalka-*) ir kt.; kartais čia priskiriamas ir vok. *Wolke* ‘debesis’ (Kluge 1999: 896–897).

33 LKŽ I: 279.

34 ALEW: 1437; Derksen 2008: 514; 2015: 504 (su išlygomis dėl laringalinės ide. prošaknės rekonstrukcijos); FrLEW: 1253; KrLEV II: 531; ЧрИЭС I: 157; žr. PkIEW: 1145 ir kt.

35 ALEW: 1400, 1401–1402; Derksen 2015: 496; EIEC: 150, 567 (plg. 153); FrLEW: 1218–1219; KrLEV II: 504, 506; MžPKEŽ: 383; PkIEW: 1144–1145; SmSEJL: 731, 732; VrAEW: 642 ir kt; plg. ГмИвИЯИ: 824; žr. BūgaR III: 803–804.

36 LKŽ V: 420, 716–717; plačiausiai apie *kauką* su gausiomis nuorodomis žr. Razauskas 2009: 11–23.

37 PkIEW: 588–589, 951–953; skirtingais atžvilgiais žr. ALEW: 539–540, 561–562; Buck 1949: 53, Nr. 1.51.4; 65, Nr. 1.73.4; Derksen 2015: 232–233, 234, 243; FrLEW: 229–230, 248; Klein 2003: 689; MžPKEŽ: 382–384; OEE: 442; Sabaliauskas 1990: 178, 195; VrAEW: 508; West 2007: 343 ir kt.

38 Razauskas 2023b: 17–18 ir toliau.

39 LKŽ XIX: 927.

suprantama, pasilieja dangiškoji versmė – lietus. Ir abi žodžio *volas* reikšmės – dangiškoji ir žemiškoji – nebeatskiriamai susilieja.

Nes debesys – tai akmeninės dangiškos užtvankos, kurias mena ir veiksmažodžio *tveñkti* ‘stabdyti tėkmę’ sangrąžinė lytis *tveñktis* ‘kauptis debesims, niauktis’, nusakanti orą prieš lietų, perkūniją: *Tvenkias, bus lytaus* (A. Juškos žodynas); *Tik jau ateis lytaus – tiek tvenkiasi, tiek tvenkiasi* (Bagotšilis, Marijampolės r.); *Būs lytaus: tvenkas, tvenkas* (Laukuva, Šilalės r.); *Sutvenks lytaus* (I. Simonaitytė); ir tiesiog: *Debesys tik tvenkiasi, bus lietaus* (Alksnėnai, Vilkaviškio r.); *Perkūniją sutvenks, kad toki karšta* (Raseiniai); ir juolab: *Tolumoje grumėjo perkūnija, juodi debesys tvenkėsi* (K. Saja)[40].

Nuo veiksmažodžio *1 tveñkti* ‘stabdyti tėkmę’ ir jo sangrąžinės lyties *tveñktis* ‘kauptis debesims, niauktis’, nusakančios orą prieš perkūniją, vos švelniu reikšmės poslinkiu tesiskiria (be reikalo nuo jo nuskirtas) veiksmažodis *2 tveñkti* ‘slopiai kaitinti, šutinti, tvankinti’: *Toks tvankas, be vėjo, be nieko, ant vietos tvenkia* (Skirsnemunė, Jurbarko r.); *Tvenka, bus lytaus* (Dovilai, Klaipėdos r.); *Tačiau ir be saulės buvo šilta, tvenkė prieš lietų* (iš neįvardytos spaudos) ir t. t.[41] Velnių suverstos debesų uolos užtvenkia dangiškąją tėkmę ir tuo savaime šaukiasi Perkūno, kad jas suskaldytų, nuverstų ir paleistų lietų.

Lygiai toks pat santykis tarp daiktavardžių, nusakančių užtvenktą tėkmę žemėje ir būseną prieš perkūniją, prieš lietų ore: *1 tvankà*, *tvañkas* ‘pylimas vandeniui užtvenkti, užtvanka’[42] ir, antra vertus, *2 tvankà*, *tvañkas* ‘karštas ir drėgnas, slopinantis oras, tvankumas’[43]: *Trečia diena toki tvanka, o nėkaip nepralyna* (Raudėnai, Šiaulių r.); *Po tokios tvankõs būs perkūnijos, kad i langai birbs* (Veiviržėnai, Klaipėdos r.); *Tvankos dienoj, karščiuojant ore rūgst perkūnija* (L. Rėza); *Tvankas pradeda rodyti ant didžio lietaus* (L. Ivinskio 1846 m. kalendorius); čia ir *tvankýbė* ‘nepaprastas tvankumas’: *Tvankybė dienos, bus lytaus* (Raudėnai); taip pat *1 tvankìnti*, *tvankyti* ‘laikyti užtvenktą, tvenkti’ ir ‘tvenktis’: *Debesys tvañkos* (A. Kuršaičio žodynas); antra vertus, *3 tvankìnti* ‘slopiai kaitinti, šutinti’ ir ‘daryti tvankų, troškų’: *Tvankino tvankino i praplyšo lyti* (V. Vitkausko „Šiaurės rytų dūnininkų žodynas“); *Būs lytaus – taip tvankina* (Karklėnai, Kelmės r.); čia ir *tvankùs* ‘karštas ir drėgnas, slopinantis (apie orą)’: *Šiandien tvanki diena, t. y. tvenkias* (A. Juškos žodynas); *Jei diena karšta, tvanki, nu jau perkūnija spirs* (Seda, Mažeikių r.); *Oras pasidarė labai tvankus, dangus ėmė lyg niauktis* (I. Simonaitytė); *Tvankią tamsą žaibas raižė* (B. Sruoga)[44] ir t. t.

Vincas Mykolaitis-Putinas:

Šviesus dienovidis tvankia kaitra apsvaigo,
Ir sprogo su griausmu audringų liūčių srovės.[45]

Kitame poeto ketureilyje grakščiai persmelkti skirtingi vaizdinio lygmenys:

Granito uolynuos suspaustoj krūtinėj
Dar saugoja žemė liepsnojančią širdį,
O tvanko rūkais debesuotoj padangėj
Dar blykčioja skaidrūs pirmykšti žaibai.[46]

Kitąsyk tame pačiame vaizdinyje atsiranda ir ledas, upėms būdingos ledo užtvaros:

Ir, nugriovę ledo užtvaras ir kliūtis,
Apvaisino jauną žemę audrų liūtys[47].

Kai kuriems pietų ir vakarų slavams lietus irgi pasilieja pramušus, pralaužus debesį tarsi akmeninę užtvanką: kaip sakyta, „serbų-kroatų kalboje ‘liūtį’ reiškia *прòвала облака*, pažodžiui – ‘debesies, įtrūkis, lūžis, skilimas’; *провалио се облак* reiškia ‘prasidėjo liūtis’, kai *провалить* – ‘pramušti, praskelti, pralaužti’; *пролом облака* ‘smarki liūtis’ pažodžiui – ‘debesies pralaužimas, praskėlimas, skilimas’; *небо се проломило од грома и силног пљуска* ‘dangus praskilo nuo perkūno ir smarkios liūties’. Plg. kašubų-slovinų *obervańe χmurë* ‘smarkus lietus, liūtis’, pažodžiui – ‘perplėštas, pratrūkęs debesis’; lužitėnų žemaičių *pśeryśe hobłokow* ‘liūtis’, pažodžiui – ‘debesų prarausimas, prakasimas’, *hobryśe hobłokow* ‘liūtis’, pažodžiui – ‘debesų aprausimas, apkasimas’; *mroke se proje* ‘debesys lūžta, skyla, plyšta’ (*projś se* pažodžiui – ‘sprogti, skilti, prasiskleisti, išsileisti’). Taip pat plg. vok. *Wolkenbruch* ‘liūtis’, pažodžiui – ‘debesies lūžis, trūkis’“[48]. O Senovės Babilone griaustinio dievas Adadas tiesiog vadintas „dangaus užtvankų valdytoju“[49]. Šiaip jau visuotinai, pasak Hanso Bydermano: „Kad vanduo galėtų pasipilti ant žemės, debesis reikia prakirsti perkūno akmeniu.“[50]

40 LKŽ XVII: 245–247.
41 LKŽ XVII: 247.
42 Žr. Razauskas 2023b: 18, 21.
43 Žr. Razauskas 2021: 17.
44 LKŽ XVII: 212–214, 215–216.
45 Mykolaitis-Putinas 1990: 45.
46 Mykolaitis-Putinas 1989: 193.
47 Mykolaitis-Putinas 1989: 348.
48 Горячева 1986: 45; žr. Razauskas 2024b: 54–55.
49 Klengel-Brandt 1981: 82.
50 Biedermann 2002: 83.

Vaizdinys praamžis, archetipinis, nors ypač ryškus *Lietuvoje*: praskėlęs dangaus uolą, pralaužęs ir sugriovęs iš dangaus uolų suverstą volą, kuriuo velniai buvo užtvenkę dangiškojo gyvybės vandens versmę, Perkūnas ją vėl atveria ir paleidžia *laisvai lietis* žemėn. Todėl ir *lietus* mena *laisvę*, ypač lietus su perkūnija, kaip yra užčiuopęs Mykolaitis-Putinas:

Išeikit į laisvę, kai pirmas griaustinis
Ir žaibas paskatins pavasario liūtį[51].

O kadangi ne upių užtvankos prilyginamos danguje susitvenkusiems debesims, bet atvirkščiai – debesys ir lietus prilyginami pratrūkusioms užtvankoms bei ledų užtvaroms, tai darsyk galime įsitikinti, kad mūsų nagrinėjamas vaizdinys nėra „atmosferinės“ kilmės – tai vis to paties abstraktaus branduolinio *su-tvėrimo* ir *iš-tvėrimo* atskiras atvejis, dangiškoji apraiška, kaip ir kita proga jau aptartas dangaus „rūgimas“[52].

NELIETUVIŠKA ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Afanasjevas, Aleksandras = Александр Николаевич Афанасьев
Čiubinskis, Pavlas = Павло Платонович Чубинський, ru. Павел Платонович Чубинский
Levkijevskaja, Jelena = Елена Евгеньевна Левкиевская
Mošynskis, Kazimieras = Kazimierz Moszyński
Stryjkovskis, Motiejus = le. Maciej Stryjkowski, lo. Matys Striicovius, Strycovius
Tailoras, Edvardas Bernetas = Edward Burnett Tylor
Uspenskis, Borisas = Борис Андреевич Успенский
Vinogradova, Liudmila = Людмила Николаевна Виноградова

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

ALEW = *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch*, Version 1.1. Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, 2019.

AnIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.

Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Balys 2003 = Jonas Balys. *Raštai*, IV. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Benedict 1989 = Ruth Benedict. *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1989 ($_1$1934).

Biedermann 2002 = Hans Biedermann. *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis, 2002.

Braziūnas 1986 = Vladas Braziūnas. *Voro stulpas*. Vilnius: Vaga, 1986.

BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.

BūgaR III = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

Derksen 2008 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2008.

Derksen 2015 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2015.

DzM = *Dzūkų melodijos*. Sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė. Vilnius: Vaga, 1981.

EIEC = *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Editors J. P. Mallory, D. Q. Adams. London–Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.

FNAI = *Folktales of the North American Indian*. London: Senate, 1995.

Frazer 1995 = Sir James George Frazer. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Abridged edition. London: Papermac, 1995 ($_1$1922).

FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis.)

FŽ = *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London: Shambhala, 2003.

Hocart 1970 = Arthur Maurice Hocart. *Kings and Councilors: An Essay in the Comparative Anatomy of Human Society*. Edited and with an Introduction by Rodney Needham, Foreword by E. E. Evans-Pritchard. Chicago–London, 1970 ($_1$1936).

Jananis 1981 = Julius Janonis. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1981.

Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.

Klengel-Brant 1981 = Evelina Klengel-Brant. *Kelionė į Senovės Babiloną*. Vilnius: Mokslas, 1981.

Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeited von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.

KrLEV II = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots, 1992.

LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.

LTs I = *Lietuvių tautosaka*, I: *Dainos*. Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

Macijauskaitė-Bonda 2006 = Jurgita Macijauskaitė-Bonda. Lietaus ir sniego šaukimas bei nuvarymas lietuvių vaikų folklore. *Tautosakos darbai*, XXXI. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

Mykolaitis-Putinas 1989 = Vincas Mykolaitis-Putinas. *Raštai*, I: *Poezija*. Vilnius: Vaga, 1989.

Mykolaitis-Putinas 1990 = Vincas Mykolaitis-Putinas. *Raštai*, II: *Poezija*. Vilnius: Vaga, 1990.

MžPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

51 Mykolaitis-Putinas 1990: 120.

52 Razauskas 2021: 15–18.

Nėris 1984 I–II = Salomėja Nėris. *Raštai*, I: *Poezija 1920–1940*; II: *Poezija 1940–1945*. Vilnius: Vaga, 1984.
OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press, 2003.
PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
Razauskas 2009 = Dainius Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: Kaukas. *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 1.
Razauskas 2021 = Dainius Razauskas. Perkūno raugas. *Būdas*, 2021, Nr. 5.
Razauskas 2022 = Dainius Razauskas. Rojaus gardas: Aptvertojo anapusinio pasaulio vaizdiniai mitologijoje. *Sovijus*, t. 10, 2022, Nr. 2.
Razauskas 2023a = Dainius Razauskas. Akmuo – velnio ir akmuo – velnias. *Sovijus: Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023, t. 11, Nr. 1.
Razauskas 2023b = Dainius Razauskas. Iš (po) uolos pasilieja versmė. *Būdas*, 2023, Nr. 6.
Razauskas 2024a = Dainius Razauskas. Lazda sudavus iš uolos pasilieja versmė. *Būdas*, 2024, Nr. 2.
Razauskas 2024b = Dainius Razauskas. Dangaus akmenys, uolos ir kalnai. *Būdas*, 2024, Nr. 6.
Sabaliauskas 1990 = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990.
SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologyczny języka litevskiego*. Wilno: Universytet Wileński, 2007.
Stundžienė 2007 = Bronė Stundžienė. Aukštaitės folkloristės akistata su žemaičiais. *Tautosakos darbai*, XXXIV. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
ŠmLPT XIII = *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits, XIII. Rīgā: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1936.
TPD = *Teikas par Dievu: Izlase*. Sagatavojis Ernests Brastiņš. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1929.
West 2007 = Martin Litchfield West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
VrAEW = Jan de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill, 1962.

Афанасьев 1995 I = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, I. Москва: Современный писатель, 1995.
Виноградова 1999 = Людмила Николаевна Виноградова. Материальные и бестелесные формы существования души. // *Славянские этюды: сборник к юбилею С. М. Толстой*. Москва: Индрик, 1999.
ГмИвИЯИ = Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
Горячева 1986 = Татьяна Витальевна Горячева. К изучению славянской метеорологической терминологии. // *Этимология 1984*. Москва: Наука, 1984.
ДальПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 (1862).
Журавлев 2000 = Анатолий Федорович Журавлев. Наивная этимология и «кабинетная мифология» (Из наблюдений над мифологизмом А. Н. Афанасьева). // *Этимология 1997–1999*. Москва: Наука, 2000.
Левкиевская 2002 = Елена Евгеньевна Левкиевская. *Мифы русского народа*. Москва: Астрель–Аст, 2002.
Рак 1998 = Иван Вадимович Рак. *Мифы древнего и раннесредневекового Ирана*. Москва: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
СД V = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, V. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2012.
СМ = *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*. Главный редактор Е. М. Мелетинский. Издание 2-е, исправленное и дополненное. Москва: Международные отношения, 2002.
Тайлор 1989 = Эдуард Бернетт Тайлор. *Первобытная культура*. Москва: Издательство политической литературы, 1989.
Успенский 1982 = Борис Андреевич Успенский. *Филологические разыскания в области славянских древностей: Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского*. Москва: Изд-во Московского государственного университета, 1982.
ФсЭСРЯ I–IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
ХдВЗ = Иван Александрович Худяков. Великорусские загадки. // *Этнографический сборник*, VI. Санктпетербург, 1864.
ЧбнМИ I = *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским*, I: *Верования и суеверия*. Санкт-Петербург, 1872.
ЧрИЭС I = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I. Москва: Русский язык, 1999.
ЭССЯ XXXI = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, XXXI. Под редакцией О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 2005.
Ясюнайте, Коницкая 2009 = Бируте Ясюнайте, Елена Коницкая. Колесница пяркунаса (атмосферные явления в выражениях с переносным значением: облака). // *Балто-славянские исследования*, XVIII. Москва: Индрик, 2009.

HEAVENLY DAMS OF DEVILDOM

Dainius RAZAUSKAS

This article directly follows the previous one in which the mythical-poetical images of cloud-stone, cloud-rock, and cloud-mountain were analysed, and also the notion of thunder as the rolling stones or the crumbling rocks in the sky. This time, attention is drawn to the ties between clouds and ancestral spirits (who often control the rain) and a notion of the cloud as a representative of hell. Respectively, clouds can also be the location of devildom. And the devils, as already has been shown in some earlier articles by the author, are very closely connected with stones and rocks which are used by them, particularly, in building dams and blocking streams. In their turn, the clouds are the heavenly dams built by devils to block the heavenly streams, i.e. the rain. And finally, these heavenly dams of devils are demolished by the thunder-god Perkūnas, who releases the stream to flow again and, herewith, produces the rain.

An important conclusion (similar to that of the previous article): since not the image of a cloud is transferred to the dam on earth but, conversely, the image of a dam, to the cloud in the sky, consequently, the god Perkūnas, apparently a thunder-god, is altogether not an atmospheric deity but only occasionally manifests in the sky where he performs the same feat as on earth, i.e. destroys dams and launches out streams to flow.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-103008, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

NAUJAS POŽIŪRIS Į RYTŲ LIETUVOS PILKAPYNUS

Vykintas VAITKEVIČIUS

Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama dviem kertiniams Rytų Lietuvos pilkapynų išplanavimo elementams – pilkapių grandinėms ir tarp jų susidariusiems tarpams-takams. Įvairaus pločio, ilgio ir orientacijos takai tarp Tautų kraustymosi (V–VIII a.) ir Vikingų laikotarpio (IX–XII a.) pilkapių užfiksuoti 18 vietovių visame šios archeologinės kultūros areale. Jie ypač būdingi didiesiems pilkapynams, kuriuose išliko 80 ir daugiau pilkapių.

Tai leidžia manyti, kad šie pilkapynai V–XII a. buvo naudojami ne tik kaip laidojimo kompleksai, bet ir kaip šventvietės – apeigų ir sueigų vietos. Tokios regioninės šventvietės – tai dar vienas svarbus visų baltų genčių šventviečių ir Rytų Lietuvos pilkapių kultūros istorijos dėmuo.

Rytų Lietuvos pilkapynų analizė, kuria paremtas šis tyrimas, atlikta naudojant viešai prieinamą skaitmeninį erdvinį reljefo modelį DTM-LT-2020. Jis suteikia išskirtinę galimybę tiksliai matyti pilkapių išsidėstymą grupėse, ir tai keičia Rytų Lietuvos pilkapių kultūros paveikslą tiek empiriniu, tiek teoriniu požiūriu.

Reikšminiai žodžiai: Rytų Lietuvos pilkapių kultūra, laidosena, baltų religijos šventvietės, skaitmeninis reljefo modelis (LiDAR)

Vienas iš Vyžių miško (Utenos r.) pilkapių. 2013 m. Arūno Baltėno nuotrauka

Daugeliui atrodo, jog didžiausia, vaizdingiausia ir reikšmingiausia baltų paveldo vertybė – tai piliakalniai. Nėra ko ginčytis, tačiau privalu atkreipti dėmesį, kad jie nebuvo supilti, kaip pasakoja padavimai, nebent piliakalnių gynybiniai pylimai formuoti iš čia pat iškastų griovių. Svarbu žinoti, kad visi pilkapiai, dideli ar maži, buvo supilti nuo pagrindo iki viršaus. Tad įsivaizduokime, kiek reikėjo gabenti ir pilti žemių Gedžiūnėlių miške, Ignalinos r., kur išliko daugiau nei 500 pilkapių! Atliktų darbų mastas, arba, kaip mėgstu sakyti, šio papročio galia, stulbina.

Tradicija pilti pilkapius Rytų Lietuvoje kilo dar III a., ir lietuvių gentis jos laikėsi, matyt, iki pat XII a. Pilkapių skersmuo įvairiose vietovėse svyruoja nuo 4 iki 40 m, aukščiausių pilkapių sampilai – apie 3,5 m aukščio. Visapusiškas šių paminklų pažinimas – tai kelionė į tautos praeitį, leidžianti atskleisti gyvųjų ir mirusiųjų ryšius, sužinoti apie protėvių religiją, pažinti unikalų baltų genčių paveldą.

Pilkapis – tai vieta, kurioje kitados prabėgęs laikas laidotuvių dalyvių – žemės nešėjų – dėka yra sustojęs, įgijęs pavidalą, regimas kaip tam

tikras kapo tūris. Apskrita pilkapių forma, vainikui prilygstantis pilkapį juosiantis akmenų ratas ir pilkapių papėdės duobėse bei grioviuose kūrenta gyvuosius su mirusiaisiais jungianti ugnis leidžia kalbėti apie pilkapių apeiginę prasmę, tai jų šventumo požymiai (išsamiau žr. Vaitkevičius 2015). Pilkapiuose buvo laidota, o kam dar tarnavo šių monumentalių priešistorinių kapų grupės, kurioms įrengti dėta tiek daug pastangų?

Nuo XIX a. vidurio Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje esantys pilkapiai yra inventorizuojami, tyrinėjami, šiandien į jų išsaugojimo ir sklaidos projektus siekiama vis labiau įtraukti ir visuomenę.

Savo metu tirdamas Vilniaus gubernijos pilkapius Fiodoras Pokrovskis ieškojo atsakymo į klausimą, kur būta ribos tarp senovės lietuvių ir slavų genčių arealų (Покровскій 1895; 1897). Adolfo Tautavičiaus tyrinėjimai vedė prie detalesnės Rytų Lietuvos pilkapių kultūros apibrėžties, jos paplitimo arealo, chronologijos nustatymo (Tautavičius 1955; Таутавичус 1959). Regina Volkaitė-Kulikauskienė į šią pilkapių kultūrą žvelgė kaip į būsimos Lietuvos valstybės pamatą (Volkaitė-Kulikauskienė 1978). Po ilgesnės pertraukos Laurynas Kurila sugrąžino prie etninių klausimų, geografinio arealo ir kultūros chronologijos tikslinimo (Kurila 2003; 2005). Jo disertacija atvėrė vartus ir Rytų Lietuvos pilkapių kultūros socialinės organizacijos tyrimams (Kurila 2009a). Be to, šis mokslininkas gilina mūsų žinias apie lietuvių genties kultūrą, jos raidą naudodamas šiuolaikines technologijas bei metodus (Kurila 2016; 2017; 2022).

Remiantis 2017 m. duomenimis, Rytų Lietuvos pilkapių kultūros arealas yra daugiau nei 20 000 km^2 dydžio, didžioji jo dalis patenka į Lietuvos Respublikos teritoriją, kur užregistruotos ne mažiau kaip 608 pilkapių grupės ir pavieniai pilkapiai[1] (Kurila 2017: 118, 1 pav.). Iš šio skaičiaus maždaug 180 pilkapių grupių ir ne mažiau kaip 1450 pilkapių jau yra tyrinėta archeologų (Kurila 2009a: 16, 1 lent.). Tačiau šio straipsnio tikslas – ne Rytų Lietuvos pilkapiuose rastos medžiagos analizė, o pačių pilkapių išsidėstymas, kitais žodžiais tariant, vidinė laidojimo vietų organizacija, tam tikras jų išplanavimas.

Pradedamas tyrimas remiasi skaitmeninio erdvinio Lietuvos reljefo modelio analize[2] ir žvalgymų, kuriuos pastaraisiais metais surengė šių eilučių autorius, rezultatais.

PILKAPIŲ IŠSIDĖSTYMO TYRIMAI

Diskusijose dažnai kildavo klausimas, kas lėmė tam tikrą pilkapių išsidėstymą konkrečiose grupėse. Pirmą kartą atitraukiau žvilgsnį nuo Rytų Lietuvos pilkapių kultūros procesų bei raidos modelių ir įdėmiau pažvelgiau į laidojimo vietų išplanavimą dar prieš du dešimtmečius. Remdamasis daugiau kaip 130 pilkapių grupių planais (M 1: 500), kuriuos XX a. 9 dešimtmetyje parengė geografas ir žygeivis Tadas Šidiškis[3] (1 pav.),

1 pav. T. Šidiškio parengto Poviliškės pilkapyno (KVR 1984) plano ištrauka (pilkapiai buvo numeruojami ir žymimas jų aukštis; be mastelio). XX a. 9 dešimt.

1 Suprantama, jie gali būti likę sunaikintų pilkapių grupių vietose, arba kitados buvo supilti ir visiškai atskirai nuo grupių.

2 Rytų Lietuvos pilkapių analizė, kuria remiasi šis straipsnis, buvo atlikta naudojant viešai prieinamą skaitmeninį erdvinį reljefo modelį DTM-LT-2020, kuris sukurtas Lietuvos Respublikos teritorijos paviršiaus lazerinio skenavimo taškų duomenų SEŽP_0,5LT pagrindu. Taikant lazerinę atstumo matavimo technologiją LiDAR surinkti duomenys archeologų naudojami ne pirmus metus. Galbūt iki šiol kiek plačiau šie duomenys naudoti Lietuvos, Latvijos, Lenkijos piliakalnių modeliams kurti (Baubonis ir kt. 2017; Engel 2020; Urtāns 2022).

3 Neinventorinti jie tuo metu buvo saugomi Kultūros paveldo centro archeologų.

priėjau išvadą, kad pagal išsidėstymą pilkapių grupes galima skirstyti į kupetines ir linijines. Pastarąsias akivaizdžiai veikė senovės keliai – juk pilkapiai dažnai buvo pilami prie to paties kelio, nors ir gana atokiai vienas nuo kito. Kur kas kompaktiškesnės kupetinės pilkapių grupės taip pat gali būti susijusios su keliais, tačiau šiuo atveju pilkapiai telkėsi apie dviejų ar net trijų kelių sankryžas (išsamiau žr. Vaitkevičius 2007; plg. Kurila 2017: 126–127).

Dar 2010 m. buvo baigti rinkti visos Lietuvos teritorijos skaitmeniniai erdviniai Žemės paviršiaus lazerinio skanavimo taškų duomenys. Tapo aišku, kad naujieji skaitmeniniai reljefo modeliai, kuriuose matomi tiek pilkapių sampilai, tiek juos juosiantys grioviai bei kai kurie kiti susiję objektai, gali padėti ieškoti pilkapių nuotoliniu būdu, leidžia juos skaičiuoti bei analizuoti sampilų išsidėstymą grupėse (Tamulynas ir kt. 2013: 594–599). Pirmieji nuodugnią 10 ha miško plote plytinčios Jutonių pilkapių grupės (KVR 3199) analizę atliko Dubingių mikroregiono tyrinėtojai (Kuncevičius ir kt. 2012; 2015: 125–147). Jų rezultatai parodė 3D technologijų svarbą tiek paveldosaugai, tiek moksliniams tyrimams: iki tol vieni šaltiniai teigė, kad Jutonių pilkapyne yra 74 pilkapiai, kiti – kad net 170, o tikslus jų skaičius – 118 – buvo užfiksuotas būtent skenuojant vietovę 3D antžeminiu lazeriniu skeneriu. Šių pilkapių sampilai svyruoja nuo 6,4 iki 25 m skersmens[4], o jų aukštis – nuo 0,4 iki 2 m (Kuncevičius ir kt. 2012: 14–18).

Ieškodami atsakymo į klausimą, ar kitados Jutonyse piltus pilkapius siekta paversti kraštovaizdžio akcentais, tyrėjai išnagrinėjo skaitmeninį žemės paviršiaus modelį ir atliko pilkapių matomumo tyrimą. Tam buvo panaudotas Davido Vitlio (David Wheatley) pasiūlytas sukauptųjų matomumo dažnių analizės metodas ir nusistebėta, kad aukščiausioje šio pilkapyno vietoje pilkapių nėra. Jų nerasta ir mažiausiai matomose pilkapių teritorijos dalyse. Taip prieita išvada, kad pilkapiams vietos buvo parenkamos, tyrėjų žodžiais tariant, ant matomumo atbrailos, t. y., jų virtinės, išsidėsčiusios centrinėje, taip pat šiaurinėje ir pietvakarinėje pilkapyno dalyse, vis būdavo regos lauko pakraštyje. Būtent minėtosios atbrailos su pilkapių virtinėmis sudarė tam tikrą šios pilkapių grupės karkasą, apie kurį vėliau susitelkė likusieji pilkapiai (Kuncevičius ir kt. 2012: 20). Tokį spėjimą sutvirtino georadaru gauti papildomi duomenys ir pilkapių suskirstymas į turinčius akmens vainikus (chronologiškai ankstyvesnius) ir jų neturinčius (vėlyvesnius) (Kuncevičius ir kt. 2015: 131–132). Grupės karkasą sudarė seniausieji pilkapiai su akmenų vainikais.

Belieka paminėti, kad 2012 m. vieną iš didžiausių Jutonių pilkapių tyrė Ramūno Šmigelsko vadovaujama ekspedicija. Jame VIII a. pabaigoje – IX a. buvo palaidoti 7 sudegintų individų palaikai (Kuncevičius ir kt. 2015: 61–67, 125–147). Tas pats archeologas 2016 ir 2017 m. tyrė ir georadaru tarp pilkapių užfiksuotas magnetinių anomalijų vietas. Archeologinių struktūrų ten nebuvo aptikta, tačiau rasta išbarstytų degintinių kaulų ir pavienių archeologinių radinių (Šmigelskas 2017; 2018).

SKAITMENINIO RELJEFO MODELIO ANALIZĖ

Jutonyse buvo atliktas pirmasis ir kol kas vienintelis toks nuodugnus Rytų Lietuvos pilkapių grupės tyrimas. Jis parodė, kad skaitmeniniame žemės paviršiaus modelyje pilkapių sampilai gali būti pavaizduoti labai tiksliai, kad jis suteikia galimybę matyti jų išsidėstymą bei topografinę padėtį. Tiesa, Jutonių pilkapyno tyrinėtojai, susikoncentravę į matomumo taškų analizę, mano manymu, per mažai akcentavo reljefo reikšmę. O reljefo formų įtaka Jutonių pilkapių išsidėstymui yra akivaizdi, juk vadinamosios matomumo atbrailos, kurios suformavo grupės karkasą ir iš esmės lėmė pilkapių išsidėstymą, sutampa su pilkapių grupės teritoriją įvairiomis kryptimis išraižiusiomis iškiliomis keteromis, kurios ir už pilkapyno teritorijos ribos tęsiasi tolyn vakarų kryptimi[5]. Kitas minėtinas dalykas, kad aukščiausiame vienos iš tokių keterų taške yra maždaug 25 m skersmens atvira vieta. Manyčiau, kad tiriant pilkapių išsidėstymą, tiek sampilų konfigūracijos, tiek tarp jų likę (o kai kuriais atvejais galbūt sąmoningai suformuoti) tušti plotai – vienodai svarbūs.

Pradėjus Rytų Lietuvos pilkapių tyrimą, tapo aišku, kad lapuočių ir mišriais miškais apaugusių pilkapynų matomumas reljefo modelyje, deja, ne visuomet pakankamai raiškus, o jei pilkapiai

4 Centrinėje laidojimo vietos dalyje taip pat yra ir pailgų, 6,5 x 9,5 m, 8 x 12 m, 8 x 14 m dydžio pilkapių (Kuncevičius ir kt. 2015: 128–129), kurie visiškai nebūdingi Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai.

Pilkapių skersmuo, kaip visuotinai priimta, matuojamas apimant ir juos juosiančias duobes arba griovius.

5 Archeologiniai tyrimai parodė, kad šių keterų pagrindas yra morena, o pilkapių pylimo metu viršuje būta smėlio supustymų (Kuncevičius ir kt. 2015: 146–147).

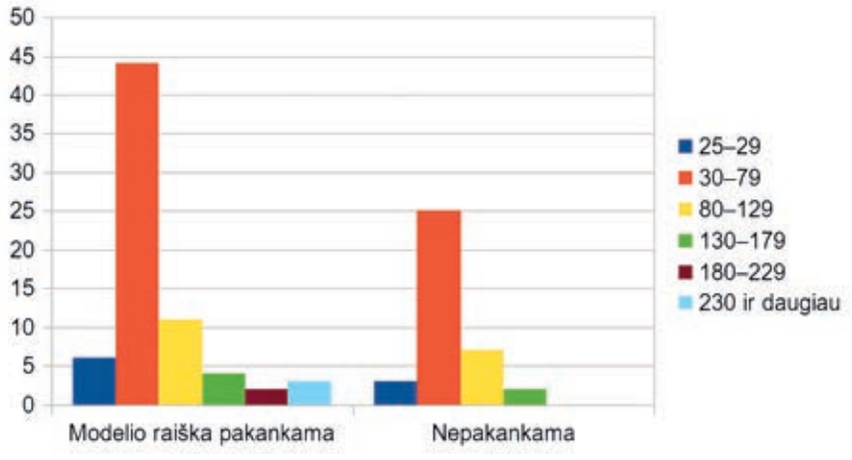

2 pav. Pilkapių skaičius grupėse ir jų reljefo modelio panaudojimo statistika

suplokštėję, dažnai juos sunku įžiūrėti ir lapuočių, ir spygliuočių miškuose. Antra, painiavos įneša archeologų tirti pilkapiai, nes po tyrimų vieni iš jų buvo vėl supilti, o kiti, deja, ne, tad pastarųjų vietos ne visada aiškios, nustatomos[6]. Trečia, pilkapių išsidėstymo tendencijoms pastebėti dažniausiai neužtenka kelių ar keleto pilkapių, reikia pilkapyno, kuriame jų būtų dvi ar trys dešimtys.

Kultūros paveldo vertybių registre pilkapių skaičius grupėse dažniausiai nurodomas, tačiau ne visada preciziškai (pvz., pažymėta: „apie 30“; „nemažiau 40“; „virš 100“). Kai kuriais atvejais Registre tokių duomenų iš viso nėra, tad jų tenka ieškoti archeologinių žvalgymų ir tyrimų ataskaitose. Tad šiam tyrimui pasirinktos ir analizuotos tos Rytų Lietuvos pilkapių grupės, kuriose užfiksuota 25–30 ar daugiau sampilų[7]. Iš viso tokių yra 107, tačiau tik 70 pilkapių grupių skaitmeninių erdvinių reljefo modelių kokybė yra tinkama analizei (2 pav.).

Analizuojamų pilkapių grupių chronologiją tiksliai apibrėžti sunku. Archeologai yra tyrinėję 45 grupes iš 70, bet jų ištyrimo laipsnis dažniausiai nedidelis, labai retai viršija 15, o dažniausiai svyruoja tik ties 5–10 procentų. Tiesa, Grigiškėse (KVR 3512) buvo ištirta net 51 iš 60 pilkapių, bet ši archeologinė vietovė taip nukentėjo nuo šalia esančių kapinių plėtros, fabriko ir kelių statybos, kad detalesnė pilkapių išsidėstymo analizė nebeįmanoma. Karmazinuose (KVR 5660) ištirta 46 iš 113, Maisiejūnuose (KVR 5004) – 22 iš 43 pilkapių, bet jų skaitmeninių erdvinių reljefo modelių kokybė analizei nepakankama. 19 pilkapių iš 60 buvo ištirta Pabarėje (KVR 1939), 47 iš 100 – Pamusiuose (KVR 3689), bet šių vietovių archeologiniai tyrimai vykdyti prieš keletą dešimtmečių ar net prieš šimtmetį, tad jų dokumentacija nepakankamai išsami[8].

Archeologiniai radiniai ir bendrieji pilkapių konstrukcijos bruožai leidžia (su išlygomis) pilkapių grupes suskirstyti į Romėniškojo–Tautų kraustymosi (nuo III a. iki V a. vidurio), Tautų kraustymosi (nuo V a. vidurio iki VI a.) ir Tautų kraustymosi–Vikingų laikotarpius (nuo VII a. iki XII a.) (Vaitkevičius 2005; plg. Kurila 2016; 2022). Romėniškajam laikotarpiui būdinga inhumacija ir tam tikru mastu kremacija, šie pilkapiai turi akmenų vainikus arba juos primenančias akmenų struktūras. Vėliau sparčiai daugėjo degintinių kapų, o aplink pilkapius su akmenų vainikais pradėtos kasti duobės ir (arba) grioviai. Vikingų laikotarpiu jau visuotinai buvo taikoma kremacija, pilkapius juosė duobės ir grioviai, o maždaug nuo VIII a. plito žirgų kapai, randama ir daug tuščių pilkapių su pavieniais juose užkastais žąslais, pjautuvais bei kai kuriais kitais daiktais.

Atliekant šį tyrimą daugiausia buvo analizuota Tautų kraustymosi–Vikingų ir Vikingų laikotarpio pilkapių grupių, kuriose yra nuo 30 iki 79 sampilų[9]. Kitų pilkapynų imtis kur kas mažesnė. Romėniškojo ir Romėniškojo–Tautų kraustymosi laikotarpio Rytų Lietuvos pilkapių kultūros laidojimo paminklai visai nebuvo analizuojami, nes dauguma jų neatitiko apibrėžtų kriterijų, t. y. jų grupėse pilkapių skaičius dažniausiai yra mažesnis nei 25.

6 Ypač trūksta duomenų apie XIX a. viduryje–XX a. pirmoje pusėje ištirtus pilkapius.

7 Tai tik iš smėlio supilti pilkapiai, nors Rytų Lietuvos pilkapių areale taip pat yra pilkapių, kurių sampilas sukrautas iš akmenų.

8 Mūsų tyrimui nepakanka vien ištirtų pilkapių planų ar schemų. Tokia pat ir net svarbesnė yra ištirtų pilkapių padėtis grupėje, deja, į tai tyrinėtojai iki šiol nekreipė reikiamo dėmesio.

9 Įskaitant ištirtus pilkapius, nors juos tyrėjai ne visada atkurdavo, t. y. supildavo tokius, kokie buvo prieš tyrimus.

PILKAPIŲ IŠSIDĖSTYMAS

Pilkapių išsidėstymo, kurį lemia gamtinė aplinka, religiniai, kultūriniai ir socialiniai veiksniai, tyrinėjimai Lietuvoje tik pradedami. Polas Garvudas (Paul Garwood), analizavęs, kaip Britanijos salyne išsidėstę akmens amžiaus pabaigoje–bronzos amžiaus pradžioje (III–II tūkst. pr. m. e.) supilti pilkapiai, atskleidė pagrindinius jų erdvinių ryšių tipus (Garwood 1991: 15–16) (3 pav.). Juos galima įžvelgti ir Rytų Lietuvos geležies amžiaus pilkapių išdėstymo schemoje: ir mes turime vienas paskui kitą iškilusių pilkapių virtines, prie kurių vėliau buvo glaudžiami kiti pilkapiai. Auganti pilkapių grupė galėjo suformuoti keleto šimtų metrų ilgio liniją arba vienas šalia kito išsidėsčiusių pilkapių spiečių (4a–b pav.). Be to, visada yra tikimybė toje pačioje geografinėje vietovėje aptikti nuo linijinio arba kupetinio plano pilkapynų nutolusių pilkapių, kurių ryšį su branduoliu galima įvardinti kaip netiesioginę sąsają (angl. *indirect association*). Palyginimui, apie 150 Maišinės, kitaip Sausių, pilkapių spiečius (KVR 3514) užima maždaug 3,2 ha plotą, o linijinė apie 80 Padysnio, kitaip Janionių, pilkapių grupė plyti 5,6 ha plote (KVR 13005). Kartais skaitlingos skirtingo išplanavimo pilkapių grupės viena nuo kitos būna nutolusios vos per porą šimtų metrų (plg. rytinę ir vakarinę Sidariškių, kitaip Krivasalio, pilkapyno dalis – KVR 1963; pirmąją ir antrąją Veikūnų, kitaip Pašaminės, pilkapių grupes – KVR 3449 ir 16422).

Vis dėlto vienas iš ryškiausių ir reljefo modelyje dažniausiai pastebimų pilkapynų elementų – įvairaus ilgio pilkapių grandinės. Tai pastebėjau prieš porą dešimtmečių pradėjęs pilkapynų planų peržiūrą, vėliau apie tai rašė ir Jutonių pilkapių tyrinėtojai. Tokių atvejų, kuomet ant kalvų ir keterų – matomumo atbrailų – pilkapiai išsidėsto vienas paskui kitą, yra tikrai daug. Toks Vikingų laikotarpio Paaldikio (KVR 13026), Vanagiškio (KVR 2008) ir kai kurių kitų pilkapių grupių planas. Ypač išraiškinga Tautų kraustymosi–Vikingų laikotarpio 230 pilkapių grupė Jakšiškyje (KVR 1888) – šioje smėlingoje, nežymiai kalvotoje vietovėje dauguma pilkapių išsidėstę virtinėmis ant vingiuojančių kalvų liežuvių (Simniškytė 2018: 138, 1 pav.).

Pilkapių grandinės būdingos ne tik kalvotose ar nežymiai raižytose vietovėse esančioms pilkapių grupėms (tokių analizuota 46), juostomis

3 pav. Pilkapių erdvinių ryšių tipai (iš kairės į dešinę): linijinis, tiesioginė ir netiesioginė sąsaja (Garwood 1991: 16)

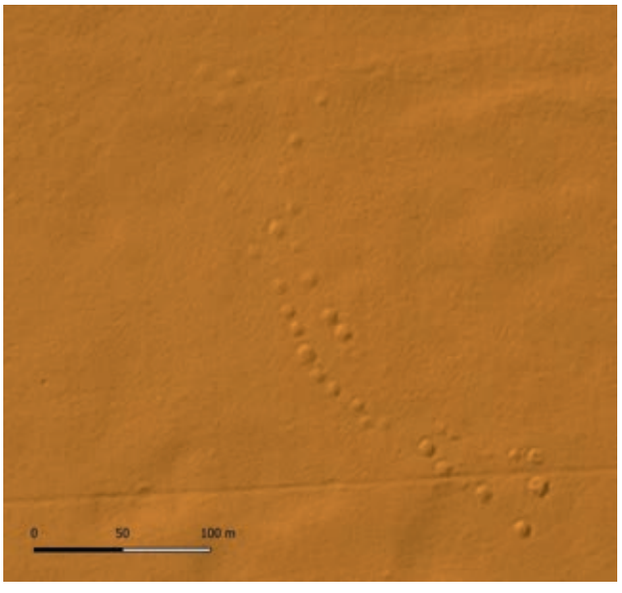

4a pav. Linijinės pilkapių grupės reljefo modelis (Jurgiškės, Varėnos r.)

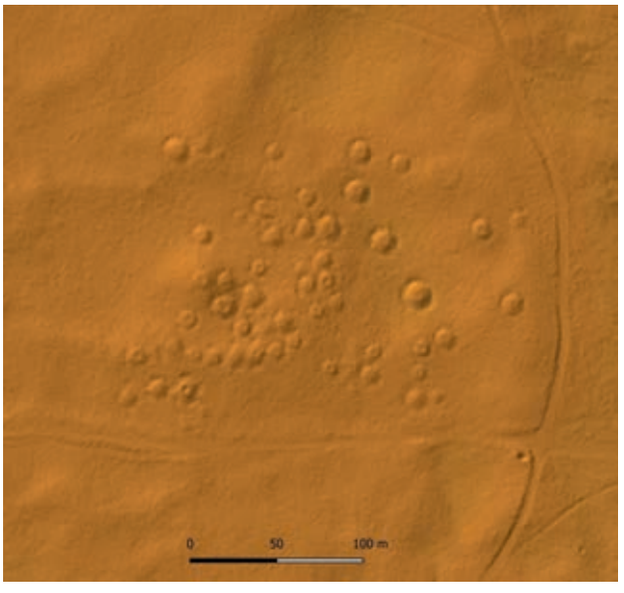

4b pav. Kupetinės pilkapių grupės reljefo modelis (Palūšės antroji grupė, Ignalinos r.; atkreiptinas dėmesys, kad didžiausias ir aukščiausias grupės pilkapis supiltas nedidelėje lomoje rytuose ir aplink jį palikta erdvės prieiti, būti)

pilkapių grupės dažnai išsidėsto ir lygumose (24 atvejai). Peršasi jų palyginimas su geležies amžiaus plokštiniams kapinynams būdingomis kapų eilėmis, kurios buvo orientuotos lygiagrečiai viena kitai (plg. Banytė-Rowell ir kt. 2003: 34).

Analizuojant tiek lygumose, tiek kalvotose vietovėse esančias pilkapių grupes, užfiksuota 18 Tautų kraustymosi ir Vikingų laikotarpio pilkapynų, kuriuose lygiagrečias pilkapių grandines atskiria tušti tarpai (šių ašis būna tiesi, nežymiai išlenkta ar kiek vingiuojanti). Tokie tarpai tarp pilkapių gali būti nuo 4 iki 7 m (Poviliškė, KVR 1984) ar net nuo 13 iki 22 m (Pabradė I, KVR 3433) pločio ir maždaug nuo 100 iki 300 m ilgio. O didžiausioje Lietuvos pilkapių grupėje Gedžiūnėliuose (KVR 1954) 5–21 m pločio tarpas tarp pilkapių tęsiasi net 710 m šiaurės vakarų–pietryčių kryptimi – lygiai tiek, kiek pagrindinė pilkapyno dalis. Beje, tokia pat tarpų tarp pilkapių orientacija užfiksuota dar aštuoniose pilkapių grupėse ir tik 4 tarpai orientuoti vakarų, 3 – šiaurės ir 2 – pietvakarių kryptimi (1 lent).

Kokia galėjo būti šių tarpų tarp pilkapių paskirtis? Juos galima paaiškinti tik kaip judėjimui skirtus ruožus, takus. Beje, iki šiol naudojami miško keliai Atmainų (KVR 5019) ir Pabarės miškuose (KVR 1939), prisitaikydami prie reljefo, leidžiasi griovomis ir atveda būtent prie tako per pilkapyną pradžios. Kita vertus, takai tarp pilkapių (su nedidelėmis išimtimis) per medžius ar pomiškį jau nėra aiškiai matomi, jais reikia eiti, dairantis į šalis (5 pav.).

Prie išvados, kad Rytų Lietuvos pilkapių išsidėstymą ir pilkapynų geografinę padėtį veikė senovės keliai (Vaitkevičius 2007: 121–122), priėjau dar neturėdamas tokių tikslių duomenų, kokius teikia skaitmeninis reljefo modelis. Atrodė, kad linijinės pilkapių grupės tiesiog glaudžiasi prie kelių. Šiandien galiu pasakyti, kad takai tarp pilkapių, nepriklausomai nuo reljefo, galėjo nulemti jų grupių išsidėstymą ir sukurti tiek linijinį, tiek kupetinį pilkapyno planą. Daugelio nedidelių pilkapių grupių (iki 30) išsidėstymas verčia manyti, kad šie pilkapiai buvo pradėti pilti būtent prie

	Pavadinimas	KVR	Vietovė	Pilkapių skaičius	Ištirtų pilkapių skaičius	Laikotarpis	Tarpo ilgis	Mažiausias tarpo plotis	Didžiausias tarpo plotis	Tarpo pagrindinės ašies kryptis
1	Atmainų, kitaip Darsūniškio	5019	lygi	176	15	Vikingų	220	6	19	ŠV (300°)
2	Ažušilės	16303	raižyta	90	12	Tautų kraustymosi–vikingų	110	5	7	V (260°)
3	Drabužninkų, kitaip Danosų	3529	raižyta	57	?	Vikingų	120	4	8	PV (220°)
4	Dusinėnų II	5665	lygi	95	5	Vikingų	340	9	20	ŠV (300°)
5	Galminių II	16298	raižyta	25			90	3	12	ŠV (330°)
6	Gedžiūnėlių, kitaip Garšvinės	1954	lygi	560	?	Tautų kraustymosi–vikingų	710	5	21	ŠV (335°)
7	Jašiūnų, kitaip Geložės	1932	lygi	120	8	Vikingų	280	9	17	Š (15°)
8	Jurgiškių	3669	lygi	30			220	4	13	ŠV (305°)
9	Kretuonų I	3434	kalvota	250	37	Tautų kraustymosi–vikingų	290	5	14	V (285°)
10	Laukininkų	5678	lygi	28	2	Tautų kraustymosi	310	11	19	V (270°)
11	Pabarės	1939	lygi	60	19	Vikingų	170	6	14	ŠV (340°)
12	Pabradės I	3433	lygi	90	?	Tautų kraustymosi–vikingų	210	13	22	PV (230°)
13	Pabradės III	25198	lygi	30			40	13	19	Š (5°)
14	Poviliškės	1984	raižyta	58	4	Tautų kraustymosi	220	4	7	V (270°)
15	Santakos	5648	lygi	120	6	Tautų kraustymosi	310	4	15	ŠV (315°)
16	Šakarvos, kitaip Kavinės	1964	lygi	42	1	Tautų kraustymosi	150	5	14	Š (355°)
17	Šeškynės	12087	raižyta	69			190	3	14	ŠV (330°)
18	Šventos	3420	raižyta	35	2	Vikingų	250	6	22	ŠV (340°)

1 lentelė. Rytų Lietuvos pilkapių grupės, kuriose tarp pilkapių užfiksuoti tarpai, ir pastarųjų išmatavimai, remiantis reljefo modeliu

5 pav. Išilgai priešistorinio tako per Pabradės pilkapyną – žvėrių takelis. 2024 m. Autoriaus nuotrauka

kelio, arba kad tam tikro pločio tarpas tarp jų formavo naują taką (plg. Galminių II, KVR 16298, Laukininkų, KVR 5678, pilkapynus). Kuo skaitlingesnės pilkapių grupės, tuo aiškiau matomi takai ir paprastai jie būna santykinai ilgesni (plg. Poviliškės, KVR 1984, Santakos, KVR 5648, pilkapynus).

Išraiškingas Pabradės miško pavyzdys: priešistorinis kelias, kuriam palikta vieta tarp pilkapių, sujungia iš viso tris iš pietų į šiaurę išsidėsčiusias, 1,2 km atstumu nutolusias Žvirzdžiūnų (KVR 12272), Pabradės trečiąją (KVR 25198) ir Pabradės pirmąją pilkapių grupes (KVR 3433). Žvirzdžiūnų pilkapynas linijinis, tačiau neskaitlingas (jame užfiksuota 11 pilkapių), Pabradės pirmasis – kupetinis, jame apie 90 pilkapių. Pabradės trečiojo pilkapyno planas tarsi pereinamojo tipo – ši grupė toliau galėjo augti ir kaip linijinė (jeigu nauji pilkapiai būtų pilami šiaurės arba pietų kryptimi), ir kaip kupetinė (jeigu grupė būtų plėtusis rytų arba vakarų kryptimi).

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad priešistoriniam takui tarp pilkapių netekus reikšmės, Pabradės pirmojoje grupėje šis kelias pasislinko apie 60 m į rytų pusę. Jis tebeveda per pilkapių grupę, tačiau dabar atsiremia į pilkapių spiečių, todėl, priverstas vingiuoti tarp sampilų bei juos supančių duobių, susiaurėjo nuo 13–22 m iki 3–4 m pločio (6 pav.). Iki šiol archeologai yra tyrinėję 12 prie takų išsidėsčiusių pilkapių (septyniose jų grupėse), jų tyrimai leidžia teigti, kad takų tarp pilkapių tradicijos ištakos siekia Tautų kraustymosi laikotarpį, o per Vikingų laikotarpį jos buvo laikomasi visame Rytų Lietuvos pilkapių kultūros areale.

Tikslus skaitmeninis reljefo modelis leidžia ne tik pastebėti per pilkapynus vedančius takus, bet ir nustatyti jų plotį. Jis siekia 13–22 m, t. y. šie takai kelis kartus platesni, negu reiktų vežimams prasilenkti, juolab prajoti ar eiti pėsčiomis. Net pusė takų tarp pilkapių yra orientuoti šiaurės vakarų–pietryčių kryptimi. Šis azimutas, ypač šiaurės vakarų kryptis, baltų mitologijoje yra susijęs su Saule, jos kelione dangaus skliautu, mirusiųjų vėlėmis ir vasaros saulėgrįžos šventė (Kupolių vakarą Saulė leidžiasi šiaurės vakaruose). Reljefo modelis atskleidžia ir daugiau tokių takų ypatybių.

Pabradės I pilkapynas. 2025 m. Gyčio Grižo nuotrauka

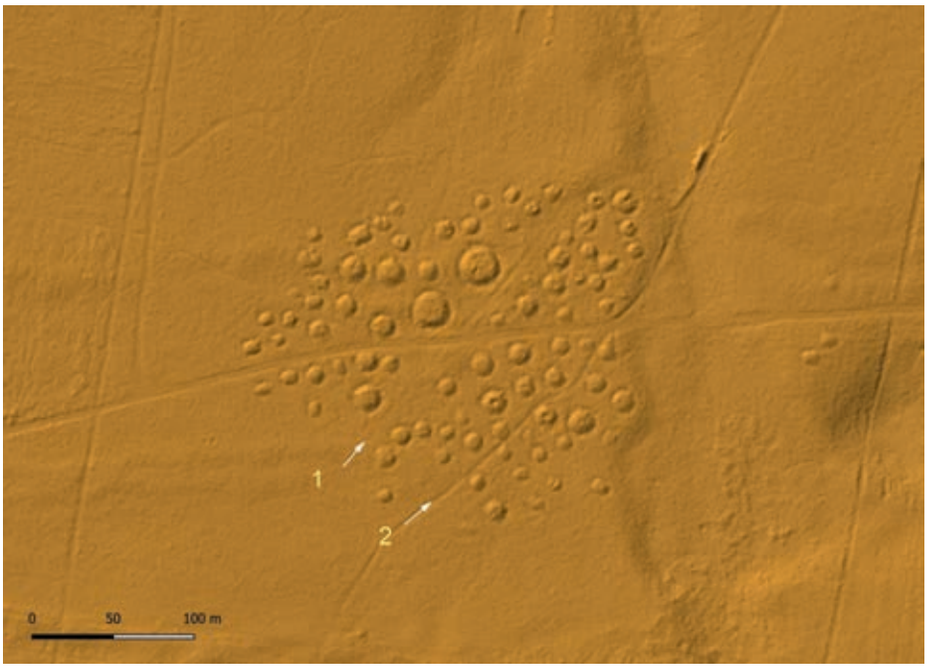

6 pav. Pabradės pilkapyno skaitmeninis reljefo modelis (1 – priešistorinis takas, 2 – šiuolaikinis miško kelias)

Štai taką per Jurgiškių pilkapių grupę (KVR 3669) šiaurės pusėje užtveria 14 m skersmens pilkapis; už jo linijinė pilkapių išsidėstymo tvarka suyra, ir dar 7 pilkapiai yra išsibarstę kas sau. Nusileidęs griova žemyn, pirmos Kretuonų pilkapių grupės (KVR 3434) takas atveda prie didžiausio (29 m skersmens) grupės pilkapio, tada pakrypsta į vakarus ir dar 150 m veda tarp vienas šalia kito išsidėsčiusių pilkapių, kol pasibaigia akligatvyje. Tarp dviejų 25 ir 21 m skersmens pilkapių dar yra 7 m tarpas, tačiau netrukus jį užstoja 11 m skersmens pilkapis. Gedžiūnėlių pilkapyno tako pietrytinis galas remiasi į pelkę, kurios rytinis pakraštys apsuptas pilkapių. Iš šios vietos takas 240 m veda prie didžiausio pilkapio, esančio grupės viduryje, ten susiaurėja iki maždaug 5 m, tačiau nesibaigia. Iš šiaurės vakarų pusės prie to paties didžiausio 26 m skersmens pilkapio veda apie 470 m tako atkarpa. Beje, ryšys tarp tako per pilkapyną ir didžiausių grupės pilkapių užfiksuotas net 10 iš 18 atvejų. Apie didžiųjų – 20 m ir dar didesnio skersmens – pilkapių chronologiją ir paskirtį tikslių duomenų vis dar stokojama (Kurila 2020). Tačiau didieji pilkapiai, kaip ir takai, yra vienas iš kertinių elementų, kuris veikia likusių pilkapių išsidėstymą ir pilkapių grupei suteikia monumentalumo.

PILKAPYNAI KAIP ŠVENTVIETĖS

Takai tarp pilkapių atviresniuose pilkapynų ruožuose kuria nuostabias 20 m ir dar platesnes alėjas su sampilais iš abiejų pusių. Be to, šie takai dažnai veda pro didžiausius pilkapius arba prie jų. Jei takas nuveda prie pelkės arba baigiasi akligatviu, tampa aišku, kad jo paskirtis kitokia, nei paprastas susisiekimas. Jau paminėtieji ir kai kurie kiti bruožai, kuriuos aptarsiu netrukus, takus tarp pilkapių verčia laikyti apeiginiais ir net mitiniais. Manytina, kad takais tarp pilkapių gyvieji dalijosi su mirusiais – apie nepaprastus vėlių takus ir keliones pasakoja daugelis lietuvių mitologinių sakmių (Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011: 110–111). Lengviausia įsivaizduoti taku tarp pilkapių judančią laidotuvių eiseną su mirusiojo palaikais.

Atskiro dėmesio nusipelno Jašiūnų pilkapyno (KVR 1932) pavyzdys. 140 m ilgo ir 10 m pločio takas iš pietų šiaurės kryptimi (15°) veda į šios grupės viduryje esančią pilkapių apsuptą aikštę. Antroji – šiaurinė – tako atkarpa yra 80 m ilgio, ir ji vienu galu (šiaurėje) remiasi į pelkę, o kitu (pietuose) susijungia su minėtąja 37 x 41 m dydžio aikšte, nuo kurios atsišakoja dar du 10–11 m pločio akligatviai į rytų pusę ir 19 m pločio patogus priėjimas prie didelio pilkapio šiaurės rytuose (7 pav.).

2000 m. Valdemaras Šimėnas prie Jašiūnų pilkapyno prisišliejusio dujotiekio ruožo pakraštyje tirdamas, kaip manė, buldozeriu nustumto vieno iš pilkapių liekanas, prie nemažo akmens aptiko 8 duobių ir 3 stulpaviečių struktūrą, sudarančią 6 x 9 m dydžio ovalą, kurios viduryje būta dar vienos duobės ir trijų stulpaviečių (8 pav.). Visą šią aikštelę dengė storas, net iki 60 cm degėsių, vietomis ir stambių anglių sluoksnis; duobės taip pat buvo užpildytos degėsinga žeme (Šimėnas 2001: 78).

Reljefo modelyje nagrinėdami Jašiūnų pilkapyno planą, matome, kad struktūra, kurią V. Šimėnas interpretavo kaip apeiginę laužavietę, nors archeologinių radinių joje neaptikta, yra kaip tik

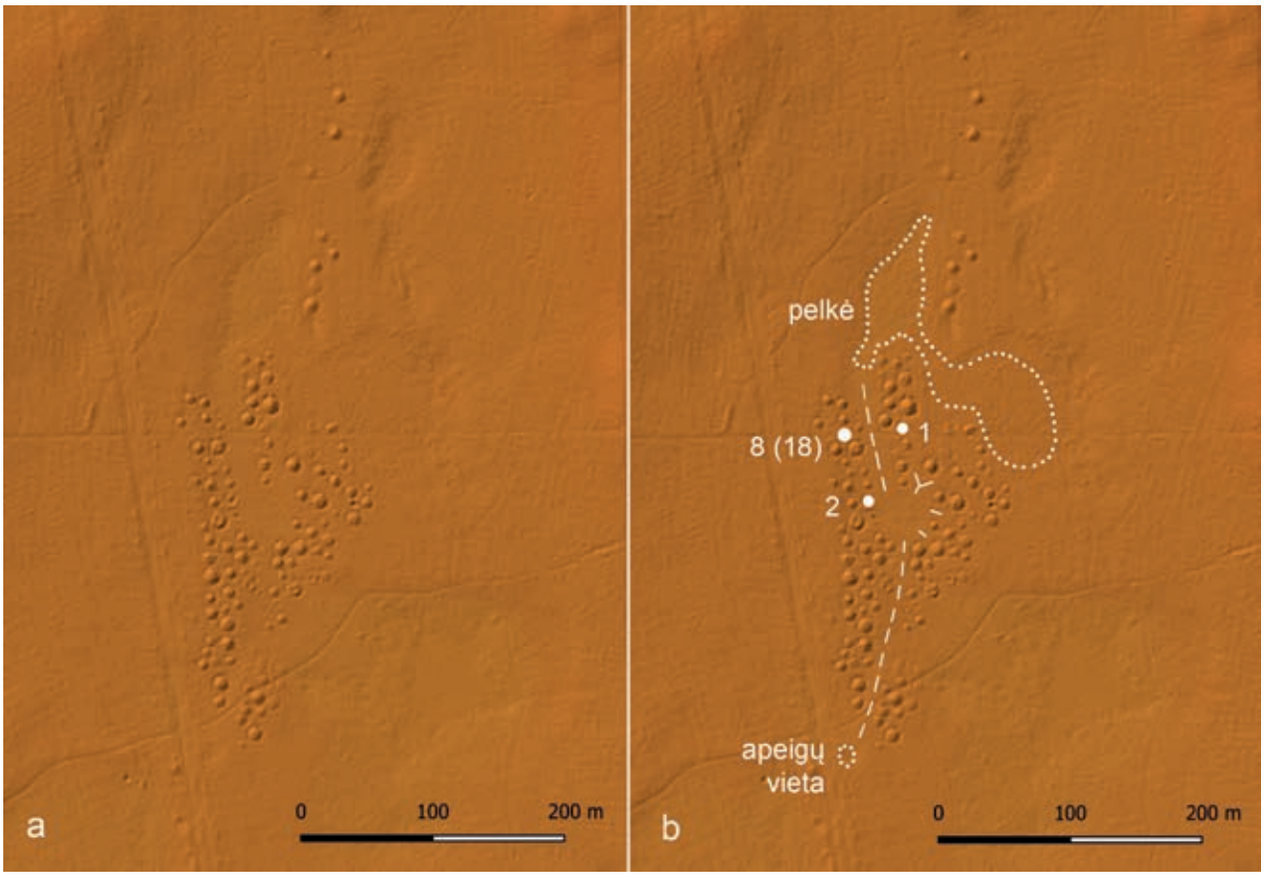

7 pav. Jašiūnų pilkapyno skaitmeninis reljefo modelis (a) ir jame pažymėti takai tarp pilkapių, aikštė bei trys šalimais šiaurinės tako dalies ištirti pilkapiai (b)

Vienas iš Jašiūnų miško (Šalčininkų r.) pilkapių. 2012 m. Autoriaus nuotrauka

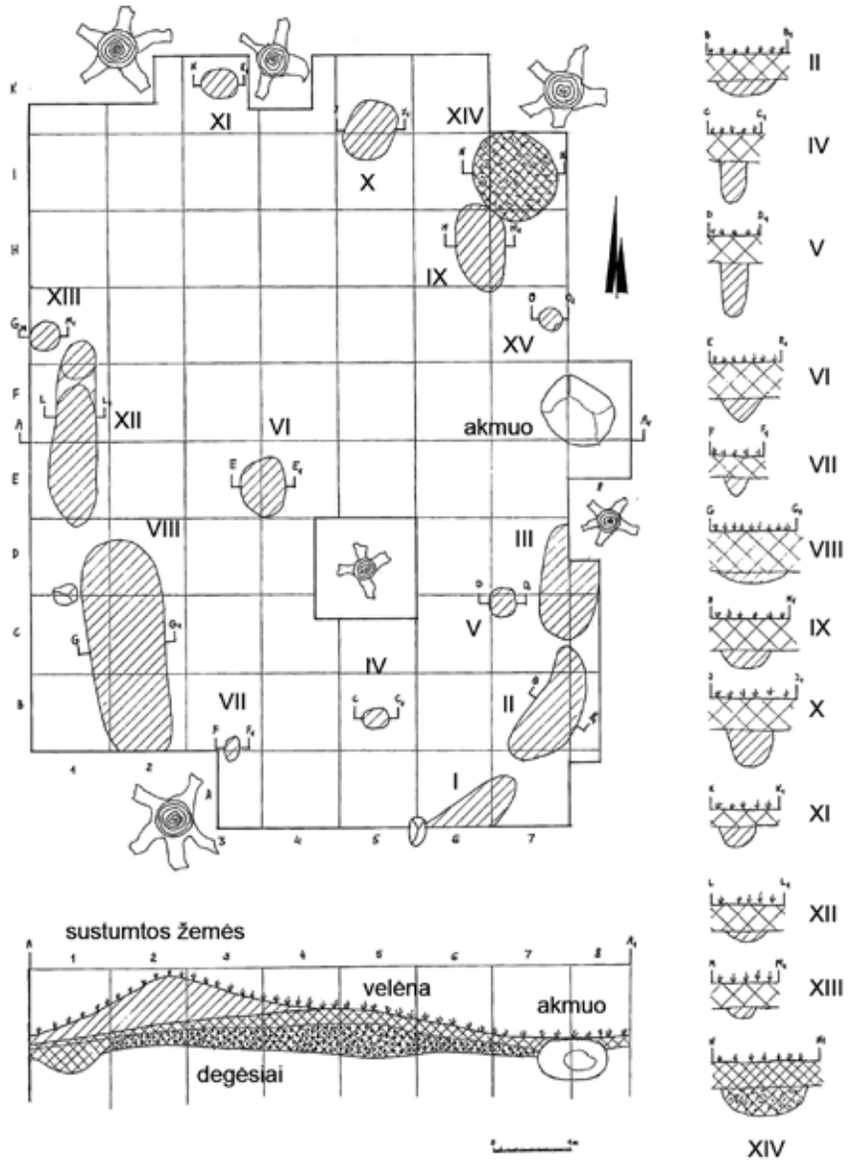

8 pav. Apeigų vietos tako per Jašiūnų pilkapyną pietiniame gale planas: duobės (I, II, III, VI, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV), stulpavietės (IV, V, VII, XI, XIII, XV), apeigų vietos pjūvis A–A1 (apačioje), duobių ir stulpaviečių pjūviai (dešinėje) (Šimėnas 2000: 24, 7 pav.; su autoriaus įrašytais numeriais ir paaiškinimais)

ant tako tarp pilkapių ašies, už 35 m į pietus nuo jo pietinio galo.

Archeologai iš didelės (iš viso apie 120 pilkapių) grupės Jašiūnų miške yra ištyrę tik 8 pilkapius, taip pat žvalgę jo vakarinėje pusėje esantį dujotiekio ruožą, lobių ieškotojų ir žvėrelių išraustus pilkapius. Tirtieji pilkapiai buvo tušti arba su pavieniais degintiniais kaulais ir IX–XI a. būdingais geležiniais radiniais: žąslais, pjautuvais, sagtimis (9 pav.). Lietuvių archeologų manymu, ten būta tikrų arba simbolinių žirgų kapų (išsamiau žr. Kurila 2009b). Tai vienas iš ryškiausių lietuvių genties kultūros bruožų valstybės kūrimosi išvakarėse.

Siūlau ir kitą Jašiūnų pilkapyno interpretaciją, kurią galėtų patikslinti ar paneigti surasta papildoma archeologinė medžiaga, – kaip vietos, kurioje buvo ne tik laidojama; ten buvo atliekamos ir kitos kulto apeigos. Tam ši vieta ruošta nuo pat pilkapyno kūrimo pradžios, o jo dydis rodo, kad ši šventvietė galėjusi būti ne vienos bendruomenės, o jų sąjungos ar net regioninės reikšmės.

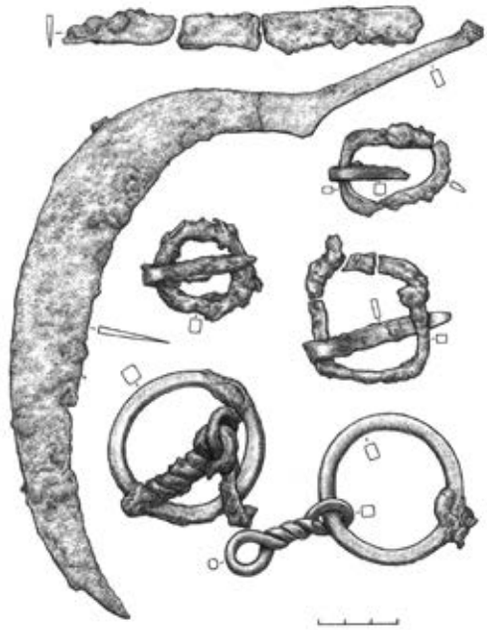

9 pav. Dalis Jašiūnų miško pilkapyje 8 (18), buvusiame į vakarus nuo tako per pilkapyną, rastų IX–XI a. geležinių dirbinių: peilis (viršuje), pjautuvas, dvinariai žąslai (apačioje) ir sagtys. I. Maciukaitės piešinys (Šimėnas 2005: 92)

	80–129	130–179	180–229	230 ir daugiau	Iš viso
Užfiksuoti takai tarp pilkapių	5	1	0	2	8
Pilkapynai be ryškesnių takų	6	3	2	1	12
Likę pilkapynai, kurių modelis dėl nepakankamos kokybės nebuvo analizuojamas	8	2	0	0	10

2 lentelė. Didžiosios pilkapių grupės ir jose užfiksuotų takų skaičius

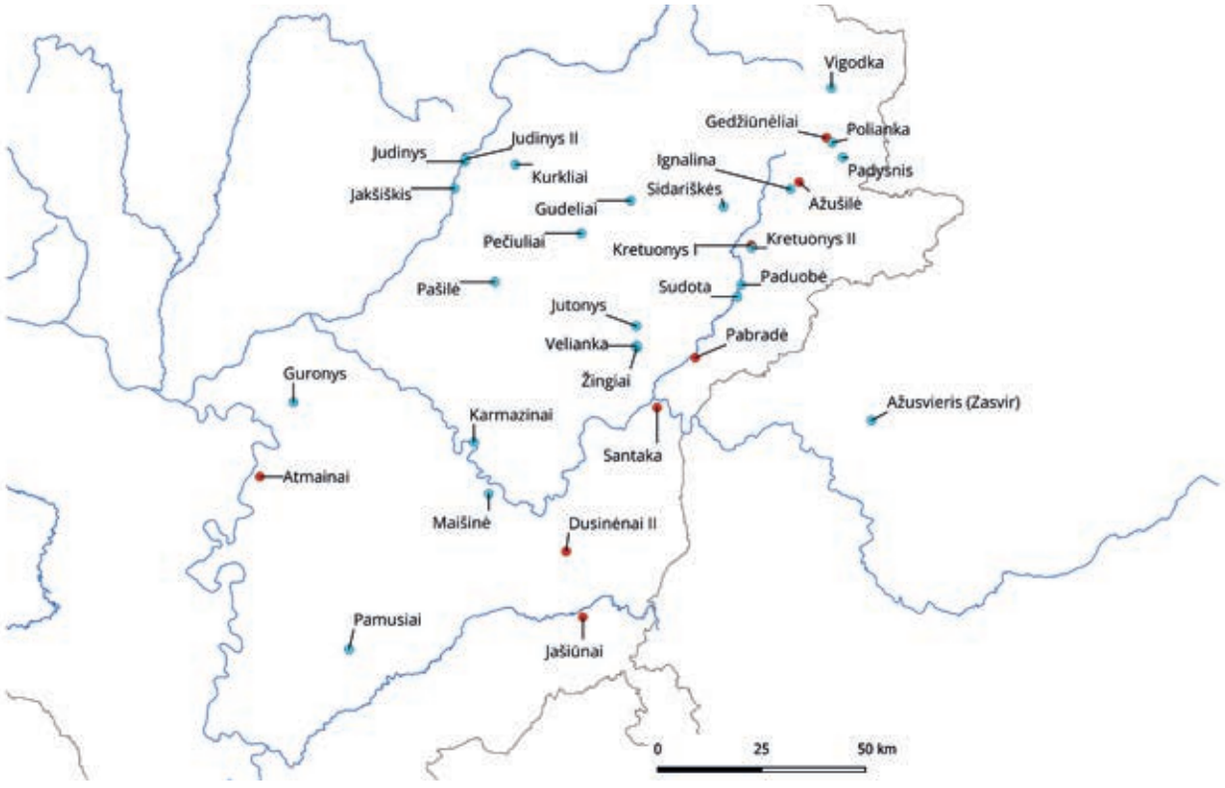

10 pav. Didžiųjų Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pilkapynų žemėlapis (raudoni – pilkapynai su takais). Autoriaus brėžinys, 2024 m.

Vienas, tačiau ne vienintelis galimas paaiškinimas, kam buvo skirti per Jašiūnų ir kitas panašias pilkapių grupes Atmainų, Pabarės, Dusinėnų II (KVR 5665) ir kituose miškuose vedantys takai – tai apeiginės žirgų lenktynės, kurias, anot rašytinių šaltinių, baltų gentys rengė per laidotuves (Vėlius 1996: 168–169) ir tokiu būdu siekė padėti vėlėms įveikti gyvųjų ir mirusiųjų pasaulius skiriančią ribą. Aikštė Jašiūnų pilkapyno viduryje puikiai tiko ir kitoms apeigoms, pavyzdžiui, skirtoms protėviams pagerbti, arba sueigoms, į kurias susirinkusiems buvo svarbi protėvių globa. Pastarąjį dešimtmetį tokio pobūdžio pavyzdžius iš istorinių Švedijos, Norvegijos ir Danijos karalysčių plačiai nagrinėjo Aleksandra Sanmark (Alexandra Sanmark) (2019: 56-116; plg. Semple, Sanmark 2013). Ji nurodė bendrus būdingus aukščiausio lygio sueigų vietų (angl. Top-level *thing* sites) bruožus: tai susirinkusiųjų pastogės, laikinų statinių vietos, maisto atliekų zonos ir židiniai, kur dideliam skaičiui žmonių buvo gaminamas maistas. Antra, tai upės ir upeliai, kurie aprūpino sueigų dalyvius geriamu vandeniu, tarnavo kaip gamtinės tokių vietų ribos ir susisiekimo keliai; prieplaukų, brastų tinklas, sausumos keliai ir takai buvo svarbūs ir keliaujantiems į sueigas, ir susirinkusiųjų apeigoms – jos dažniausiai buvo susijusios su vienokio ar kitokio pobūdžio judėjimu. Pagaliau trečia – tai sueigų vietų bruožai, kurie išreiškia ryšį su praeitimi. Mediniai stulpai, sustatyti akmenys, laivo formos akmenų struktūros, akmenys su runų įrašais, pilkapiai ir plokštiniai kapinynai, plytintys dideliame plote, minėtąsias aukščiausio lygio sueigų vietas išskyrė kraštovaizdyje, kūrė tam tikras ribas ir atliko svarbų vaidmenį apeigose (matyt, jų dalyviai judėjo tarp jų). Kvadrato arba apskritimo formos struktūros (pvz., pilkapių sampilai ar tam tikru būdu pastatyti akmenys) sueigų dalyvių buvo naudojamos susėsti, tai pabrėžė jų aukštą socialinę padėtį ir svarbų vaidmenį sueigoje. Taip buvo kuriamas reikšmingas ryšys su praeitimi, legitimavęs

valdantįjį elitą ir jo atstovų teisę valdyti (Sanmark 2019: 56–57).

Šį kartą detaliau panagrinėjau tik tarp pilkapių išlikusius takus, kuriuos turi net 8 iš 20 analizuotų didelių Rytų Lietuvos pilkapių grupių (su 80 ar daugiau pilkapių[10]) (2 lent.).

Iškalbingas visų didžiųjų Rytų Lietuvos pilkapių grupių – ir analizuotų, ir tų, kurių skaitmeninis reljefo modelis nepakankamos kokybės – žemėlapis (10 pav.). Visos jos išsidėsčiusios gana tolygiai, pavieniui arba poromis, kurias neretai skiria (o gal atvirkščiai, sujungia?) upės ir upeliai. Stebėtina, kad pilkapynai su takais užfiksuoti visame dideliame kultūros areale. Jie išsidėsto prie didžiųjų upių: Nemuno, Merkio, Neries, Žeimenos, Dysnos ne tik arealo viduryje (Santaka), bet ir šiauriniame (Gedžiūnėliai), pietiniame (Jašiūnai), vakariniame (Atmainai) jo pakraščiuose. Jeigu svarstysime, kad didieji pilkapynai su takais tarp pilkapių buvo naudojami ir kaip šventvietės, tada tokių vietų steigtis ir plėtra pakraščiuose, skleidžiant religinę, o su ja – ir kultūrinę, socialinę tapatybę, buvo dar reikšmingesnė. Beje, šiuo metu turimais duomenimis, didieji pilkapynai nebuvo naudoti visą Rytų Lietuvos pilkapių kultūros laikotarpį (nuo III iki XII a.) be pertrūkio, priešingai – tik vieną ar kelis chronologinius tarpsnius. Išnagrinėto reiškinio ištakos – Tautų kraustymosi laikotarpis (apie V–VIII a., plg. Santakos pilkapių tyrimų rezultatus), tačiau jis taip pat būdingas Vikingų epochai, tad galėjo formuotis ir tuo laiku (IX–XII a., plg. Atmainų ir Jašiūnų pilkapynų tyrimus).

Mėginant suprasti galimą didžiųjų pilkapynų reikšmę, svarbu ir tai, kad jie neturi sąsajų su piliakalniais ir neįtvirtintomis gyvenvietėmis. L. Kurilos tyrimas parodė, kad tik 108 iš 608 pilkapynų patenka į vieno kurio Rytų Lietuvos piliakalnio buferinę zoną (t. y. į teritoriją, nutolusią nuo piliakalnio 1 km spinduliu) (Kurila 2017: 118, 1 lent.), ir tai nedidelės (dažniausiai iki 30) pilkapių grupės (pvz., Baliuliai, KVR 17198; Papravalė, KVR 17154), rečiau – didesnės (pvz., Leoniškė, KVR 1955; Migonys, KVR 5023). Didieji pilkapynai tokiose buferinėse zonose pasitaiko retai (tai greičiau išimtis, nei taisyklė), ir, beje, jie neturi takų (pvz., Karmazinų pilkapynas, KVR 5660, šalia antrojo Buivydų piliakalnio, dvi Judinio pilkapių grupės, KVR 3223 ir 3224, netoli Vilkatėnų piliakalnio). Be to, piliakalnių, turinčių geografinę ir (arba) vizualinę sąsają su pilkapiais, archeologiniai tyrimai rodo, kad jie ir pilkapiai gali būti iš skirtingų laikotarpių. Antai, skaitlingi pilkapynai, kurių dalis išties dideli, prie Žeimenos (Sudotos, KVR 3447, Paduobės, kitaip Šaltaliūnės, KVR 3444 ir kiti) buvo įkurti tada, kai Paduobės piliakalnis ir gyvenvietė jo prieigose jau buvo apleisti (Vėlius, Fediajevas 2009).

2009 m. į šiaurę nuo pilkapių buvo aptikta Jakšiškio neįtvirtinta senovės gyvenvietė (KVR 34683), kurioje gyventa didžiojo pilkapyno laikotarpiu, apie VI–IX a. Tačiau pripažįstama, kad tai tik vienos iš šiuos pilkapius pylusių bendruomenių gyvenamoji vieta, nes pilkapiai šioje vietovėje buvo pilami dar šimtą ar daugiau metų po to, kai gyvenvietė jau buvusi apleista (Simniškytė, Selskienė 2012: 161–162; plg. Vėlius 2012: 233–234).

Ieškodami šalia esančių ir tuo pačiu metu naudotų gyvenviečių ir pilkapynų, dirstelėkime į Kernavės archeologinės vietovės tyrinėjimų medžiagą. Keleto III–IV a. pilkapių vietą (KVR 37319) archeologai aptiko Semeniškių kaimo šiaurinių sodybų vietoje, į pietus nuo vienalaikės gyvenvietės Pajautos slėnyje; V–VI a. pilkapių būta Semeniškių kaimo laukuose, jų ryšys su gyvenviete Kernavės piliakalnių prieigose išliko panašus. IX–XII a. pilkapynas (23 pilkapiai) su žirgų kapais ir užkastais žąslais, pjautuvais yra Kernavės miške, į vakarus nuo piliakalnių (KVR 16292), nors nėra visiškai aišku, ar tuo laikotarpiu jie buvo apgyvendinti (Vengalis, Vėlius 2019: 101). Praėjusiais metais Kernavėje buvo aptikta, matyt, dar vieno Vikingų laikotarpio pilkapyno vieta į pietvakarius nuo Pragarinės raisto[11].

Taigi, Kernavės gyventojai per visą Rytų Lietuvos pilkapių kultūros gyvavimo laikotarpį įkūrė kelias nedideles pilkapių grupes, ir tai, manau, yra būdingas reiškinys. Tokios pilkapių grupės, paprastai iki 25–30 pilkapių ir kur kas rečiau iki 80, sietinos su lokaliomis bendruomenėmis, kurių dydį sunku tiksliai apskaičiuoti. Remiantis pilkapynuose ištirtų kapų skaičiumi, manoma, kad bendruomenę sudarė nuo 5–6 iki 8–12 narių. Pavyzdžiui, jeigu teisinga manyti, kad Baliulių pilkapynas su 16 pilkapių buvo naudojamas 100 metų, tai jį įkūrė, ten savo mirusiuosius laidojo ir pilkapius pylė 7 narių bendruomenė (Kurila 2009a: 122). Tačiau sunku (kažin, ar apskritai įmanoma) įsivaizduoti šeimą, galbūt kelių šeimų bendriją, kuri būtų palikusi vieną iš didžiųjų Rytų Lietuvos pilkapynų. Palyginimui, apskaičiuota, kad vidutiniam 12,2 m skersmens ir 0,9 m

10 Dar viena tokia, apie 200 pilkapių grupė yra Gudijoje, Ažusvieryje (baltr. Засвір). Šiandien turimais duomenimis, likusiuose Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pilkapynuose už valstybinės sienos yra mažiau negu po 80 pilkapių.

11 Už šią informaciją dėkoju archeologei Daliai Vaičiūnienei.

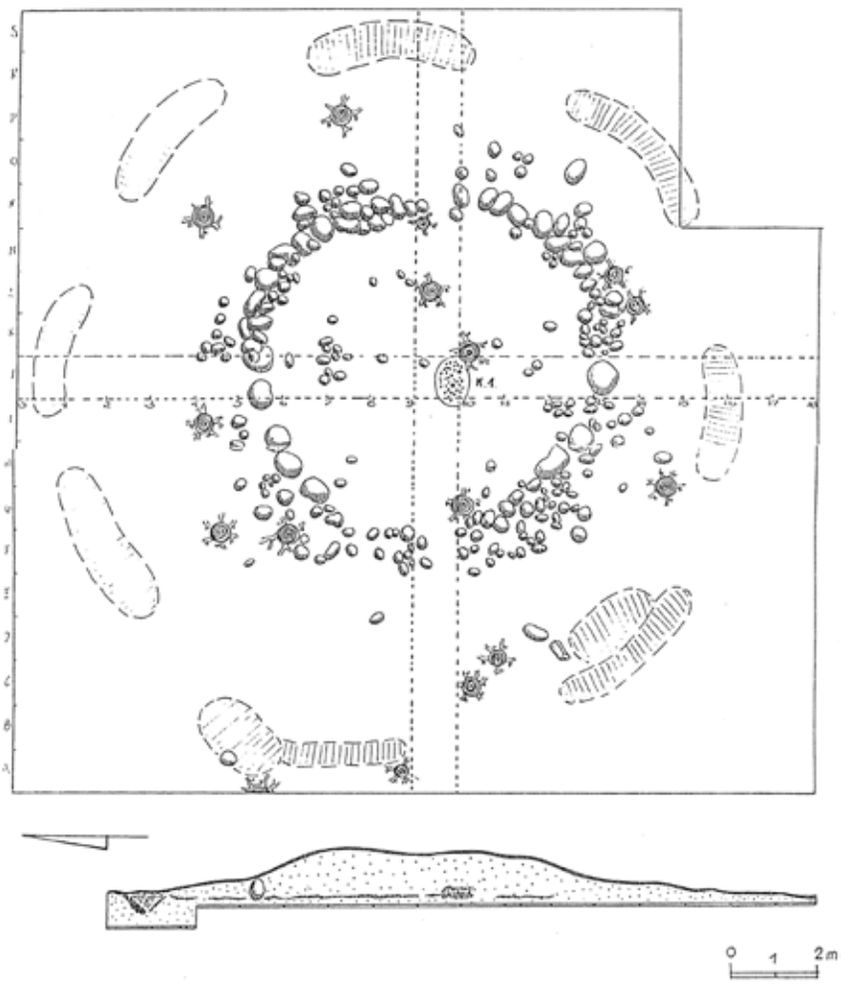

11 pav. Kretuonių pirmos pilkapių grupės pilkapio 27 (48) tyrimų planas (duobės kairėje turėtų būti užbrūkšniuotos taip pat, kaip pilkapį supančios duobės dešinėje). 1978 m. O. Kuncienės ir E. Butėnienės tyrimai (Grižas 1996: 14 pav.)

aukščio Jutonių pilkapiui supilti reikėjo 40,3 m^3, t. y., milžiniško kiekio žemių (Kuncevičius ir kt. 2012: 18, 4 lent.). Jutonyse išliko net 118 pilkapių, kurių skersmuo svyruoja nuo 6,4 iki 25 m.

Kalbėdamas apie didžiuosius Rytų Lietuvos pilkapynus, esančius (su retomis išimtimis) atokiai nuo piliakalnių ir neįtvirtintų gyvenviečių, reiškiu nuomonę, kad juos kūrė ir plėtojo ne viena kuri lokali bendruomenė, o didesnė ar mažesnė jų grupė, kuriai pilkapyno kūrimas ir plėtra (išdėstant pilkapius tam tikra tvarka), taip pat pilkapio pylimo apeiga buvo svarbi, palaikant ryšį su protėviais, teigiant savo religinę tapatybę, kuriant, dalijantis ir įtvirtinant socialinius vaidmenis. Taip žvelgdami į didžiuosius pilkapynus, atveriam galimybes jų naujai interpretacijai.

Viešai matomi, monumentalūs didieji Rytų Lietuvos pilkapynai laikytini ne su kasdienio gyvenimo reikmėmis ir išgyvenimu susijusiomis (plg. Bradley 1998: 88), o veikiau didelę simbolinę ir religinę reikšmę turinčiomis vietomis (plg. Renfrew 1994: 51–52). Jos buvo kuriamos ir naudojamos ne tik kaip kapų kompleksai, bet ir kaip šventvietės. Papildomų argumentų teigti, kad pilkapių išdėstymas kuria apeigoms pritaikytą struktūrą ir jos dalimi dažnai tampa didžiausi pilkapiai, be to, kas jau buvo aptarta, nėra daug. Tačiau jį sutvirtina reikšmingas pavyzdys – Kretuonys.

Daugiau kaip 400 Tautų kraustymosi ir Vikingų laikotarpio pilkapių, išsidėsčiusių maždaug 27 ha plote Kretuonų miške, Švenčionių r., pietuose ribojasi su Šventu ežeru ir iš jo vakarų link ištekančia Šventele. Tokių šventviečių tradicija būdinga Rytų Lietuvai, šventais vadinami ežerai dažnai telkšo ten, kur išliko archeologinių ir mitologinių vietų kompleksai (plg. Girutiškės mišką, Zarasų r.; Nečiūnus, Trakų r.; Žydiškes, Kaišiadorių r.). Kretuonų pilkapių grupes galime interpretuoti kaip prie šventvietės prigludusią laidojimo vietą su apeigoms pritaikytu išplanavimu, ar tiesiog čia plytinčios šventos erdvės dalį, kuri pašvęsta mirusiesiems. Atkreiptinas dėmesys, kad Kretuonų pilkapiai, kaip ir dauguma kitų Rytų Lietuvos pilkapių, pasižymi apskrita forma, prie pilkapių sampilų derinamos duobės arba grioviai jų papėdėje, dažnai tarp jų paliekami praėjimai. Tautų kraustymosi laikotarpiu svarbų vaidmenį vaidino akmenys ir iš jų kuriamos struktūros: ratai, puslankiai, pavienės krūsnys. Žvelgiant į vieno iš tokių pilkapių tyrimų planą (11 pav.), peršasi mintis, kad kiekvieno pilkapio, kuriame laidojamas mirusysis arba mirusieji, įrengimas

buvo apeiga, kuria siekta dar kartą sukurti pasaulį, saugoti jo tvarką ir darnius ryšius su protėviais bei dievais.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Rytų Lietuvos pilkapių skaitmeninis reljefo modelis suteikia išskirtinę galimybę matyti pilkapių išsidėstymą grupėse. Iki šiol turėti planai leido suskaičiuoti pilkapius, tačiau nepakankamai tiksliai vaizdavo jų išsidėstymą. Vyravo nuomonė, kad pilkapynuose regimos vidinės tvarkos nėra.

Reljefo modelis pakeitė Rytų Lietuvos pilkapių paveikslą, suteikė naujų empirinių duomenų ir leido naujai juos interpretuoti. Jame aiškiai matomi kertiniai pilkapynų išplanavimo elementai – pilkapių grandinės, tarp jų esantys tarpai, taip pat didieji pilkapiai (20 m ir dar didesnio skersmens), kurie visai grupei suteikia monumentalumo. Straipsnyje daug dėmesio skirta įvairaus pločio, ilgio ir orientacijos tarpams-takams tarp Tautų kraustymosi ir Vikingų laikotarpio pilkapių. Jų ryšius su pilkapynų teritorijoje esančiomis apskritomis arba ovalinėmis aikštėmis, taip pat didžiaisiais grupių pilkapiais dar reikia kruopščiai tirti.

Takų užfiksuota 18-oje Rytų Lietuvos pilkapynų visame šios kultūros areale (tikrintinų vietų yra ir daugiau). Juos turi net 8 iš 20 analizuotų didžiųjų pilkapynų, kuriuose išliko 80 ir daugiau pilkapių. Didžiųjų pilkapių grupių paplitimas, dydis, geografinių ir (arba) vizualinių sąsajų tarp jų ir piliakalnių, neįtvirtintų gyvenviečių nebuvimas verčia manyti, kad jas kūrė ne viena kuri lokali bendruomenė, o didesnė ar mažesnė jų grupė. Apeigoms pritaikyta erdvinė didžiųjų pilkapynų struktūra, be to, kas paminėta, rodo, kad jie buvo naudojami ne tik kaip laidojimo kompleksai, bet ir kaip šventvietės, t. y. kitokio pobūdžio apeigų ir sueigų vietos. Tokios regioninės šventvietės, kurios buvo įkurtos, plėtojamos ir naudojamos V–XII a. laikotarpiu – tai dar vienas svarbus baltų genčių šventviečių istorijos dėmuo. Jis, be abejonės, žymiai praturtina ir Rytų Lietuvos pilkapių kultūros, kurios vietoje kūrėsi Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, paveikslą.

PADĖKA

Už rengiant šį straipsnį suteiktas žinias ir kitą pagalbą dėkoju Karoliui Duderiui, doc. dr. Aleksiejui Luchtanui, Ramūnui Šmigelskui, Giedriui Vaivilavičiui; už leidimą skelbti tyrimų brėžinį – doc. dr. Valdemarui Šimėnui.

SANTRUMPOS

KPC PB – Kultūros paveldo centro Paveldosaugos biblioteka
KVR – unikalus vertybės kodas Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registre (http://kvr.kpd.lt)

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Banytė-Rowell ir kt. 2003 = R. Banytė-Rowell, Z. Buža, J. Ciglis, E. Griciuvienė, R. Jarockis, A. Radiņš, E. Vasiliauskas, I. Vaškevičiūtė, I. L. Virse, I. Žeiere. *Zemgaļi senatnē. Žiemgaliai senovėje*. Rīga.

Baubonis ir kt. 2017 = Z. Baubonis, D. Stončius, E. Šatavičius, G. Zabiela. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. Vilnius, t. 4.

Bradley 1998 = R. Bradley. *The Significance of Monuments. On the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe*. London and New York.

Engel 2020 = M. Engel. *Jaćwieskie ośrodki grodowe*. Warszawa.

Garwood 1991 = P. Garwood. Ritual Tradition and the Reconstitution of Society. *Sacred and Profane. Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion. Oxford, 1989*. Ed. by P. Garwood, D. Jannings, R. Skeates, J. Toms. Oxford, p. 10–32.

Grižas 1996 = G. Grižas. *Kretuonų pilkapynas*. Vilnius (diplominis darbas saugomas VU Istorijos fakulteto Archeologijos katedroje).

Kuncevičius ir kt. 2012 = A. Kuncevičius, R. Laužikas, R. Šmigelskas, R. Augustinavičius. Erdvės užkariavimas: 3D technologijos taikymo galimybės ir problemos Lietuvos archeologijoje. *Archaeologia Lituana*, t. 13, p. 7–28.

Kuncevičius ir kt. 2015 = A. Kuncevičius, R. Laužikas, R. Jankauskas, R. Augustinavičius, R. Šmigelskas. *Dubingių mikroregionas ir Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius.

Kurila 2003 = L. Kurila. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 58, p. 25–38.

Kurila 2005 = L. Kurila. Lietuvių etninė riba rytuose IX–XII a. (1. Archeologijos duomenys). *Lietuvos archeologija*, t. 27, p. 59–84.

Kurila 2009a = L. Kurila. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*. Daktaro disertacija. Hum. m., istorija (05H). Vilnius.

Kurila 2009b = L. Kurila. Symbolic horse burials in the Iron Age of East Lithuania. *Archaeologia Baltica*, vol. 11, p. 242–253.

Kurila 2016 = L. Kurila. East Lithuanian Barrows – Burial in the Cradle of Lithuanian Tribes. *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*. Ed. by G. Zabiela, Z. Baubonis, E. Marcinkevičiūtė. Vilnius, p. 192–207.

Kurila 2017 = L. Kurila. Connected or isolated? The spaces of the living and the dead in Iron Age East Lithuania. *Lietuvos archeologija*, t. 43, p. 115–142.

Kurila 2020 = L. Kurila. Large barrows in East Lithuania: a mystery yet to reveal. *Archaeologia Baltica*, vol. 27, p. 66–83. <http://dx.doi.org/10.15181/ab.v27i0.2178>

Kurila 2022 = L. Kurila. Mirusiųjų deginimo papročio plitimas Rytų Lietuvoje: naujas chronologinis modelis, paremtas radiokarboninio datavimo duomenimis. *Lietuvos archeologija*, t. 48, p. 155–184. <https://doi.org/10.33918/25386514-048005>

Renfrew 1994 = C. Renfrew. The archaeology of religion. *The ancient mind. Elements of cognitive archaeology*. Ed. by C. Renfrew, E. B. W. Zubrow. Cambridge, p. 47–54.

Sanmark 2019 = A. Sanmark. *Viking Law and Order. Places and Rituals of Assembly in the Medieval North*. Edinburgh.

Semple, Sanmark 2013 = S. Semple, A. Sanmark. Assembly in North West Europe: Collective Concerns for Early Societies? *European Journal of Archaeology*, vol. 16 (3), p. 518–542.

Simniškytė 2018 = A. Simniškytė. Atypical burial rites or destruction of archaeological source? On the results of rescue excavations at Jakšiškis barrow cemetery (East Lithuania). Raport, t. 13, p. 137–153.

Simniškytė, Selskienė 2012 = A. Simniškytė, A. Selskienė. Kraštovaizdžio tyrimai Jakšiškio mikroregione. Senovės gyvenviečių paieškos ir fosforo kokybinio testo panaudojimas. *Lietuvos archeologija*, t. 38, p. 141–174.

Šimėnas 2000 = V. Šimėnas. *Jašiūnų pilkapių (AR 144; A 1036), Šalčininkų raj. 2000 m. kasinėjimų ataskaita*. KPC PB, f. 39, ap. 1, b. 731.

Šimėnas 2001 = V. Šimėnas. Jašiūnų (Geložės) pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*. Vilnius, p. 77–79.

Šimėnas 2005 = V. Šimėnas. Jašiūnų (Geložės) pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*. Vilnius, p. 92–93.

Šmigelskas 2017 = R. Šmigelskas. Jutonių (Dubingių) pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*. Vilnius, p. 127–129.

Šmigelskas 2018 = R. Šmigelskas. Jutonių (Dubingių) pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*. Vilnius, p. 140–141.

Tamulynas ir kt. 2013 = L. Tamulynas, G. Grižas, A. Skrupskelis, V. Suncovas, V. Vaicekauskas. LiDAR duomenų taikymas Lietuvos archeologijoje. *Metodai Lietuvos archeologijoje. Mokslas ir technologijos praeičiai pažinti*. Sud. A. Merkevičius. Vilnius, p. 585–605.

Tautavičius 1955 = A. Tautavičius. Rytų Lietuvos pilkapiai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai,* ser. A, Nr. 1, p. 87–98.

Urtāns 2022 = J. Urtāns. *Jaunatklātie pilskalni Latvijā 1998–2021*. Rīga.

Vaitkevičius 2005 = V. Vaitkevičius. Interpreting the East Lithuanian Barrow Culture. *Culture and Material Culture. Papers from the First Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Tartu, Estonia, October 17th–19th, 2003*. Ed. by V. Lang. Tartu-Riga-Vilnius, p. 71–86.

Vaitkevičius 2007 = V. Vaitkevičius. Examining the layout tendencies of East Lithuanian barrows. *Colours of Archaeology. Material Culture and the Society. Papers from the Second Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Vilnius, Lithuania, October 21–22, 2005*. Ed. by A. Merkevičius. Vilnius-Helsinki-Riga-Tartu, p. 117–125.

Vaitkevičius 2015 = V. Vaitkevičius. Pilkapiai lietuvių prigimtinės kultūros lauke. *Liaudies kultūra*, Nr. 1, p. 38–47.

Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011 = V. Vaitkevičius, D. Vaitkevičienė. *Lietuva. 101 legendinė vieta*. Vilnius.

Vėlius 1996 = N. Vėlius (sud.). *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius, t. 1.

Vėlius 2012 = G. Vėlius. Neries pakrantės tarp Karmazinų ir Kernavės (geležies amžiaus gyvenvietės). *Lietuvos archeologija*, t. 38, p. 221–252.

Vėlius, Fediajevas 2009 = G. Vėlius, O. Fediajevas. Paduobės piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*. Vilnius, p. 75–79.

Vengalis, Vėlius 2019 = R. Vengalis, G. Vėlius. Kernavės piliakalnių funkcinė raida geležies amžiuje: naujos senų duomenų interpretacijos. *Archaeologia Lituana*, t. 20, p. 75–115.

Volkaitė-Kulikauskienė 1978 = R. Volkaitė-Kulikauskienė. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis), *Lietuvos istorijos metraštis, 1977*. Vilnius, p. 5–22.

Покровскій 1895 = Ф. В. Покровскій. Курганы на границе современной Литвы и Беларусии. *Труды девятого археологическаго с'езда в Вильне 1893*. Москва, т. 1, с. 166–220.

Покровскій 1897 = Ф. В. Покровскій. К исследованию курганов и городищ на восточной окраине современной Литвы. *Труды девятого археологическаго с'езда в Вильне 1893*. Москва, т. 2, с. 138–236.

Таутавичус 1959 = А. Таутавичус. Восточнолитовские курганы. *Вопросы этнической истории народов Прибалтики. По данным археологии, этнографии и антропологии*. Ред. С. А. Тараканова, Л. Н. Терентьева. Москва, т. 1, с. 128–153.

A NEW PERSPECTIVE ON THE BURIAL MOUNDS OF EASTERN LITHUANIA

Vykintas VAITKEVIČIUS

This study is based on an analysis of burial mound groups in Eastern Lithuania using the publicly available DTM-LT-2020 digital terrain model (created using laser-scanned surface data, SEŽP_0.5LT, of the territory of the Republic of Lithuania). The study focused on burial mound groups containing at least 25–30 mounds, with a total of 107 groups identified, of which 70 met the quality criteria for analysis. Most of the research centred on burial mounds from the Migration Period–Viking Age and the Viking Age, containing 30 to 79 mounds. Other groups had significantly smaller sample sizes, and those from the Roman Period and Roman–Migration Period were excluded due to not meeting the defined criteria.

The digital terrain model clearly reveals key spatial elements of these burial mound sites, including mound chains, the gaps between them, and large mounds (20 meters or more in diameter), which significantly contribute to the monumentality of these sites. A particular focus of the study was the paths and spaces between the mounds, varying in width, length, and orientation.

Pathways were identified in 18 burial mound sites, with more locations still requiring verification across the cultural area. These pathways were present in 8 out of 20 major burial mound groups, which have preserved 80 or more mounds. The distribution, size, and lack of geographical or visual links between these large burial mound groups and hillforts suggest that they were not created by a single local community, but rather by a larger network of communities.

The spatial structure of these large burial mound groups indicates that they were not only burial complexes but also ritual sites, serving as gathering places for ceremonies and other sacred practices. These regional sanctuaries, established, expanded, and used between the 5th and 12th centuries, add a crucial dimension to the history of Baltic sacred sites. They also significantly enrich the understanding of Eastern Lithuania's burial mound culture, which later became the foundation for the Grand Duchy of Lithuania.

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos
ir archeologijos institutas,
H. Manto g. 84, 92294, Klaipėda
E. paštas: vykintas.vaitkevicius@gmail.com

PASAULĖKŪROS MITŲ FILOSOFIJA

Antanas GUDELIS

Išties, dviejų dalių ji [Visata], ir trečios [dalies] nėra
ŠATAPATHA BRAHMANAS

PASAULĖKŪROS MITŲ FILOSOFIJA

Būtų nelengva atsakyti, ar lietuviai išvis nekūrė, neturėjo kosmogoninių mitų, perteikiančių vientisą, visa apimantį pasaulėkūros siužetą, ar jų tik neišliko. Vienas iš kelių į atsakymą galėtų vesti per lietuvių liaudies dainų poetiką, paremtą simboliais ir metaforomis, įveikiančiomis informacines pasakojimo siužeto tuštumas. Vertėtų prisiminti Balio Sruogos studiją apie liaudies dainų poetiką, taip pat Algirdą Julių Greimą ir jo savotišką ginčą su Klodu Levi-Strosu (Claude Lévy-Strauss), kuris mitų tyrimo išeities tašku laikė patį pasakojimą. A. J. Greimo teigimu, mitiniai kodai „yra daug įdomesni nei pasakojimai“ ir persmelkia visą kultūrą (Greimas 2005: 676–677).

Plėtodami šį požiūrį, galėtume sakyti, kad mitiniai kodai telkia mitinę informaciją panašiai kaip fizikoje begalinį materijos tankį ir visą Visatos fizinės raidos programą telkia singuliarumas ir singuliarai. Iš mitinių kodų galima bandyti atpažinti ir mitinės pasaulėkūros logiką. Iš atpažintų kodų visumos galėtų atsiverti ir tai, ką pavadintume mitų filosofija, arba mitosofija, ir pritaikytume tautos pasaulėjautai ir gyvenimo būdui. Juk dar Teodoras Narbutas rašė, kad mitai atskleidžia tautos tapatybę.

Gintaras Beresnevičius, nors manė, kad „pati kosmogoninių mitų visuma jau išnykusi“ (Beresnevičius 2004:198), ieškojo jų reliktų liaudies dainose, kaip tai jau buvo dariusi Nijolė Laurinkienė knygoje „Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose“ (1990). G. Beresnevičius, pasiremdamas M. Eliadės teiginiais apie archetipus ir kartotes, „kosmogoninės precedentikos“ kodų atrado kalėdinėse, velykinėse, taip pat vestuvinėse dainose, kuriose kaip pagrindinis motyvas kartojasi kalno vaizdinys. Kalėdinėse dainose nuolat minimas „didis kalnas“, o greta jo – „žalias sodas“; dainuojama „apie aukštus kalnelius“, ant kalno augančius „liepelę“, „jovarėlį“, „grūšelę“, greta kalno tekantį „gilų Dunojėlį“, ant kalno esantį dvarą. Velykinėse dainose prisimenamas laikas, kai vanduo sėmė visus kalnus, išskyrus vieną; velykinėse sūpuoklių dainose prašoma įsupti taip aukštai, kad pasimatytų „aukštas kalnas“ ir ant jo esantis „tėvo dvaras“. Kalėdinių ir velykinių dainų dvaras „sidabru lietas, perlais barstytas“, ant kalno mūrijama „koplytėlė“, joje iškertami langeliai: „pro vieną langą leidžiasi Mėnulis, pro kitą – teka Saulė, pro trečią žiūri mergelė“. Visuose šiuose vaizdiniuose G. Beresnevičius įžvelgia slypinčią sakralinę, kosminę statinio kalno viršuje prasmę ir teigia, kad tai galįs būti ir paties „Dievo dvaras“. Mitologo žodžiais,

> tokiu atveju „tėvo dvaras“ būtų „Dievo dvaro“ kontaminacija, arba tiesiog sakralinis pasaulio modelis, ypač reikšmingas tada, kai dainose kalbama apie „statymą“ ant kalno, suteikus jam kosmogoninę prasmę; plg. N. Laurinkienės teiginį, jog pastatas tokiose dainose „formuojamas pagal idealųjį archetipinį pasaulio modelio pavyzdį <...>. Jeigu interpretuotume pastatą kaip kosmogoninį vaizdinį, jo statyba reikštų pasaulio integravimą iš sudedamųjų dalių (Beresnevičius 2004: 200–201).

Kalendorinio ciklo kosmogoninėse lietuvių liaudies dainose, skirtose naujai pradžiai ir laikytinose apeiginėmis, prisimenamas „didis kalnas“, slepiantis Pasaulio kalno provaizdį, taip pat liepelė arba grūšelė – Pasaulio medžio provaizdį, „gilus Dunojus“ – Pasaulio vandenyno provaizdį. Tie patys vaizdiniai atsiskleidžia ir vestuvinėse dainose, nes vestuvės, šeimos sukūrimas irgi atkartoja Pasaulio kūrimą. Pavyzdžiui, vienoje G. Beresnevičiaus cituojamoje vestuvinėje dainoje „vidury dvarelio – mėlynos marelės“, o tose mariose „augo aržuolėlis su šimtu šakelių“ (Beresnevičius 2004: 246).

Kosmogoniškieji kodai atpažįstami daugelyje vestuvinių dainų, tarp jų – Liudviko Rėzos užrašytoje ir pavadintoje „Laivas“ (Rėza 1958: 31):

Į šilą ėjau
Šilužį kirtau
Pagiry laivą kūriau.
O kai pakūriau

Juodą laivatį
Su aštuoniais kampačiais;
Ant kožno kampo
Po liepos medį

Su devynioms šakelėms;
Ant kožnos šakos
Po gražų paukštį
Su meilingais balseliais...

„Juodas laivatis su aštuoniais kampačiais“ akivaizdžiai mena pastatą, veikiausiai šventyklą. Tiesa, kalno nėra, vandenys nesunkiai numanomi iš laivo. Taip pat minimas medis – liepa, po liepą kiekviename „laivačio“ kampe.

Mitologinių pasaulėkūros pirmavaizdžius – vandenis, kalną, pasaulio medį – galima atpažinti ne tiktai kalendorinėse bei vestuvinėse, bet ir darbo bei karinėse dainose, ir tų dainų veikiausiai yra kur kas daugiau nei kosmogoninių sakmių. Gausybę atitinkamų mitologinių vaizdinių yra atskleidusi ir pateikusi N. Laurinkienė jau minėtoje knygoje. Visi jie leidžia manyti, jog lietuvių tradicijai būdinga, kad mitinės pasaulėkūros vaizdiniai perteikiami ne tiesioginiu ištisiniu pasakojimu, o atpažįstami, atsekami iš jų poetinių metaforų ir simbolių. Tikėtina, kad tas apeigines kosmogonines dainas kitados kūrė pašvęstieji žyniai, palaikę ir saugoję mūsų religinę tradiciją ir suvokę giliąsias atitinkamų metaforų ir simbolių prasmes. Paprasta liaudis, atnešusi dainas ligi mūsų laikų, tų mitinių kodų ir šifrų nebesuvokė, metaforų ir simbolių nebesuprato, juose beįžvelgdama vien buitinę logiką ir poetines puošmenas.

Kalbėdamas apie Indiją, Kiniją, Graikiją, M. Eliadė teigė, kad jų

> mitologijos ir teologijos jau per daug paženklintos rašto žmonių ilgo darbo žyme, net jeigu jos ir nėra tiesiogine prasme „Knygos religijos“ (kaip judaizmas, zoroastrizmas, krikščionybė ar islamas), jos turi šventraščius (Indija, Kinija) ar bent jau yra patyrusios autoritetingų autorių įtaką (pvz., Graikijoje – Homero),

vadinasi, nutolusios nuo pirminio religingumo apraiškų, todėl,

> norint susidaryti platesnį religinį akiratį, yra kur kas naudingiau susipažinti su Europos tautų folkloru, jų tikėjimuose, pažiūrose į gyvenimą ir mirtį dar galima atpažinti daug archaiškų „religinių situacijų“. Tyrinėdami Europos kaimų bendruomenes, turime galimybę suprasti religinį Europos žemdirbių pasaulį. Daugeliu atvejų Europos valstiečių papročiai ir tikėjimai atspindi archaiškesnę kultūros būklę nei ta, kurią pateikia klasikinė Graikijos mitologija.

Pasak religijotyrininko, nepaisant to, jog tie kaimiečiai „buvo sukrikščioninti daugiau nei prieš tūkstantį metų“, „jie sugebėjo įtraukti į krikščionybę didelę dalį savo ikikrikščioniškojo, neatmenamos senovės religinio paveldo“. M. Eliadė pabrėžė, kad Europos valstiečių „religingumas neapsiribojo vien istorinėmis krikščionybės formomis“, bet išsaugojo „kosminę struktūrą“, ir kad „tapdami krikščionimis, Europos valstiečiai įtraukė į savo naująją tikybą kosminę religiją, kurią jie išsaugojo nuo ikiistorinių laikų“ (Eliade 1997: 115).

Nes šventumo poreikis žmogui prigimtas. Marija Gimbutienė irgi pabrėžė, kad nėra tautos, kuri neturėtų religijos ir mitologijos. *Homo religiosus* neatsiranda tiktai su krikščionybe, toks žmogus pasidaro, M. Eliadės žodžiais tariant, kai

> nuo tam tikros kultūros pakopos pradeda save suvokti kaip mikrokosmosą – jis yra dievų kūrinijos dalis; kitaip sakant, jis atranda savyje „šventumą“, kurį priskiria kosmosui. Iš to išplaukia, kad jo gyvenimas tolygus kosmoso gyvenimui: pastarasis, kaip dievų kūrinys, tampa pavyzdiniu būties modeliu (Eliade 1997: 116).

Nors negaūsios ir vėlai užrašytos, lietuvių etiologinės sakmės gali būti atpažįstamos kaip reliktinės kosmogoninio mito apraiškos, ypač palyginus jas su tipologiškai artimais kitų kraštų kosmogoniniais mitais. Pažvelkime į vieną sakmę iš Norberto Vėliaus parengto etiologinių sakmių rinkinio „Kaip atsirado Žemė“. Sakmė pasakoja, kaip Velnias neria į vandens gelmes iškelti žemės pradų, žemės sėklos:

> *Nebuvo nieko, tik vanduo. Tais vandenimis yrėsi mažas laivelis, kuriame sėdėjo Dievas, o velnias yrė. Pagaliau juodu nutarė pailsėti, tiktai nėra kur. Tada ir sako Dievas velniui:*
>
> *– Nerkis į dugną ir iškelk iš ten saują žemių.*
>
> *Velnias murkt į gelmę. Po valandos iškilo, atgniaužė kumštį, o ten nieko – vanduo viską buvo išplovęs iš delno. Murktelėjo kitą kartą. Ši kartą Dievas apžiūrėjo velnio plaštaką, pirštus. Tik po nagais buvo neišplauta truputėlis dumblo. Dievas iškrapštė velnio panages, sulipdė iš tų trupinėlių grumstelį ir, padaręs mažą salelytę, padėjo ją ant vandens. Prie jos prisiyrė su laiveliu Dievas, išlipo ant salelės, atsigulė ir užmigo. O velnias miegoti negali. Kaip čia atsikračius tuo Dievu, – vis galvojo jisai. Tada jau liktų vienas viešpačiu pasaulyje. Ir nutarė Dievą prigirdyti. Nutvėręs jį miegantį, ėmė tempti prie kranto už kojų. Bet krantas vis tolyn ir tolyn slenka. Tada velnias ėmė tempti priešingon pusėn į kitą krantą. Bet ir tasai tolo ir plėtėsi. Taip velnias tąsė miegantį Dievą už kojų po salą ir pagaliau pastebėjo, kad sala jau nebe sala, o be galo, be krašto didelis žemės plotas. Pagaliau nubudo Dievas ir, pamatęs velnio piktus kėslus, nugramzdino jį pragaran, o žemėn paleido gyventi žmogų* (Vėlius 1986: 19).

Sakmė užrašyta 1957 m., joje atsispindi krikščionybės paveikti Dievo ir Velnio vaizdiniai, ir vargu ar įmanoma rekonstruoti pirminį sakmės pavidalą, egzistavusį ikikrikščioniškuoju „baltiškosios antikos“ laikotarpiu, tarkime, tūkstantmetį prieš tai, kai šis senasis lietuvių dievas Velinas,

jau satanizuotas ir paverstas blogio dvasia, buvo paminėtas XVI a. Jono Bretkūno ir Mikalojaus Daukšos raštuose.

Praėjusio amžiaus 7–8 dešimtmečio lyginamosios mitologijos tyrimuose M. Eliadė buvo išryškinęs kosmogoninį motyvą, jungiantį plačiame geografiniame areale pasklidusius mitinius pasaulio pasakojimus apie žemės pradmenų iškėlimą iš pirminio Vandenyno dugno (Eliade 1976–1978). Religijotyrininkas grindė hipotezę, kad šie kosmogoniniai pasakojimai galėjo užsimegzti ties didžiaisiais Vidurinės Azijos ežerais dar iki III tūkstantmečio prieš m. e. Tikėtina, kad jie pasiekė senąsias Šiaurės Amerikos kultūras ir Indiją, kai juose dar nebuvo išryškėjęs dviejų pasaulį kuriančių veikėjų antagonizmas. Prielaidos tam antagonizmui formuotis susidariusios tik Vidurinėje Azijoje – senosios iranėnų religijos areale po pranašo Zaratuštro[1] religinės reformos, įtvirtinusios aukščiausiojo dievo Ahuro Mazdo, atstovaujančio gėriui, ir blogiui atstovaujančio demono Ahrimano priešpriešą. Zaratuštrizmo religija, paremta gėrio ir blogio priešprieša, netapo radikaliai monoteistine, nes neatmetė paveldėtos senosios dualistinės kosmogonijos, kaip tai padarė judaizmas ir krikščionybė, nors ir patyrusios zaratuštrizmo įtaką. Pagal M. Eliadę, tasai mitinis pasaulio kūrimo pasakojimas skirtinguose Europos kraštuose reiškėsi įvairiais pavidalais ir nevienodu dviejų veikėjų supriešinimo laipsniu.

Aptardamas šiuos M. Eliadės tyrimus, lenkų mitologas, slavistas ir baltų mitologijos žinovas A. Geištoras knygoje „Slavų mitologija“ rašė:

> Eurazijos mituose Dievas lekia virš vandenų, priverstas ieškoti velnio pagalbos, kad užbaigtų sukūrimo darbą, Kūrėją taip varginantį, kad tasai net užmiega, o po ginčų su savo antagonistu pasitraukia į dangų amžinųjų atostogų. Tai šį Dievą susieja su *deus otiosus* sąvoka, gerai pažįstama lyginamojoje religijotyroje. Senoji trancendentinė dangaus dievybė darosi pasyvi, nutolsta nuo žmonių ir apsigyvena danguje, nors išlieka viską reginti ir kartais parodo savo rūstybę, siųsdama griausmus, bet užleidžia vietą kitiems dievams, kurie ima valdyti dangų, žemę ir žmoniją (Gieysztor 1986: 80).

Taip A. Geištoras apibūdino Dangaus dievo transformaciją į neveiklųjį dievą, kurį Žoržas Diumėzilis (Georges Dumésil, 1898–1986) vadino „kvazipasyviu“, o M. Eliadė – *deus otiosus*. Pastarasis taip pat iškėlė prielaidą, jog, atsiradus žemdirbystei, dangaus Dievas galėjo būti pakeistas žemdirbiams svarbesniu atmosferos – audros, lietaus ir perkūnijos – dievu, užėmusiu svarbiausią vietą.

Ar taip pat galima suprasti baltiškojo dangaus Dievo pasikeitimą į Perkūną – dievą tvarkdarį, dievų rikį (XIII a. Ipatijaus metraščio *Diviriksą*)? Jonas Balys yra spėjęs, jog dangaus Dievas ir Perkūnas tam tikru baltų religijos raidos laikotarpiu galėjo būti vienas ir tas pats dievas. N. Vėlius yra kėlęs prielaidą, jog dangaus Dievas ir Velnias kažkada irgi galėjo būti vienas ir tas pats. A. Geištoras minėtoje studijoje vedų dievų Mitro-Varuno „dvejybę“ yra apibūdinęs kaip *binomą* – dvivardį ir bandęs panašiu „dvivardžiu“ laikyti slavų dievus Peruną-Velesą.

Lenkų autorius paminėjo dvidešimt keturis mitinius pasakojimus iš baltų ir slavų kraštų ir dvylika iš ugrofinų, kuriuose pasaulis kuriamas velniui neriant į vandenis atnešti žemių, ir persakė 1898 m. Poznanės (Sieradzo) krašte užrašytą tokį mitologinį pasakojimą:

> Iš pradžių nebuvo nieko, tiktai dangus ir jūra, Dievas, kuris plaukė laiveliu, ir velnias, kuris išniro iš jūros putų ir įlipo į valtį. Velnias pasiūlė Dievui kartu sukurti žemę, nes vienas pats to padaryti negalėjo. Velnias nėrė į vandenį ir iš ten ištraukė žiupsnį žemės. Dievas metė tą žemės saują į vandenį, bet atsiradęs žemės plotelis buvo toks mažas, kad jie abu ant jo sunkiai tilpo. Tada velnias sumanė išstumti miegantį Dievą į vandenį, bet žemė ėmė plėstis į abi puses: į rytus nuo Dievo pusės ir į vakarus nuo velnio pusės. Prasidėjęs jųdviejų ginčas baigėsi tuo, kad Dievas pakilo į dangų, o iš paskos panorėjusį sekti velnią perkūnija nubloškė atgal (Gieysztor 1986: 77–78).

Krenta į akis tai, kad lietuviškoje sakmėje nekalbama apie dangų – lenkiškoje dangus minimas; lenkiškoje sakmėje Velnias pasiūlo kurti žemę ir savo iniciatyva neria į vandenį, lietuviškoje – jį ten siunčia Dievas. Abiejose sakmėse Dievas užmiega: tai, kad kūrėjas ilsisi po Pasaulio kūrimo vargų, reikėtų laikyti universaliu daugelio senųjų pasaulėkūros mitų vaizdiniu. Abiejose sakmėse Velnias slepia piktus kėslus – nori Dievą nuskandinti – ir patiria vienodą likimą – yra nubloškiamas pragaran. Abi sakmės prasideda pirminių vandenų, jūros vaizdiniu: velnias reiškiasi

1 Žymus lietuvių orientalistas Ričardas Mironas (1908–1979) buvo įvedęs ir nuosekliai gynė savitą sanskrito transliteracijos sistemą, kurioje vyriškosios giminės galūnės *-as* vardai lietuviškai rašomi ir tariami kaip pirmosios linksniuotės vyriškos giminės daiktavardžiai su galūne *-as*. Taigi lietuviškai turėtų būti rašoma ir tariama *Indras*, *Krišnas*, *vėdas* (seniausių religinių tekstų rūšis, pažodžiui „žinojimas“) ir t. t. Deja, dabar atsisakyta šios taisyklės ir priimta rašyti vien vardo kamieną, be vyriškosios giminės galūnės – *Indra*, *Krišna*, *veda* – ir linksniuoti kaip bendrosios giminės daiktavardžius (*elgeta*, *valkata* ir kt.). Autorius laikosi R. Mirono sistemos, taikydamas ją taip pat ir senovės iranėnų vyriškos giminės vardams, kaip Zaratuštra, Ahura Mazda ir kt.

kaip kūrėjas, pasaulio sukūrimo bendraautoris, iš vandenų gelmės iškeliantis Žemės pradmenis. Senovės Indijoje panašiai pasielgė vedų dievas Pradžapatis, kuris, pasivertęs šernu, irgi iš vandenų gelmės iškėlė Žemės pradmenis.

Visais atvejais šis motyvas teigia gelmės pirmumą ir sakralumą. O gelmės kaip blogio viešpatijos vaizdinys neatskiriamas nuo krikščionybės. Kaip esminį dalyką turėtume iškelti lietuvių etiologinės sakmės kosmogoninį pirmavaizdį, nusakytą žodžiais *nebuvo nieko, tik vanduo*, tokį patį kaip archajiškųjų vedų. O juk vedų šaltiniai bent dviem trim tūkstantmečiais senesni už XIX–XX a. užrašytas lietuvių (baltų) ir slavų etiologines sakmes.

Vedų mitologijoje pirminiai vandenys reiškiasi, anot Francisko Keiperio (Franciskus Bernardus Jacobus Kuiper, 1907–2003), „kaip duotybė, apie kurios kilmę nėra prasmės net galvoti“ (Кёйпер 1986:). Pasak šio autoriaus, iš Šatapatha ir Aitarėja brahmanų, taip pat iš Šatapatha upanišados aiškėja, kad pirminiai vandenys buvę Žemės „atrama“. Džaiminja brahmane (III.360.7) pasakojama, kad iš pradžių buvęs tik vandenynas, kurio bangos plakėsi viena su kita ir suplakė auksinį kiaušinį, kuris ten plaukiojęs „šimtus dievų metų“. Šatapatha brahmano (XI.1.6.1–2) pasakojime įkaitusiuose pirminiuose vandenyse atsiranda auksinis kiaušinis, iš kurio prasikala Pradžapatis – būsimasis Pasaulio kūrėjas. Vedų tradicijos pasakojimą apie Žemės iškėlimą iš pirminio vandenyno galima aptikti ir Taitiryja brahmane (I.1.3.5). Jame sakoma:

> Pradžapatis mato lotoso žiedlapį, iškylantį iš vandenų. Tada jis mąsto: „Iš tikrųjų, egzistuoja ji [žemė], į kurią gali remtis šis lotoso žiedlapis.“

Tada pasiverčia šernu, neria į vandenyno gelmę paimti žemės, o išnėręs ją išbarsto ant lotoso žiedlapio. Pagal tradiciją, iš senosios indų kalbos veiksmažodžio *prathayati* ‘išbarsto’ esąs kilęs ir pats žemės pavadinimas *pṛthivī*.

F. Keiperio manymu, iš vandens iškilusio lotoso vaizdinys galėjęs būti perimtas iš Indijos senųjų gyventojų ir pakeitęs pirminį auksinės nendrės vaizdinį, žinomą iš senosios iranėnų mitologijos. Tokį spėjimą patvirtinąs Atharvavedo (X.7.41) pasakymas: „Kuris pažįsta auksinę nendrę, iškilusią vandenyse, tasai, išties, slaptasis Pradžapatis“ (Кёйпер 1986: 178).

F. Keiperis taip pat nustatė, jog cituotąjį Taitiryja brahmano pasakojimą galima laikyti kelių ankstesnių kosmogoninių pasakojimų kontaminacija. Viename iš jų veikia kosmogoninis šernas, iškėlęs žemių žiupsnį ant savo knyslės, tas žiupsnis ima plėstis, ir taip atsiranda Žemė. Vedologas cituoja dar vieną šių pasakojimų grupės – Taitiryja samhito (V.6.4.2–3) versiją: „Iš pradžių pasaulis buvo vandenys, banguojantis okeanas; Pradžapatis, tapęs vėju, suposi ant lotoso žiedo; jis negalėjo rasti atramos; jis pastebėjo vandenų lizdą, ant jo sukrovė [aukojimo] laužą, kuris tapo šita [Žeme], ir štai taip įgijo atramą“ (Кёйпер 1986: 120). Dalis tų pasakojimų siejami su Jadžurvedo ritualinių himnų tradicija, viename iš jų nurodoma, kad aukojimui skirtą laužą reikia sukrauti ant žemės, paimtos nuo šerno knyslės (Кёйпер 1986: 119).

„Vandenų lizdu“ pavadintas vandenų sutirštėjimas tik ir yra žemės pradas, tapęs pasaulio atrama. Sukrautas aukojimo laužas reiškia Žemės, kaip pasaulio atramos, šventumą ir kartu mena įsikūrimą, įsišaknijimą. Pirmajame cituotame Taitiryja brahmano epizode regime Žemės pirmumo ženklus, nes lotosą, kuriuo koduojama pati Žemė, galima laikyti užuomina ją savaime slypėjus vandenų gelmėje, o dangus išvis neminimas. Kad ankstyvajai kosmogonijos stadijai tvirto pagrindo, į kurį galima atsiremti, ant kurio galima įsikurti, atsiradimas yra pirmaeilis dalykas, anot F. Keiperio, „negali būti nė menkiausios abejonės“. Žemei, kaip pasaulio pagrindui, iškelti reikia gebančio nerti į vandenyno dugną veikėjo, ir kaip tik ši jo savybė yra tapati dieviškajai kosmogoninei galiai. Lietuvių sakmės frazė apie vandenimis plaukusius Dievą ir Velnią (*Pagaliau juodu nutarė pailsėti, tiktai nėra kur*) taip pat byloja apie būtinybę turėti tvirtą pagrindą.

Vienuose vedų tradicijos pasakojimuose pasaulėkūros procesai yra savaiminiai, pasaulis, galima sakyti, randasi „autonomiškai“, kituose į kūrimosi procesą įsiterpia kosmogoninis veikėjas, bet šis skirtumas didesnės reikšmės neturi. Svarbiausia, kad vediškosios pasaulėkūros pirmojoje stadijoje esminis dalykas yra žemės, kaip pasaulio atramos, ir vietos, kurioje galima įsikurti, atsiradimas, prie kurio gali prisidėti į vandenyno gelmę neriantis veikėjas. Didelėje šių kosmogoninių pasakojimų dalyje tas veikėjas yra Pradžapatis. Pradiniame kosmogonijos etape jis gali atstovauti pirminiam Vieniui ir kartu reikštis įvairiais pavidalais – pavyzdžiui, kaip vėjas arba šernas. Taigi akivaizdu, jog pačiam Pradžapačiui šį pradinį ir esminį kosmogoninį veiksmą atlikti – iškelti iš vandenų žemės sėklą ir iš jos padaryti pasaulio atramą žemę – nereikalingas joks papildomas pagalbininkas, joks antras dievas kūrėjas.

Vėlesniuose vedų tradicijos paminkluose – brahmanuose, Mahabharate – esama pasakojimų Pradžapatį sukūrus dvi priešiškas galias: dešine ranka (arba dešinėje pusėje) – dangiškuosius dievus surus (*sura*), o kaire ranka (arba kairėje pusėje) – žemiškojo pasaulio asurus (*asura*). Surų ir asurų grumtynės sukėlė vandenyno bangavimą,

per kurį ir susiformavo Žemės pradmenys. Iš čia galima padaryti išvadą, kad ambivalentiškose Pradžapačio galiose savaime slypėjo dualaus, dvinario pasaulio programa, įsitvirtinusi antrajame vedų kosmogonijos etape. Atrodytų, kad Pradžapačio sukurti tarpusavyje konkuruojantys surai ir asurai užprogramavo dviejų priešiškų galių dalyvavimą antrajame Pasaulio kūrimo etape, per kurį iš pirminio vienio atsirado dvinaris, dualus pasaulis ir ambivalentiški dievai.

Sanskrito moteriškos giminės daiktavardis *prajā* gali reikšti ‘gentis, giminė’, ‘palikuonys’, ‘žmonės’, tad Pradžapatis (*prajā-patiḥ*) mitologijos žodynuose paprastai apibūdinamas kaip ‘palikuonių viešpatis’ (pavyzdžiui, ME I: 372), o kaip toks, jis ir visos ‘kūrinijos viešpatis’, ir galiausiai ‘visatos viešpatis’, ilgainiui susietas su Brahma. Kaip visos kūrinijos pradininkas-kūrėjas Padžapatis keturis kartus minimas „bevardžiam dievui“ skirtame „Rigvedos“ himne, kur jis reiškiasi kaip vienintelis visas būtybes apimantis dievas, siejamas su vaikų pradėjimu, sėklos įliejimu. Kaip visos kūrinijos viešpatis jis pripažįstamas „Atharvavede“, „Jadžurvede“, brahmanuose ir kitur. Tad nors vardu jis nėra susijęs su lietuvių žodžiu *pradžia*, pagal savo veiklą tikrai galėtų būti pavadintas „Pradžios viešpačiu“.

Vėju pasireiškęs Pradžapatis mena visatos, dievų kvėpavimą ir kartu kvėpavimą kaip žmogui gyvybę teikiantį bei atimantį pradą. Aitarėja upanišadoje, kur pasakojama, kaip kuriamos pirminio žmogaus Purušo gyvybinės galios, vėjas įeina į jo šnerves ir išeina iš jų jau kaip visatos vėjas. Vienuose vedų mitiniuose pasakojimuose vėjas pūsdamas sujudina pirminius vandenis, kurie banguodami sutirštėja ir virsta atrama, kituose – vėjas pūsdamas atskiria dangų nuo žemės. Vedose vėjui atstovauja du dievai – Vajus (*vājuḥ*) ir Vatas (*vātaḥ*, šis sutampa su iranėnų Avesto Vatu). „Rigvedoje“ (VII.90.3) teigiama, kad Vajus yra „dviejų pasaulių pagimdytas“. Lietuvių kalboje tos pačios indoeuropietiškosios (ide.) šaknies **vē-* yra žodis *vėjas*, o vėjo sūkurys – vienas iš būdingiausių velnio pavidalų lietuvių mitologinėse sakmėse.

Lietuvių etiologinių sakmių Velnias, neriantis į vandenų gelmę ir iš jos iškeliantis Žemės sėklą, kaip indų Pradžapatis, irgi galėtų būti pajėgus vienas sukurti tvirtą pasaulio pagrindą, nors nė vienoje sakmėje šitaip nėra – nerti jam visuomet liepia Dievas.

A. Geištoras mini Senovės Rusios metraštyje „Senųjų laikų pasakojimas“ (ru. *Повесть временных лет*) prie 1071 m. pateiktą teiginį, esą ikikrikščioniškieji rusų šventikai volchvai aiškinę, kad žmogų sukūręs Šėtonas, o Dievas įkvėpęs jam dvasią (Gieysztor 1986: 79). Šis volchvų aiškinimas užrašytas krikščionių jau praėjus šimtmečiui nuo oficialaus krikščionybės įvedimo, iš čia, matyt, ir pats šėtono pavadinimas. Bet vargu ar krikščionybės įtaka derėtų laikyti patį dviejų dievų dalyvavimą kuriant žmogų. Labiau tikėtina, kad čia atpažintinos sąsajos su A. Geištoro aptartaisiais bendrais baltų, slavų ir ugrofinų arealo kosmogoniniais mitais, kuriuose ir visas pasaulis sukurtas dviejų veikėjų.

Atitinkamose lietuvių sakmėse veikia du dievai – tai įjungia mūsų sakmes į Rytų ir Pietų Europoje paplitusią kosmogoninių pasakojimų su dviem vyriškos giminės dievais kūrėjais grupę. Kartu vertėtų prisiminti ir Marijos Gimbutienės teiginį, jog vyriškuosius Dievą, Perkūną ir Veliną į baltų žemes indoeuropiečių protėviai atnešė iš Eurazijos stepių. Cituotoje lietuvių etiologinėje sakmėje galima atpažinti vaizdinius, nusakančius visatos būseną, kai dar nebuvo dangaus, bet kosminio vandenyno gelmėje jau slypėjo žemės pradmenys. Ši sakmė teigtų, kad mitinis *dangus* turėjo atsirasti jau po Žemės iškilimo – kaip jos *dangtis*, nereikalingas tol, kol nėra ką dengti. Čia matyti, jog lietuvių kalbos žodžiai išsaugojo senojo baltiškojo mitinio pasaulėvaizdžio „inkliuzus“, nurodančius žemės pradą esant pirmesnį už dangiškąjį. Iš to turėtų išplaukti ir žemiškosios, chtoniškosios dievybės primenybė prieš dangiškąją arba bent jau jų pirminė vienovė. Tokių pasaulėkūros mitų nulemtai filosofijai turėtų būti svetimas ar bent nebūdingas dangaus ir žemės, dangiško ir žemiško pradų, o kartu – žemei ir dangui atstovaujančių dievybių supriešinimas.

A. Geištoras minėtoje studijoje yra aptaręs vieną bulgarišką kosmogoninę sakmę, kurioje pasaulis kuriamas „Dievo ir Velnio valia“: Velnias iš trečio karto išgriebia žemės iš jūros dugno, iš trečio karto teisingai ištaręs užkeikimo formulę. Rusiškuose ir ukrainietiškuose panašių sakmių variantuose Velnias atiduoda Dievui ne visą atneštąją žemę, o tik jos dalį, nes kitą dalį jis pasilieka nasruose po liežuviu. Tenai žemė ima plėstis, Velnias priverčiamas žemes išspjauti, ir iš to žemių likučio atsiranda kalnai, pelkės, dykumos. Lenkų slavistas pateikia ir kelias akivaizdžiai jau sukrikščionintas pasaulio sukūrimo versijas, tarp jų XV ir XVI a. rusų apokrifus. Juose vandens paukščio pavidalo velniu (*diabel*) reiškiasi archangelo Mikalojaus nutrenktas archangelas Satanaelis (Gieysztor 1986: 78).

Bulgarų ir rusų etiologinės sakmės akivaizdžiai suskamba su N. Vėliaus sudaryto rinkinio „Kaip atsirado žemė“ lietuviškomis sakmėmis „Kodėl žemė nelygi“ (Nr. 12) ir „Velnių balos“ (Nr. 13). Lietuvių tautosakoje išlikęs ir panašus krikščionybės paveiktas kosmogoninis pasakojimas apie gaigalą, kurį Dievas ir šv. Mikalojus siunčia į vandenis atnešti dumblo, reikalingo

pasauliui kurti (LTR 1560/201). Čia gaigalas susigretina su kitu vandens paukščiu – naru ir vandens žinduoliu bebru, lietuviškai dar vadinamu *neris*. Jų gebėjimas nerti išreikštas pačiu pavadinimu, nors paukštis naras kosmogoniniuose siužetuose dažniausiai aptinkamas Amerikos indėnų ir Sibiro tautų mituose.

Kad ir kas būtų tas kosmogoninis nėrovas – Pradžapatis, pasivertęs šernu, Velnias, bebras, gaigalas, naras, – svarbiausia, jis turi pasiekti vandenyno dugną, kuriame slypi žemės pradas. Tik iškėlus šią žemės sėklą iš vandenų gelmės į paviršių, ji virsta Žeme – pasaulio pagrindu, atrama visam kam, ir tik paskui atsiranda ją *dengiantis dangus*.

Minėtose sakmėse vandenyno paviršius atstoja ribą, kuri įveikiama neriant į gelmę. Šis veiksmas laikytinas sakraliu, nes atliekamas sakraliuoju pasaulėkūros laiku. Taip nėrimas į Vandenyno gilumą ir sąlytis su gelme brėžia pirminę, žemiškąją sakralumo kryptį – į gelmę, ir tai leidžia kalbėti apie *gelminę transcendenciją*, nors pastarąją įprasta sieti su dangiškąja kryptimi – aukštyn, kaip kad M. Eliadės: „Transcendencija išaiškėja, vos tiktai žmogus suvokia dangaus aukštybę. [...] Dangus savo buvimu apreiškia transcendenciją, galybę, amžinybę. Jo būtis absoliuti todėl, kad jis yra aukštas, bekraštis, amžinas ir galingas. (Eliade 1997: 83, 84).

Vedų Pradžapatis pats pasiverčia į gelmę neriančiu šernu. Gaigalas ar kitas vandens paukštis irgi gali ne tik nardyti vandenyse, bet ir vaikščioti žeme, ir skraidyti. O štai Dievas ir šv. Mikalojus patys nerti į pirminį vandenyną negeba. Klausimas, kodėl? Išeitų, kad jis neturi ambivalentiškųjų dinamiškų kosmogoninių galių, todėl chtoniškoji gelmė jam nepavaldi. Ir tai, matyt, viena iš priežasčių, kodėl dangaus Dievas ilgainiui virsta *deus otiosus*.

Juozo Šliavo Žeimelyje užrašyta etiologinė sakmė (LTR 4809) pasakoja apie didžiulę antį, tupėjusią mėnulyje ant akmens susuktame lizde ir perėjusią kiaušinį. Pranė Dundulienė šį mitinį pasakojimą laikė vienu iš seniausių kosmogoninių mitų (Dundulienė 1982), nors Lietuvą jis veikiausiai bus pasiekęs iš šiaurės (Razauskas 2018: 16–17). Glaustai jo siužetas toks: ančiai palikus lizdą, kiaušinis iš jo iškrito, krisdamas atsimušė į debesis ir skilo į tris dalis – iš trynio atsirado žemė, iš baltymo – vandenys, iš kevalo – dangus su žvaigždėmis. Šioje archajiškoje sakmėje atpažįstamas archajiškas kosminio kiaušinio, kaip visatos gemalo, vaizdinys, žinomas daugelio kraštų mitologijose – ugrofinų, senovės Egipto, Babilono, senovės indų, senovės graikų orfikų ir t. t.

Kiaušinis krinta žemyn, taip irgi brėždamas chtoniškąją pasaulėkūros liniją. Žemė atsiranda iš jo trynio, vadinasi, iš paties gemalo. Iš baltymo atsiranda vandenys, vadinasi, būsimos Žemės gemalas kiaušinyje buvo apsuptas būsimojo vandens – visai taip pat, kaip aptartose sakmėse Žemės pradas glūdėjo vandenų gelmėje. Iš kevalo atsiranda dangus: pastebėkime – ne iš gemalo! Dangus atstoja tik žemės kevalą, ir pagrįstai, nes žodis *kevalas*, kaip ir *kiautas, kiaušinis*, kildinamas iš šaknies **keu-*, reiškiančios ‘dengti’.

LITERATŪRA

Beresnevičius 2004 = Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004.

Dundulienė 1982 = Pranė Dundulienė. *Paukščiai senuosiuose lietuvių tikėjimuose ir mene*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1982.

Eliade 1976-1978 = Mircea Eliade. *Histoire des croyances et des idées religieuses* I–II. Paris: Payot 1976–1978.

Eliade 1997 = Mircea Eliade. *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vilnius: Mintis, 1997.

Gieysztor 1986 = Alexander Gieysztor. *Mitologia słovian*. Warszawa: Wydawnictwa artystyczne i filmowe, 1986.

Greimas 2005 = Algirdas Julius Greimas. *Lietuvių mitologijos studijos*. Vilnius: Baltos lankos, 2005.

Laurinkienė 1990 = Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Mintis, 1990.

LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LTs IV = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.

ME I = *Mitologijos enciklopedija*, I. Vilnius: Vaga, 1997.

Razauskas 2018 = Dainius Razauskas. Daukanto Perkūnas. *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 5.

Rėza 1958 = L.Rėza. Lietuvių liaudies dainos. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

Vėlius 1986 = *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės*. Sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.

Кёйпер 1986 = Францискус Бернардус Якобус Кёйпер. *Труды по ведийской мифологии*. Москва: Наука, 1986.

THE PHILOSOPHY OF WORLD-CREATION MYTHS

Antanas GUDELIS

This article explores the philosophy of world-creation myths, using a Lithuanian etiological legend, recorded in the 20th century, as a case study. The legend features two deities from the ancient Lithuanian religion — the Sky God and the chthonic Velinas, ruler of the spirits of the dead (*vėlės*), who together shape the world. Velinas embodies the dynamic principle and also reflects the primacy of the earthly element in the religious and mythological worldview of the Lithuanians and the broader Baltic tradition. The study draws comparisons with cosmogonic narratives from the Vedic tradition, particularly those centred around Prajapati. Additionally, the analysed Lithuanian myths are compared to typologically similar Slavic cosmogonic legends, which were studied by the Polish mythologist Alexander Gieysztor and discussed in the research of Mircea Eliade in the 1950s–60s.

KALBANTIS SU VILKAIS IR ŠVENTAISIAIS

Su medžio ir akmens skulptoriumi, kryždirbiu, tradicinių medžio apdirbimo įrankių ir prigimtinės gyvensenos puoselėtoju, trijų „Aukso vainikų“ laimėtoju Antanu VAŠKIU kalbasi Juozas Šorys.

Antanas Vaškys. 2009 m. Vlado Gaudiešiaus nuotrauka

Antanai, gimei 1964 m. Lietuvos kariuomenės savanorių kaime Didvyčiuose (Plungės r.), tapai medžio ir akmens skulptoriumi, kryždirbiu, sukūrei daugybę ir tradicinių, ir savitų kūrinių. Esi vienintelis Lietuvoje liaudies menininkas, įvertintas net trimis Respublikinės konkursinės apžiūros „Aukso vainikais“ (2007, 2014, 2024 m.), dar esi pelnęs antrąją šio konkurso premiją vaizduojamosios dailės (medžio drožybos) srityje. Kaip augai, tarpai, kuo gyvenai, domėjaisi? Ar kokios nors vaikystės patirtys lėmė vėlesnius pasirinkimus?

Vaikystė daug duoda ir nulemia. Iš dabarties veizint, mano vaikystė atrodo sunki, bet mūsų tėvai buvo geri, ir dabar galiu pasakyti, kad buvome laimingi vaikai, nes nežinojom, kad galėjom būti dar laimingesni... Nebuvo su kuo palyginti. Buvo ir visokių įtampų, krizių, atsimenu, aplinkui vyko melioracija, atrodė, visur tvyrojo kažko baisaus, nežmoniško grėsmė, taip pat veikė ir karo Kuboje laukimas. Parėjęs namo tėvas kartą pasakė, kad, jei bus karas, jis persišaus koją. Sakė – už rusus tikrai nekariausiu... Man tada buvo kokie treji metai.

Juolab kad Tavo mama Janina Vainauskaitė buvo savanorio duktė.

Gimiau bočiaus Vinco Vainausko, kariuomenės viršilos, su kitais Lietuvos savanoriais įkurtame kaime. Dar Pirmajame pasauliniame kare jis buvo pakliuvęs į austrų nelaisvę. Pasakojo, kad per ataką kulkosvaidžiais buvo išguldytas beveik visas jų dalinys, o jis su draugu pasislėpė tvenkinyje – prisiminę piemenų užsiėmimus, išsipjovė nendrių stiebelius ir per juos kvėpavo. Naktį išlindo ir pasidavė. Kaip neutralius belaisvius juos paskyrė į darbus, o karui pasibaigus jis grįžo namo. Vėliau kaip savanoris sąžiningai kovojo už Lietuvą prieš bolševikus ir lenkus, prie Giedraičių atliko žygdarbį, po kurio tapo Vyčio ordino kavalieriumi. Dar atsimenu du jo medalius... Už tarnybą gavo 11,5 ha žemės, miško galiuką ir seną klėtį,

kurią nusigriovęs galėjo savo trobesius pasistatyti. Gimiau ir augau jo įkurtoje sodyboje. Tėviškė man buvo graži – savanoriai buvo modernesni žmonės ir tvarkėsi naujoviškai. Beje, šalia buvo Svirtonių (anksčiau Jazdaičių) dvaras, bet savanoriai taip vietovės vadinti nenorėjo, nusprendė, kad jie – didieji vyčiai, ir naująjį kaimą pavadino naujadaru Didvyčiais. Beje, sovietai kaimą buvo pervadinę į Didviečius.

Antroji mano vaikystės oazė – tėvo tėviškė Godeliai (Plungės r.). Ten buvo visiškai kitas pasaulis. Godeliai buvo didelis pusiau gatvinis arba kupetinis kaimas. Viename jo kekule, arba kupetoje, buvo po tris ar keturias sodybas. Kaimas prasidėjo netoli Žemaitės tėviškės Bukantės ir baigėsi prie Rentės (Surblių) kaimo, netoli Plungės. Jei savanoriai vienkiemiuose gyveno kaip individualistai, tai Godeliai buvo labai artimų kaimynų, dažnai ir giminių kaimas, kuriame aš, tėvams po melioracijos išsikrausčius gyventi į Plungę, praleisdavau vaikystės vasaras. Tėvas sakė, kad Godeliuose gyveno penkios jų šeimos kartos. Įdomu, kad iš ten buvo kilusi ir mamos mama, tad jie nuo seno vieni kitus pažinojo.

Netoli Didvyčių buvo Surblių, arba Rentės, kaimas, kuriame gyveno savamoksliai dailininkai broliai Antanas ir Justinas Kazonai. Jie irgi buvo pakliuvę į Austrijos–Vengrijos nelaisvę, ir vienas iš jų, Antanas, buvo patekęs dirbti pas profesionalų saloninį dailininką, kur įgijo klasikinės tapybos įgūdžių. Vėliau A. Kazonas tapo peizažų kūrėju, iš to ir gyveno, nors nebuvo pripažįstamas nei profesionaliu dailininku, nei liaudies menininku. Kartą XX a. 7 dešimtmetyje bandė dalyvauti parodoje, bet už darbą, vaizduojantį rojų su liūtais ir avinėliais, buvo aršiai sukritikuotas. Mano mama kartais pas jį nueidavo pasimokyti tapyti. Ji nuo vaikystės norėjo būti menininke, gal būtų ja ir tapusi, bet vos pabaigus devynias klases jai teko karšinti tėvus (šeimoje augo aštuoni vaikai, bet kiti iškeliavo savo keliais). Kiek galėdama ji ir dabar nuolat tapo, nors jau 88-erių. Iš jos šeimos kilęs ne vienas muzikantas ir menininkas (turiu panašių polinkių pusbrolių ir pusseserių). Ir mano bočius iš tėvo pusės, gyvenęs Godeliuose, buvo ,,cėkaunas žmogus“: rinkdavo visokias senienas, parsinešdavo gražių akmenų, jaunystėje pas apylinkėse pagarsėjusį knygnešį, medžio drožėją, kalvį Petrauską mokėsi kalvystės. Bet, ko gero, dėl ,,ispankos“ epidemijos mirus jo tėvui, turėjo grįžti į ūkį dirbti vyriškų darbų, o šeimai vadovavo motina iš iki Kartenos žinomų Domarkų giminės. Iš jos kilę kompozitoriai ir dirigentai Kazys ir Juozas Domarkai.

Kalbėdami apie poveikius ar, senoviškai sakant, įtekmes, turime paminėti ir talentą iš Dievo malonės Stanislovą Riaubą (1904–1982). Minėjai vaikystės Godelius, kurie iki šiol man asocijavosi su ne kartą lankytais puikių medžio meistrų Reginos ir Justino Jonušų namais bei kambariuku, kuriame turbūt keliolika metų glaudėsi keistuolis ,,žemaičių Kukutis“, aplinkinių švelniai vadinamas Riaubeliu arba Riaubele. Gal matei jį ką meistraujantį ar drožiantį?

Stanislovą Riaubą pirmąkart pamačiau būdamas kokių trejų metų. Man galvoje įsirėžė supratimas, kad žmogus gali gyventi taip savitai: jis iš drožinių, meistravimų, smulkių liaudies meno dirbinių galėjo pragyventi. Jis man parodė kitokio, daug kam neįprasto gyvenimo būdo galimybę. Tai vėliau suteikė ryžto imtis panašių veiklų.

Koks jis buvo? Kaip gyveno?

Šiaip jis buvo gana uždaras žmogelis. Nuo 1967 m. gyveno pas Jonušus, o drožėjas ir tapytojas Justinas Jonušas buvo mano mamos pusbrolis, tad kai nuvažiuodavom į Godelius, dažnai pas juos užeidavom (jų sodyba buvo už kokių dviejų šimtų metrų nuo Vaškių tėvonijos, beveik tas pats kiemas). Tada Stanislovėlis jau buvo pradėjęs garsėti, ir man, vaikui, nedrąsu buvo lįsti mažai matytam žmogui į akis. Tada buvom kitaip auklėjami, nebuvom akiplėšos ir taip tuopojami, kaip dabartiniai vaikiai. Toks, atrodė, garsenybė ir keistuolis. Atsimenu, kai rodė dokumentinį filmą apie S. Riaubą[1], kaimynų televizorius buvo sugedęs, tai visi sugužėjo to ,,kino“ paveizėti pas mano bočių Povilą Vaškį. O paskui pagarbiai jį aptarinėjo...

Vaikščiojo lėtai, neskubėdamas, buvo truputį sulinkęs, toks savo išvaizda niekuo neišsiskiriantis žmogus. Dažniausiai pas jį nueidavau kartu su tėvais arba su dėde Vincu Vaškiu, kai jis atvažiuodavo iš Vilniaus. Eidavom pas pusbrolį Justiną ir būtinai užeidavom pas Stanislovą. Godeliai buvo senoviškas kaimas, atrodė toks papilkėjęs, o jo mažame kambarėlyje tiek skulptūrėlių, tiek spalvų! Ta jo buveinė atrodė kaip šventykla, ten buvo ir keli jo sumeistrauti maži kambariniai altorėliai. Tikra pasaka, visai kitoks pasaulis. Už mažo langelio ošė turbūt jo padiegti berželiai, kuriuose, atrodė, skraidė jo meistriškai išdrožtos

1 Turima omenyje Petro Bielskio dokumentinė apybraiža „Sveikas, Stanislovai Riauba“. Scenarijaus autorė – Valentina Paukštelytė, režisierius Petras Bielskis, operatorius V. Bražas. Rodyta per Lietuvos televiziją 1976-01-01. Žr. <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000325598/sveikas-stanislovai-riauba>.

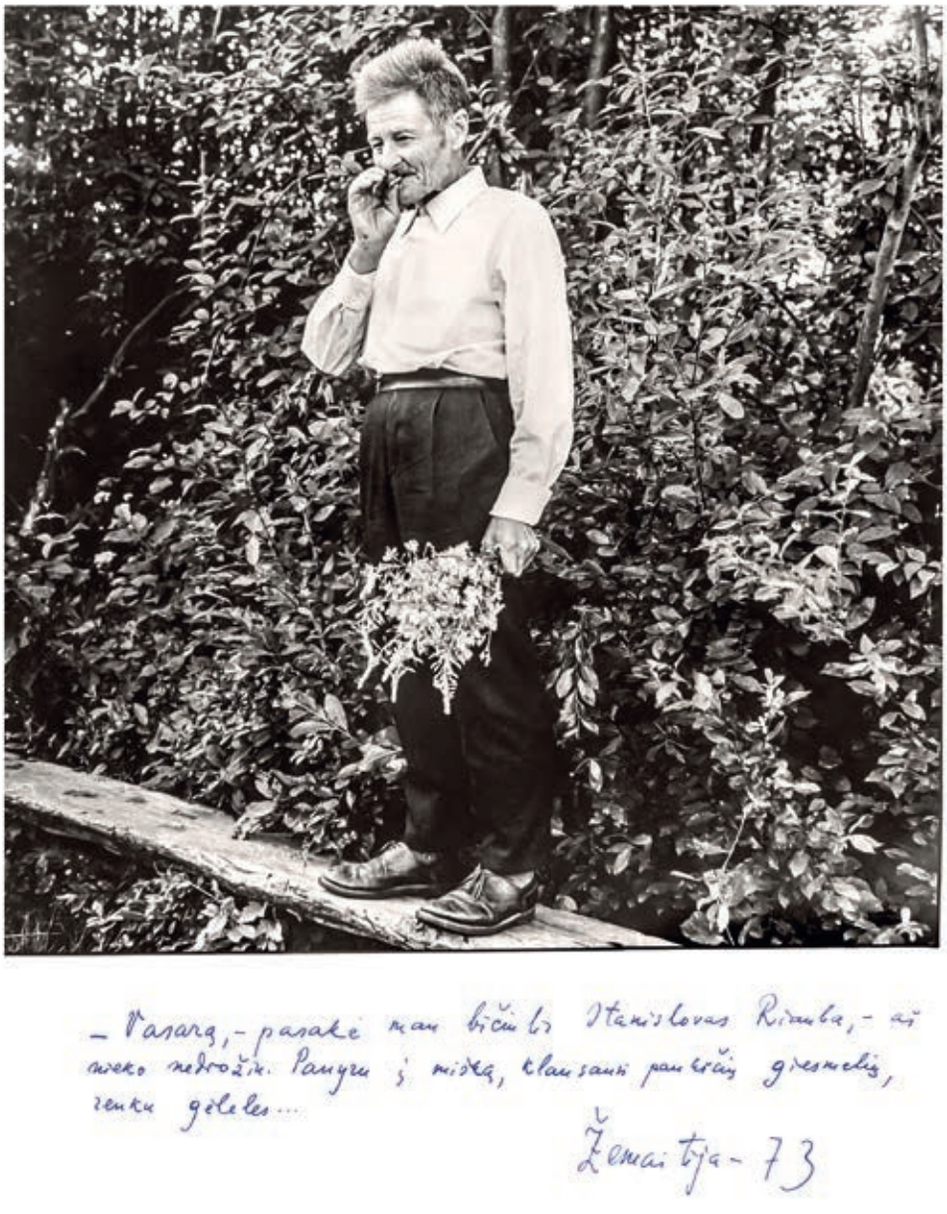

Stanislovas Riauba ant lieptelio. 1973 m. Antano Sutkaus nuotrauka.
Po nuotrauka – žodžiai iš Eduardo Mieželaičio rašinio apie S. Riaubą 1965 m. „Kultūros baruose“.
Iš Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyvo

zylutės ir kiti paukšteliai. Hiperrealistiškai išdrožti (kaip dabar pasakytų kokie broliai Gataveckai), kaip tikri. Stanislovas kartą pasididžiuodamas pasakojo, kaip prie jo drožtos zylelės atlėkė tikros zylės, sako – kaip paukštelis aplink ją strainavojo, matyt, patinėlis buvo. O ant žemės buvo sustatyti jo išdrožti grybai.

Stanislovas niekada nedroždavo, kai kas nors matydavo. Netoliese gyveno ir J. Jonušo sesuo, turėjusi būrį vaikų, tai kartą, buvo jau vėlyvas ruduo, su jais pritykinom prie lango ir pamatėm, kaip Stanislovėlis rūko, rūko ir kapt, kapt – kažkaip krapšto medį. Turėjo tokį metalinį spaustuvėlį, kurį jam buvo davęs Justinas, įsiverždavo į jį savo medinukus ir iš lėto stuksendavo (nebuvo stiprus žmogus, kaip kai kurie dabartiniai meistrai, kurie drožia rankose). Staiga jis ne tiek pamatė, kiek pajuto, kad kažkas veizi per langą, tai greitai pasiėmė cigaretę ir įlindo į kambario kertę. Tada man buvo kokie septyneri metai.

Kai jau vyresnis vasaromis būdavau pas bočių, matydavau, kaip jis neša malkas. Su J. Jonušu buvo susitaręs, kad gyvendamas jų namuose pats apsirūpins malkomis. Tada valdžia leisdavo su kirviu, bet be pjūklo malkauti po miškus tiek, kiek pats gali rankomis parsinešti. Matydavau, kaip jis pasiimdavo virvę, kirvuką ir lėtai, tarsi medituodamas, eidavo į mišką. Ką nukirsdavo, ką susirinkdavo, virve surišdavo į žabų pundą ir ant kupros nešdavo į vietą, kur Justinas vėliau galėdavo privažiuoti traktoriumi. Žabus statydavo stačius apie didelę skarotą eglę. Pristatydavo didžiausios kamaros dydžio žabyną-medyną; iš tolo ta vieta atrodė beveik kaip stoginė. Vėliau, parvežtus į namus, susitvarkydavo.

Nuolat jį matydavau, bet nedrįsdavau kalbinti ir trukdyti, net kai pats buvau pradėjęs drožinėti. Kažkodėl atrodė, kad jei lįsčiau prie jo ir kalbinčiau, jis supyktų. Kartą su tėvu Kazimieru jį susitikome miške aviečiaudami ir užšnekinome.

Tėvas, atsimenu, buvo pasiėmęs alaus, tad ir jį pavaišinome. Tada neblogai pasikalbėjom, sėdėjom kartu apie valandą ir kalbėjom apie gyvenimą. Tėvą jis gerai pažinojo. Jaunystėje Stanislovas šiek tiek muzikavo, netgi svajojo būti smuikininku. Beje, mano bočius Vainauskas turėjo tikrą smuiką ir neblogai juo grojo, o Riaubelė smuikus iš medžio darėsi pats. Sakėsi padaręs tris, bet jie gerai neskambėjo; vieną iš jų buvo padovanojęs dar jaunam mano tėvui, bet jis kažkur pradangino. Vaikus jis mylėjo, dovanodavo jiems paukštelių, bet tada niekas jų nevertino. S. Riaubą pažinojo ir mano močiutė Emalija Gedvilaitė – mamos mama. Vėl sutapimas – Riaubos tėviškė Godeliuose buvo už kokio puskilometrio nuo Jonušų ir Vaškių sodybų, o mano močiutės ir Riaubų sodybos buvo visai šalia. Kai mama nuvažiuodavo į Godelius ir užeidavom pas Riaubą, jis iškart pažindavo: ,,Tu esi Milelės duktė“. Ta Milelė už Stanislovą buvo gerokai vyresnė ir gerai atsiminė, kaip jis augo, kaip buvo skriaudžiamas. Būdama geros širdies, neleido kaimynų vaikams Stašelio (senoviškai žemaitiškai jį Stašeliu vadino) zurdoti... Vien dėl močiutės atminimo jis mano mamą labai gerbė.

Mano darbus S. Riauba, kartu su J. Jonušu, pirmąkart įvertino gana netikėtai. Vėl ta prakeikta melioracija – neįsivaizduojama, bet ji atėjo ir į Godelius. (Nuo aštuonerių metų su tėvais gyvenau Plungėje, bet miestas man iš esmės nepatiko, tad vasaros mėnesius leisdavau Godeliuose. Ūkio darbų netrūkdavo, bet ten būdavo gera, babūnėlė Marija Vaškienė mane labai mylėjo... Ji ir kitus vaikaičius mylėjo, kaip ir visus žmones, sakė, kad į rojų paklius ne už pamaldumą, o už gerus darbus.) Melioracija, beveik per bočiaus kiemą ir upeliuką išvariusi kanalą, iškasė labai gero molio, ir aš iš jo prilipdžiau visokių baibokų – velniukų, raganų, kaukų, kitaip sakant, kaukių, ir palikau jas džiūti. Prisimenu, matau, kaip eidami per bočių kiemą prie jų sustojo Stanislovėlis su Justinu ir aptarinėja net sukaitę (nebuvo jie pirmieji mano darbų ,,kritikai“, prieš tai Plungėje lankiau visokius meno būrelius, dalyvavau piešinių konkursе ,,Mano pasaulis“). Tąkart nedrįsau net prieiti, maniau, kad sudirbs mano baibokus. Bet Justinas pasakė: jie su Stanislovu nutarę, kad aš būsiu menininkas! Buvau labai pamalonintas.

Kai jau būdamas aštuntokas išdrožiau kelis darbus 1976 m. Plateliuose vykusios Respublikinės amatų šventės konkursui, S. Riauba buvo vertinimo komisijos narys. Jis organizatorių buvo aprengtas šviesiu languotu kostiumu, matyt, dėl įvaizdžio dėvėjo juodus akinius ir rimtai viską apžiūrinėjo. Buvo garsių meistrų ir jų atžalų darbų – nuo Vytauto Ulevičiaus iki Aniceto Puškoriaus, ir Riaubelė visus labai gyrė... Išdrįsau ir aš parodyti savo darbus – irgi gerai įvertino.

A. Vaškys savo dirbtuvėje. 2015 m. Arūno Baltėno nuotrauka

Atsimenu, kaip prie jo pribėgo dvi merginos ir paprašė autografo, o jis flomasteriu (jie tada buvo retenybė) didžiosiomis raidėmis užrašė RIAUBA.

O 1977 m. kartu su S. Riauba dalyvavau Plungėje vykusioje Liaudies meistrų parodoje. Man tai buvo pirmoji paroda, o jam – paskutinė. Sveikata tada jau ėjo prastyn. Vėliau nuvažiavęs į Godelius sužinojau, kad S. Riauba išsikraustė į valdišką patalpą – buvusią kino salę gretimuose Videikiuose. Esą ten jis galėsiąs padaryti savo darbų ekspoziciją, o gyventi ir miegoti turėjo buvusioje operatorinėje. Tai buvo didžiulės šaltos patalpos ir nejauki aplinka – greta rinkosi ,,autolavkos“ laukiantys kaimiečiai. Įdomu, kad Godeliai buvo pagarsėję savo senberniais. Daug jų buvo, ir dauguma – smarkiai ,,paimantys“. Ilgainiui naujasis S. Riaubos būstas virto jų susitikimų vieta, beveik landyne. Porą kartų mėginau pas jį užeiti, bet jis buvo apspistas ,,savų“ svetimųjų, kurie šeimininkavo po jo būstą. Kartą pavyko pasikalbėti apie įpusėtą drožti šv. Jurgį. Klausiau, kaip sekasi, bet buvo matyti, kad darbui nebeturi sveikatos. Sakė: „Kažkiek apdirbu tą skulptūrą ir palieku džiūti...“. Tas Jurgelis gal trejus metus prastovėjo nebaigtas. Manau, kad jam reikėjo priežiūros ir pagalbos, vienas jau nesugebėjo tvarkytis. Ne tik tėviškėje daug kas jį išnaudojo, tuo pasižymėjo ir svečiai iš Vilniaus, kurie kone už dyką išviliodavo jo unikalius darbus. Vienu metu valdžia jam siūlė butą Klaipėdoje, kad aplankyti atvykstančios įžymybės nematytų kolchozo betvarkės, bet neišvyko – buvo suaugęs su gimtąja žeme. Apie mėnesį iki mirties aplankėm jį su tėvu Plungės ligoninėje. Sunkiai mus bepažindamas prašnabždėjo: ,,Tiek norėčiau į Godelius nors kartą...“

Sakei, kad S. Riaubos pavyzdys Tave padrąsino tapti savito braižo menininku, kaip žemaičiai sako, būti kitokesniu už kitokį?

Buvo pavyzdys, žinojimas, kad gali taip gyventi. Paveikė ne tik S. Riauba, bet ir broliai Kazonai. Ir S. Riauba kartais nueidavo pas A. Kazoną pasikalbėti, nors pats netapė, o A. Kazonas, beje, šiek tiek drožinėjo. Jie išsiskirdavo iš kaimo aplinkos, jų požiūris į pasaulį buvo kitoks. Dėl kitoniškumo: kartą buvome Didvyčiuose per ievų žydėjimą. Seniau sakydavo, kad ievoms žydint reikia sėti bulves, tad mama su tėvais sėjo bulves. Matom, eina pamiškiais A. Kazonas, o priėjęs sako: „Toks gražus laikas, reikia džiaugtis gamta, o ne su bulvėm vargti!“ Matyt, tai šiek tiek persidavė ir man, nors buvom gana žemiški, o ir dabar neatitrūkstu nuo žemės.

Užsiimti drožyba skatino ir tėvai, nes Plungėje veikė liaudies meno dirbinių įmonė ,,Minija“, gaminusi suvenyrus. Dalis jų buvo niekiniai (meškiukai, velniukai, visokios banalios scenelės, peleninės), bet buvo ir neprasto lygio

Šv. Benedikto kryžius. Plateliai. 2007 m. Gintauto Margio nuotrauka

Šv. Juozapo koplytstulpis. Plateliai. 2007 m. G. Margio nuotrauka

liaudiško stiliaus darbelių, ir jų autoriai neskurdo. Net mano mama, neradusi darbo, ten įsidarbino drožėja – drožė Zodiako ženklus ir, pavyzdžiui, mano sugalvotus tušinukus su tulpės ornamentu. Pradirbo aštuonerius metus. Tad mokydamasis lankiau įvairius meno būrelius, taip pat ir medžio drožimo. Vienas iš mokytojų buvo Liudas Ruginis, puikus pedagogas, suteikęs ir praktinių žinių (pavyzdžiui, kaip gerai pasigaląsti peilį).

Dorotis su medžiu mokeisi ir Telšių dailės technikume?

Telšiuose mano specialybė vadinosi meninis medžio apdirbimas. Svajojau išmokti drožti tradicines medžio skulptūras, bet iš esmės ten ruošė baldininkus: mokė projektavimo, darbo su brėžiniais, o prie medžio nedaug teprisiliesdavome. Tad po metų perėjau į akmentašystę. Tuo metu su mumis dirbo ir žinomas skulptorius Arūnas Sakalauskas. Dirbdamas su akmeniu, drožiau ir medį, dalyvavau parodose.

Tavo pagrindinė kūrybos kryptis – tradiciniai, viešose vietose statomi iš medžių kamienų iškirsti, išskobti, išdrožti įvairių profilių ir kompozicijų kryžiai, taip pat koplytstulpiai, į kryžius įkomponuotos, į medžius įkeltos, ant žemės pastatytos koplytėlės. Kita vertus, esi sukūręs ir akmeninių kryžių. Kaip, gavus pasiūlymą ar užsakymą, vyksta kūrybinis procesas? Kokie darbai labiausiai džiugina?

Juk nepasakysi, kuris iš dešimties vaikų mylimiausias? Kiekvienas darbas – atskira istorija. Apie kūrybinį procesą geriausiai galvojasi einant du kilometrus nuo plento iki mūsų su žmona Daiva vienkiemio Plokštinės miške. Nevairuoju mašinos (moku vairuoti, tik teisių neturiu), važinėju tik dviračiu. Bet kai pareinu, belieka ant popieriaus nupaišyti, kas nusišvietė galvoje. Tiesa, kartais nupaišau daugiau būsimo darbo variantų, kad užsakovui atrodytų solidžiau. Būna ir įkliūvu – kartą pabraižiau kelis variantus, ir žmonės pasirinko sudėtingiausią, kurio mažiausiai norėjau. Vis dėlto tąkart iš akmens tašytas tradicinis kryžius senovinėms kapinaitėms pavyko. Kalbant apie mylimiausius darbus – prieš dvejus metus gražioje bajoriškoje Krekenavos kapinių dalyje, Belavulskių kapų plote, pastačiau paminklą gydytojui, Seimo nariui Egidijui Klumbiui. Tai dviejų su puse metro aukščio retro stiliaus kryžius su iš praeities pasiskolintomis detalėmis, gerai derantis prie aplinkos ir istorinio konteksto (juk nuo Krekenavos iki Kėdainių tęsiasi lenkakalbių bajorų Liauda).

Iš naujausių darbų – medinis kryžius, skirtas dailininkui, scenografui Liudui Truikiui atminti.

Anksčiau jis stovėjo gimtosios sodybos Pagilaičių kaime (Plungės r.) kieme, dabar pastatytas prie kelio į Notėnus (Skuodo r.), nes tėviškės vietoje – lygus laukas ir kalvelė, užsėta javais. Mačiau jo gimtosios sodybos nuotrauką su kryžiumi, kuris tikriausiai buvo darytas L. Truikio tėvo, apylinkėse žinomo medžio meistro. Žinoma, kad jis iš medžio drožė neogotikinius bažnyčių altorius: du pastatė Notėnuose, o Šv. Jono Nepomuko – Beržore, tad buvo šiek tiek susipažinęs su architektūros stilių raida.

Kryžius iš pirmo žvilgsnio atrodė paprastas, bet kai ėmiau gilintis, pamačiau, kad iš tikrųjų Dievas slypi detalėse, jos mane ir patraukė. Nors kryžiaus visuma – santūri, jo plastika primena XIX a. pabaigos–XX a. pradžios neogotikinių metalinių kryžių stilistiką. Kryžmos galų užbaigimuose matyti dobilo lapų motyvas, kuriame dar išpjautas kiaurarаštis dobilo lapo ornamentas, o tai mūsų kryždirbystei neįprasta. Ir kryžiaus stiebų profilis savitas – jų vidus įimtas, o kraštai užkantuoti (t. y. ne nuimti kampai, bet priešingai, iškilę). Kai Aukštaitijoje (apie Uteną, Anykščius) daro tokius kryžius, juos apkala lentelėmis. Jie barokiški, sudėtingi, bet detalės prikaltos, o Pagelaičių kaimo kryžius padarytas iš vieno ąžuolo. Minėtoji nuotrauka buvo prastos kokybės, tad kai kurias detales turėjau atkurti remdamasis minėto laikotarpio analogais. Šį darbą laikau pusiau kopija, bet pavyko prasmingai įamžinti L. Truikio atminimą.

O šiaip panašių – apie aštuonių metrų aukščio – kryžių esu padaręs bene keturis. Vienas stovi Gegrėnų bažnyčios šventoriuje ir pasakoja jos istoriją. Kiti panašūs yra Pašaltuonyje (Jurbarko r.), Šateikiuose (Plungės r.) ir Vilkyčiuose (Šilutės r.). Jie įdomūs tuo, kad kamienuose turi daug įkomponuotų skulptūrų.

Turbūt pripažinsi, kad tai yra viena iš Tavo braižo ypatybių? Kitas Tavo kūrybinis bruožas – koplytėlių iš vieno medžio konstravimas.

Visada malonu, jei kas atpažįsta man būdingą braižą. O koplytėlės iš vieno medžio daromos dėl liūdnos patirties – jose ir net koplytstulpiuose įkurdintos šventųjų skulptūros labai vagiamos. Seniau vogė ir dabar tebevagia. Paskutinę apie Platelius pavogė vasaros viduryje. Padariau žmonėms koplytėlę, o jie Marijos skulptūrėlės, atrodo, net vinimis nepritvirtino. Keisčiausia, kad ryte rado išplėštą ir ant žemės pastatytą koplytėlės langą, pavogtą mano darytą Mariją, o jos vietoje paliktą gipsinę kopiją. Tokių patirčių pamokytas, dabar skulptūrėles drožiu iš to paties ąžuolo kamieno (kaip Vincas Svirskis – dauguma meistrų esame jo paveikti), net iš keturių pusių esu jas padaręs. Paskui pridedu pačią koplytėlę, jos langelius. Kai skulptūros išdrožtos iš vieno medžio, norint jas pavogti, reiktų pjauti su benzopjūklu.

Beje, tik Žemaitijai būdingos ant žemės statomos koplytėlės, tokios mini bažnyčios. Dar jas dažnai statydavo ant baltišką senovę menančių šventųjų akmenų. Tokia žemaitiška, gal net labiau kuršiška tradicija. Kelios yra išlikusios, pavyzdžiui, ant Dievo stalu vadinamo senosios šventvietės akmens netoli Medingėnų. Tik skulptūrą, kuri buvo grandinėmis pritvirtinta prie koplytėlės grindų, vagys vis dėlto išplėšė.

Droži ir kryžius, ir stogastulpius...

Seniau stogastulpių statydavo žymiai daugiau, bet kryžiai paprastesni ir žmonėms labiau suprantami. Yra išlikę aprašymų, iš kurių akivaizdu, kad seniau stogastulpiai kunigų nebuvo vertinami, nes masišką šventųjų statymą jie siejo su baltiškojo tikėjimo liekanomis.

Ar dėl to, kad dažnu atveju šventųjų funkcijos atkartojo senųjų dievų funkcijas?

Dar ir todėl, kad užuot ėję į bažnyčią, jie savo kieme pasistatydavo tokią šventovę. Pavyzdžiui, mano giminės Razmai gyveno gana toli nuo bažnyčių, tarp Platelių ir Gegrėnų (netoli nuo ten ir Žemaičių Kalvarija). Tad Šv. Mišių laiku pamaldi motina vaikus suklupdydavo kiemo viduryje priešais koplytstulpį ir melsdavosi.

Didvyčiuose man augant buvo paplitę kryžiai su šv. Jurgiais, ir Godeliuose vos ne kiekviename kieme buvo kryžius ir dar kokia nors koplytėlė. Mano bočiaus kieme koplytėlė su Rūpintojėliu kabojo medyje. Šiaip būtų Kristus Alyvų kalne, bet nė karto tokio jo vardo negirdėjau. Kartą, kai būdamas kokių trejų metų atsivertęs į jį žiūrėjau, priėjęs bočius man paaiškino, kad ten yra Aprūpintojėlis. Paaiškėjo, kad jis buvo pastatytas su praktiniu tikslu, kad mus aprūpintų.

Bajorų Gadonų prisiminimuose apie Žemaitiją[2] (tai buvo Žemaitijos bajorai, kilę iš Livonijos, atsidavę Lietuvos patriotai, dalyvavę visuose sukilimuose) skaičiau, kaip jie XIX a. viduryje traukė per dantį žemaičius. Gadonai rašė, kad šie kenkia miškui, nes pačius gražiausius ąžuolus

2 *Žemaičių Kunigaikštystė bajorų Gadonų raštuose*. Parengė Adomas Butrimas, iš lenkų kalbos vertė Adomas Subačius, A. Butrimas, Lina Stefanovič, serija *Žemaičių praeitis* 18. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2019.

Koplytstulpis su Pieta. Beržoras, Plungės r. 2012 m. G. Margio nuotrauka

naudoja koplytstulpiams daryti. Vietoj to, kad per upę nutiestų tiltą ar gerą lieptą, prie jos pastato koplytstulpį su šv. Jonu Nepomuku ir, rizikuodami gyvybėmis, brenda ar važiuoja vežimais per patvinusius vandenis, pasikliaudami šventojo apsauga.

O ką Tu įkurdini po savųjų stogastulpių stogais?

Šiek tiek improvizuoju, bet nuo šventųjų istorijų, kanoninių jų vaizdavimo spalvų (mėlynos, raudonos, kartais geltonos, rečiau baltos, šiek tiek žalios, juodos) nepabėgsi. Pavyzdžiui, prie katalikiškos Šv. Onos bažnyčios Vilkyčiuose, protestantų krašte, pastačiau didelį kryžių su šv. Ona ir Marija jo apačioje (po stogeliais), ir Kristumi viršuje. Kartais paprašo padaryti koplytstulpį su šventaisiais giminės patronais. Tiek ąžuolinius koplytstulpius, tiek kryžius su metaliniais laikikliais kiek pakeliu nuo žemės, kad prapūstų vėjelis, t. y. kad neturėtų sąlyčio su žemės grybais, drėgme. Kodėl sodybose ilgiausiai išsilaikydavo klėtys? Nes jos pakeltos nuo žemės. Beje, ir V. Svirskio kryžiai išliko gana ilgai. Gudrybė ta, kad jie padaryti iš perskelto ąžuolo kaip reljefai. Medininkai žino, kad ąžuolas ir eglė genda nuo šerdies, o pušys genda iš išorės (todėl kartais pušinės dzūkų pirkios iš išorės atrodo pirštu praduriamos, bet viduje – kaip naujos, o eglinius žemaičių trobų sienojus pakrapščius pasirodys, kad juose – keženos, jie sugedę nuo šerdies). Taip yra ir su ąžuolais. Pavyzdžiui, kai statė Pilies tiltą į Platelių ežero salą, jo polius darė iš skeltų ąžuolų, o kai kurie ir ketvirtiniai. Tada žmonės gerai pažino medžius ir gebėjo teisingai juos apdoroti. Va, turiu kirvį, pritaikytą tašyti stambius ąžuolų luitus.

Stogastulpiams svarbus stogelis, nes medžio šerdis turi būti uždengta. Jaunesni kolegos kartais tarsteli, esą per daug rūpinuosi, kad darbai būtų ilgaamžiai. Negaliu veizėti į atmestiną darbą, nes ,,Minijoje“ esu dirbęs su senais smetoniniais meistrais, kurie sakydavo, kad ant jokio medžio darbo negalima palikti pjūklo žymės, nes ta vieta kelis kartus greičiau sugeria vandenį ir greitai jį supūdys. Ten vienas iš pirmųjų mano darbų buvo kalteliu nutašyti skulptūrų galus. Kai dabar mugėse pamatau atgrubnagiškai, su benzopjūklais padarytas skulptūras, tai net nupurto...

Sėdim Tavo sodybos dirbtuvėje, kur gimsta mažesnės apimties darbai. Virš darbastalio – Tavo sukaupta tradicinių šventųjų skulptūrėlių kolekcija. Iš kur ji, kas autoriai, sakei, kad ir S. Riaubos darbą turi? Kurios, Tavo manymu, pasižymi savitumu, meistryste?...

Va, ta Marija Maloningoji su spinduliais – gražiai Riaubelės padaryta, bet... jis, atsimenu, sakė:

„Aš *papuniui* išdroždavau kokią *deiva mūką* ir užtekdavo, duodavo kelis rublius, bet niekas manęs per daug nevertino. O, va, sakė, atvažiavo Kancedikas[3], pamatė mano drožtus *smakus* ir atrado mane. Niekas taip nesugalvojo, o aš padariau“. Aišku, kad su laiku tradicinės šventųjų skulptūrėlės įgauna vis didesnę vertę. Manau, kad vertingiausia mano kolekcijoje – Pieta. Toks mažytis jos veidas ir toks išraiškingas... Ji buvo šioje sodyboje dar prieš man atsikeliant. Kieme buvo koplytstulpis, kurio, mano gėdai, iki šiol neatkūriau. Bet man pavyko susirankioti visas šioje sodyboje buvusias skulptūrėles (jos jau buvo iškeliavusios). Vienas skulptūrų rinkėjas ir mėgėjas sakė, kad ta ypatingai gražiai padaryta Pieta tikriausiai yra Kazio Varnelio tėvo Kazimiero, gyvenusio Alsėdžiuose, darbas. Kiek čia iki tų Alsėdžių, gal dvylika kilometrų...

Dirbdamas šventųjų atvaizdus prisilaikau kanono, bet ir nuo savęs kažką pridedu. O darant „baibokus“ apima neribota laisvė. Beje, esu išdrožęs ir kelis Medeinės variantus. Ji man, gyvenančiam viduryje miško, yra įkvėpimo šaltinis. Galiu ir žemaitiškai „pasikolyti“: užkėliau ją ant meškos, padažiau, o mūsų Žemaitijos nacionalinio parko etninės kultūros rūpintojėlė Aldona Kuprelytė suorganizavo, kad skulptūra patektų į Norberto Vėliaus atminimui skirtą baltiškųjų dievybių parodą-konkursą Šilalėje. Atsimenu, snieguotą žiemą nusitempiau tą Medeinę ant šliedžių iki plento ir konkurse laimėjau pirmąją vietą (komisijoje buvo Jonas Trinkūnas, Klaipėdos krašto tautodailininkas Vytautas Majoras ir kiti)!

Esi daręs ne vieną Žemyną ir daugybę Marijų... Monumentalumu ir žemaitišku paprastumu Tavo sukurtos Marijos nelabai ir skiriasi nuo Žemynos, ypač ta, kurią vakar matėme Plungės bažnyčios šventoriuje. Tarsi kūliu ji būtų išdygusi kuršiškosios Žemaitijos laukymėje...

Esu padaręs kelias Žemynas, ji buvo vienas pirmųjų mano darbų. Tąkart Žemyną užkėliau ant duonos kepalo pavidalo pjedestalo (juk duona atsiranda iš žemės, kurią globoja Žemyna, dosnumo). Ir pirmas didesnis akmeninis darbas buvo Žemyna, kurią dar sovietmečiu užsakė Žlibinų kolūkio pirmininkas, sumanęs papuošti aplinką (ten netoli ir Igno Končiaus tėviškė). Tada daug

Koplytėlė su šv. Jurgiu. 2023 m.
Aldonos Kuprelytės nuotrauka

kas taip uždarbiavo, antai, studentai iš stiklo atliekų vitražais papuošdavo sales... Ta Žemyna išėjo labai panaši į Mariją – su išskėstomis rankomis, maloningu veidu. Žmonės ją ir vadino Marija, tiesa, vėliau šmaikštaudami praminė labai panašios *pročkelės*, gyvenusios prie bažnyčios, vardu. Įdomu, kad tąkart kaip užmokestį man siūlė pinigų arba vikšrinį traktorių: sakė, galėsi kelius lygintis, medieną vilkti... Manau, kad ir akmeninė Marija Plungės bažnyčios šventoriuje turi panašumų su archajiškąja Žemyna, gal ne sąmoningai jie atsirado, tiesiog bedirbant taip išėjo. Vėliau skaičiau Gintaro Beresnevičiaus įžvalgas apie tai, kodėl Marija taip lengvai buvo priimta ir prigijo Lietuvoje? Daugiausia todėl, kad tarsi natūraliai perėmė Žemynos pareigas ir funkcijas. Žemaitijoje matriarchato kultūrinis podirvis ypač stipriai jaučiamas. Beje, prieš kokią savaitę sužinojau, kad pokariu Žemaitijoje moterų partizanių buvo žymiai daugiau, nei Lietuvos vidurkis. Žemaitės dažniausiai ramios, bet užsispyrusios,

3 Turimas omenyje fotomenininkas Aleksandras Kancedikas, lankęs liaudies meistrus, fotografavęs jų darbus ir 1974 m. Maskvoje išleidęs knygą „Lietuvių liaudies skulptūra“ („Litovskaja narodnaja skulptura“, M.: „Sovietskij chudožnik“).

Koplytėlė su Švč. Mergele Marija Maloningąja. 2020 m.
A. Kuprelytės nuotrauka

kietos. Ypač tai pajunta su žemaitėmis susituokę ir mūsų krašte apsigyvenę aukštaičiai ar dzūkai.

Kita vertus, mitiniai vaizdiniai yra gyvybingi. Va, padariau skulptūrą apie gyvulio (karvės) užkalbėjimą. Ji primena istoriją apie mano močiutės turguje nusipirktą karvę, katra pati iššįsdavo savo pieną. Žemaičiai sako – turėjo tokią ydą. Močiutei niekaip nesisekė jos nuo to atpratinti, nes karvė buvo sumani, nusimesdavo visus jai uždėtus įtaisus, todėl vėl nuvedė ją į turgų parduoti. Žmonės juokėsi – ta karvė į turgų grįžo jau penktą kartą... Visi ją žinojo, sakė, niekaip neparduosi, nors buvo graži, plaukas plynas, visa net blizgėjo (nes pienu mito)... Tada *mamulis* (taip ją vadinome, ir Viktorija Daujotytė per knygos pristatymą Bukantėje pritarė, kad tai gražus žemaitiškas moters įvardijimas) ją vėl parsivedė namo, liepė namiškiams atnešti klumpį, išsitraukė šventų žolių ir tas žoles klumpyje smilkydama, vaikščiojo apie karvę gal kokį pusvalandį. Man mama pasakojo, kad prieš tai ji išgainiojo dukteris, kad nesimaišytų po kojom (esą joms nereikia to matyti), bet jos vis tiek iš tolo smalsavo. *Mamulis* ėjo, ėjo, ėjo aplinkui, kažką murmėdama, – aprūkė ir atliko kažkokią iš senovės žinotą apeigą (manau, vėliau net šiek tiek dėl jos gėdijosi), ir karvė pasitaisė.

Netoli to žmogaus, kurio žmona neseniai mirė ir kurį vakar sutikome Beržore, gyveno tokia senikė. Kartą užėjau pas ją (visada mėgau pasikalbėti su senais, daug patyrusiais žmonėmis) ir radau sėdinčią prie trobos kampo, prie savęs dar buvo prisirišusi sibirinį katiną. Priėjęs pasisveikinau, pasakiau, ko čia vaikštau, ir pamačiau, kad jos koja sutinusi, apvyniota audeklu. Klausiu, kas kojelei? Ai, gyvatė įkando. Sakau, reikia gydyti. Ai, sako, tiek čia man teįkando, darželyje, va, auga tabokos lapų, pridėjau, praeis. O, va, sakė, kai kaimynystėje, Stongvilinėje, grėbėme šieną, tai gyvatė taip įkando, kad moteriškė bėgo per pievą, o ta gyvatė vilkosi kartu su ja. Va, ten tai tikrai buvo įkandusi. Gerai, sakė, kad buvo kaimynė, kuri susigaudė, ką tokiu atveju daryti. Sakė, paguldėm tą moterį ant drobulės, o ta kaimynė gyvatę užmušė. Ir kad ėmė pasakoti, kad ta kaimynė, prieš užmušdama gyvatę, privertė ją padaryti taip, kad nuodai nustotų veikti. Kažkaip privertė ar išmeldė, ir moteris pasveiko. Ir dar ji minėjo Pargaliauskienę, kuri mokėjo užšnekėti nuo gyvačių...

Iš žemaičių moterų tokių pasakojimų sunku išgirsti (vyrai išvis kelis sakinius per dieną tepasako), juolab ekspedicijų dalyviams tokių istorijų nepasakoja, būtinas visiškas pasitikėjimas. Ir dar ji man papasakojo, kaip gyvatės vaikus veda, kada jos būna nuodingos. Pasirodo, tik po pirmojo perkūno nugriaudimo po žiemos, ir jei tuo metu iššliaužia iš urvo ir dar prisiliečia ar pasitrina prie akmens. Jei gyvatė ant tavęs supyko, ir jei nuo jos bėgsi įkalnėn, tai ji įsikąs sau į uodegą, pasidarys iš savęs gyvą tekinį ir riedėdama vysis...

Štai, įpusėjau drožinį – moteris eina ant pirštų galų ir veizi į dangų. Kai ilgai nebūdavo lietaus, moterys pasiimdavo rėtį su kruopais (žemaitiškai – vyriškoji giminė) ir, eidamos apie šulinį, barstydavo, sakydamos tam tikrus burtažodžius. Tokia apeiga–užkalbėjimu bandydavo pritraukti lietų...

Beje, sename mano uošvijos kaime Dovainonyse viduryje pievos stovėjo akmuo su, kaip sakydavo, bliūdeliu, kuriame kaupdavosi rasos vanduo. Moksliškai sakant, dubenuotasis akmuo. Dar maždaug prieš penkiasdešimt metų moterys, eidamos melžti karvių, pasitepdavo tuo vandeniu skaudamas vietas, ir nė viena neabejojo jo gydomąja galia. Vėliau melioratoriai jį ,,supartalino“ į

Koplytstulpis su Šv. Florijonu. Plateliai. 2007 m. A. Kuprelytės nuotrauka

skaldą. Neseniai ir Avižokalnyje (netoli Platelių) žmogus rado akmenį su giliai iškalta skyle – dubenuotąjį akmenį – ir jį parsivilko namo. Va, parodysiu ir savo rastą akmenį su labai primityviai bandytu kalti žmogaus veidu, su jame matomais akių ratukais, nosimi, lūpomis, kurio žymių datavimas, anot archeologo Adomo Butrimo, siekia akmens amžių...

Kai Platelių ežere buvo atrastos luotų liekanos, prisidėjai ir prie jų rekonstrukcijos (kopijos saugomos Žemaitijos nacionalinio parko Dvaro svirno etnografinėje ekspozicijoje)?

Luotų skaptavimo tradicija siekia apie devynis tūkstančius metų. Istoriškai įvairiose geografinėse platumose jie mažai kuo skiriasi, galbūt tik pertvarų kiekiu. Kultūros istorikai sako, kad iki tol žmonės plaukiojo, apsižergę medžių kamienus ar plaustais... Visa randasi iš poreikio. Mūsų dabartinės valtys kaimuose imtos daryti maždaug nuo XIX a. pabaigos. Iki tol plaukiota tik skobtiniais luotais. Žemaitiškai luotus vadiname irklais. Kodėl taip? Valtys valdomos dviem irklais, o luotas taip vadinamas todėl, kad jis yra irkluojamas vienu irklu. Neseniai mačiau, kaip senas dzūkas Lynežeryje plaukia luotu, kaip senais laikais.

Mano draugas sako – na, tu ir gyveni, čia tik *upiorams* gyventi (išsyk už sodybos – tvenkiniai, pakalnėje – pelkė). Apie juos rašė muziejininkas, etnografas Juozapas Mickevičius, mokytoja kraštotyrininkė Stanislava Stripinienė. Tai tokie vietiniai gyventojai, kurių gyvenimas buvo susiję su pelkėmis, upėmis, ežerais. Manau, kad jie plaukiojo luotais. Jų vaizdiniai gyvena mano (pa) sąmonėje, nežinau, gal virs skulptūra ar jų ciklu. Kartais kažką padarau, ko neįsivaizdavau esant, ir paskui tai pasitvirtina, tarsi suveiktų kolektyvinė žmonių atmintis ar sąmonė.

Na, o minėtuosius luotus skaptavome su senovinėmis vedegomis.

Kas ta vedega?

Vedega – tas pats kirvis, tik pasuktas devyniasdešimt laipsnių kampu. Kaip kaplys. Beje, pirmoji mano rasta vedega buvo didelė, neįprasta. Ilgai galvojau, kaip jai padaryti kotą, kad būtų galima su ja dirbti. Padariau neįprastą kotą apvaliu galu. Vėliau vedegą tokiu pat kotu pamačiau knygoje apie senovinius įrankius, viduramžių graviūroje... Gali turėti senovinių įrankių, bet reikia atkurti ir metodiką, kaip su jais dirbti. Pavyzdžiui, skliutas – tas pats didelis kirvis, pritaikytas tašyti stambiems sienojams.

O kodėl ėmei domėtis senoviniais medžio apdirbimo įrankiais, negi dirbant neužteko „normalių“?

Gali ir su jais padaryti, bet būna prastas darbo našumas. Iš pradžių mažai išmaniau apie kirvius, bet dirbdamas su „Minijos“ meistrais V. Ulevičiumi, Vladu Stumbru girdėjau, kaip jie skundėsi, kad nebėra gerų kirvių... Dideliu postūmiu tapo šios sodybos trobos remontas. Tada tėvas man į pagalbą buvo surinkęs senų laikų dailides, kai kurie buvo net trečios kartos meistrai. Jie susirinkę irgi ėmė bėdoti, kad nėra kirvių, o aš turėjau vieną tokį seną. O, sakė, čia tikras kirvis, ir jie ėmė man aiškinti, koks jis turi būti ir kaip su juo dirbti.

Išilgai klėties reikėjo dėti nestandartinius vienuolikos metrų ilgio rąstus. Jie buvo apvalūs, tad reikėjo nutašyti rankomis, – į gaterį tokie netelpa. Jaunas, bet jau kelintos kartos meistras, turėjęs rusiškus, bet kalvėje perkaltus kirvius, mano akivaizdoje tuos rąstus nutašė per visą ilgį.

A. Vaškio skulptūra „Sutartinė pavasariui“. 2019 m.
A. Kuprelytės nuotrauka

Paaiškino, kad nuo rąsto turi atskilti tik viena didelė skiedra: įsikerti skersai, kad ji atsilenktų, ir tašai toliau, o ta didžiulė skiedra lupasi kaip lukštas, kaip banano žievė. Ir atkrito nuo rąsto toks vienuolikos metrų luitas, kurį du vyrai vos panešėm. Užsibloški su blaške (t. y. pasižymi dažyta virve) ir taip iš keturių pusių varai.

Atsimenu, grįžęs iš armijos, gyvenau ir darbavausi pas senų laikų stalių ir ratų meistrą. Jis turėjo skliutą, kurį, sakė, naudojo tik atsakingiems darbams, kai statė bažnyčias. Beje, „Alkos“ muziejuje esu matęs ant skliutų metalinės plokštės iškaltą bažnyčios vaizdą. Iš pradžių senoviniai įrankiai man buvo tik egzotika, vėliau supratau, kad gerai pagalandus, jie praverčia dirbant. Tad didžioji dalis mano darytų koplytstulpių, kryžių ne nuobliuoti, bet nutašyti su plokščia vedega (tašant kirviu lieka pėdsakai – toks negražus atplėšimas). Ir apdailą baigiu su vedega, kurios pėdsakai nesiskiria nuo kalto žymės: įkerti ir iškrenta toks „blynelis“.

Sėdime Tavo dirbtuvėje, man prieš akis, ant kokių septynių metrų ilgio sienos, – turbūt Lietuvos mastu unikali senovinių istorinių medžio apdirbimo įrankių kolekcija. Kaip ją sukaupei, kokie rečiausi jos pavyzdžiai?

Įrankiai būna skirtingo tipo, dydžio ir formos. Seniausias – apie tūkstančio metų siauraašmenis kovinis kirvis, bet jis priklydęs atsitiktinai – išmainytas prie Utenos. O šiaip kiekvienam svarbesniam veiksmui atlikti buvo kuriami skirtingi kirviai. Siaurieji buvo naudojami tada, kai medis skeliamas per pusę. Įsivaizduokim apie pusės metro rąstą. Aną pirmiausia skeli iš galų, paskui išilgai ištašai tokius įskilimus, įkerti kirviu ir iš galo kali kylius. Tada tas medis pradeda pamažu skilti, bet jis beveik visada viduj turi suktuką. Plyšys atsiranda, medis lyg skyla, bet vidaus pleišenos neleidžia išsiskleisti. Jos kaip siūlai, kuriuos atkabinti – beveik kaip metalinį trosą nutraukti. Tada buvo pagamintas va tas, nuo ašmenų iki penties šešiasdešimt centimetrų ilgio siauras ir plonas kirvis (vadinamas pentimi). Su juo lendam į minėtą įskilimą ir tašom pleišenas. Beje, jei nebūčiau buvęs Švedijoje, dabar nežinočiau, kam jis skirtas. Pentimi buvo vadinami ir *ižikai* (tik jie buvo dar ilgesni), kuriais Kuršmarių žvejai kirsdavo ledą.

Ižas – viena iš ledo atmainų.

Apie tai nežinau, bet ižikas buvo ilgas kirvis, panašus į peikeną. Įdomu, kad Dzūkijoje ledą kerta tik su peikena. O prūsokai, kaip sako drožėjas

Vytautas Jaugėla, gudresni – užuot vargę, prie ilgo peikenos koto stačiu kampu pridėjo kirvį. Ilgiems sienojams tašyti (kai reikia nuimti daug medienos) patogiausias skliutas – didesnis kirvis, kurio ašmenys vienoj pusėj yra visiškai lygūs, o kitoj – nusklembti, kaip obliaus. Šio skliuto kotas dar yra pakreiptas, kad tašant tavo nariai (krumpliai) nekliūtų į rąstą. Gerą skliutą padaryti nelengva, nes plieną reikia užgrūdinti per visus ilgus ašmenis. Kad arkliais nereiktų vežti nereikalingo svorio, ilgus, iki dvylikos metrų siekusius rąstus, skirtus bažnyčioms statyti, tašydavo čia pat miškuose. Skliutais tašyti ir pabėgiai geležinkeliams tiesti. O su lengvuoju lengvai sulygindavo nelygiai sudėtus sienojus.

Kai atsirado pirmieji skiedriniai (gontiniai) stogai, skiedras tvirtino vinelėmis. Šiam darbui naudoti kirvukai, kurių vienoje pusėje buvo plaktukas (kartais su įtaisu vinims traukti), o kitoje – ašmenys. Jei ant laikančios karties yra nelygumas, jį nutašai ir prikali skiedrą. Va, šimto metų senumo vedega su iškaltu ornamentu; tai dažnai būdavo kalvių autorinis ženklas. Turiu ir mažąjį skliutuką, jis toks smulkus, sakyčiau, mokomasis. Juos naudodavo tašant luotus, nes kas 20–30 centimetrų reikėdavo iš karčių ištašyti tokias lenteles. Va, dar turiu staliaus ir klumpdirbio skliutą, skirtą tašyti ant varstoto.

A. Vaškio skulptūra „Stanislovo pavasaris“. 2019 m.
A. Kuprelytės nuotrauka

Pereiname į kitoje klėties kamaroje įrengtą ir ne visiems atveriamą geriausių Tavo darbų saugyklą. Va, matau, Nukryžiuotojo skulptūrėlei kurti naudoji natūralias šakas...

Nukryžiuotojo skulptūrėles stengiuosi daryti iš vientisų medžių, ieškau taip išaugusių jų šakų, kad jos virstų rankomis. Taip užtikrinamas jų ilgaamžiškumas. Kaip minėjau, taip elgėsi ir V. Svirskis. Jos ąžuolinės, nes skirtos būti lauke.

Va, Žemyna su visais savo kirminėliais, paukšteliais, arkleliais ant duonos kepalo. Štai ir naujausia mano skulptūra ,,Autoportretas su Medeine“, jei gerai paveizėsi, tarp miško medžių ir daugybės žvėrių rasi ir mane. Sakai, mažas? Ką čia pasišakosi prieš mišką... Tai pirmasis mano darbas iš uosio. Matom ir Riaubelės portretą, nors jį sukūriau jau gana seniai, bet dar niekur parodose nerodžiau. Jį pavadinau ,,Stanislovo pavasaris“, matom jį pareinantį iš miško su geltonai žydinčių burbulių puokšte, jos dabar gana retos, saugomos. Iš miško, prisidengęs medžiais, jį dar kažkas palydi akimis... Toks sufantazuotas monas. Kad galėtum ir iš kitos skulptūros pusės jį apžiūrėti, padariau skyles.

J. Jonušas man pasakojo, kad Stanislovas nekantriai laukdavo pavasarinio žydėjimo. Tada išeidavo į laukus, miškus ir kokią savaitę negrįždavo, ir niekas nežinodavo, nei kur jis buvo, nei ką valgė, nei kur nakvojo...

Kartą, atvažiavę su tėvu į Godelius, užėjom pas Riaubelę. Matėm, kad ant jo šiepelio – lėkštė mėlynių su pienu. Tais metais žmonės pasakojo, kad niekur jų neranda, o pas jį mėlynių netrūkdavo. Jis gerai pažino ir mylėjo mišką.

Va, vienas iš seniausių mano darbų – ,,Paukščiažvėris“ – patyręs ir S. Riaubos įtaką. Jis būsimus personažus nusipiešdavo iš šono ir iš priekio, pagal piešinį ir droždavo. O šis mano darbas padarytas iš beržo gumbo tai tarsi iš chaoso besivystanti forma – fantastinis gyvūnas. Tai toliausiai nukeliavęs mano darbas – eksponuotas parodoje Kuboje.

A. Vaškys savo dirbtuvėje. 2015 m. A. Baltėno nuotrauka

Koks Tavo santykis su tradicinėmis kaukėmis?

Mano kaukės ne visai tradicinės, tai daugiau pažaidimai su formomis. Joms naudojau šutintą juodalksnį, kuris margas kaip marmuras, taip bandžiau atkurti archajiškesnę kaukių išvaizdą. Manau, kad kaukėmis neturėtų būti tik šaržuojamos mitinės būtybė, jos – tam tikras apeiginis menas.

Svarsčiau, iš kokio medžio daryti poeto Vytauto Mačernio iš netolimos Šarnelės skulptūrą. Kai jo tėviškėje pamačiau persenusius klevus, tapo aišku, kad ją drošiu iš *kamblinės* (kamieninės) klevų medienos.

Va, darbas ,,Skiepų platintojas“. Jis kažkiek panašus į mūsų draugą Gintautą Margį, gerai mokantį skiepyti obelis. Aprašyta, kad daugiau nei prieš šimtą metų kiekvieną pavasarį per Žemaitijos kaimus praeidavo žmogelis su didžiausia terba, kuris už tris carines kapeikas skiepydavo obelis. Turėjo gerą ranką, jam žmonės patikėdavo obelis, ir skiepai gerai prigydavo. Sakyta, kad niekas nežinojo, iš kur jis ateina ir kur nueina.

O dabar atskleisk, koks yra Tavo gyvenimo būdas? Kodėl atsikėlei į šį Plokščių kaimo vienkiemį vidury miškų ir vienas jame septynerius metus gyvenai?

Taip tarsi savaime susiklostė. Mane visada traukė gamta. Gimiau savanorio bočelio įkurtoje sodyboje plyname lauke, iš kurios jis neišsikraustė net per melioraciją. Tėvams apsigyvenus Plungėje ilgėjausi erdvių, laukų, medžių. O 1987 m. vasarą pagyvenęs Vilniuje apsisprendžiau, kad reikia ieškotis gyvenimo vietos gamtos apsuptyje, kur man niekas netrukdytų, ir pats niekam netrukdyčiau. Tėvai pritarė mano idėjai apsigyventi toliau nuo miesto, sakė, juk reikia Tau kažkur akmenis ir rąstus pasidėti. Ir pats norėjau, kad niekam nekliūtų triukšmingas akmenų kalimas. Buvo visokių variantų, pasiūlymų, galėjau nusipirkti sodybą prie pat Platelių ežero, bet kai pažįstama eigulio našlė tėvui pranešė, kad parduoda vienkiemį miške, ir kai ten pamačiau tuos didžiulius juodalksnius, tvenkinius, abejonių neliko. Iš pradžių čia gyvendavau ir dirbdavau tik vasaromis. Vėliau, kai reikėjo remontuoti trobą, kilo daug iššūkių, padariau ir esminių klaidų. Senosios trobos buvo tik likutis, bet išlikusios jos proporcijos: lubos – trijų metrų aukštyje, o gegnės – beveik septynių su puse metro ilgumo. Kai pradėjom remontą, paaiškėjo, kad suirusios jos konstrukcinės detalės, ir meistras pasakė, kad jam lengviau bus pastatyti naują trobą. Planas liko tas pats, bet bajoriškos, vos ne dvaro stiliaus trobos neliko. Nėra ji prasta, bet, kaip sakoma, nuleista ant žemės. Buvo didelė klėtis, kurią irgi reikėjo rimtai remontuoti. Žodžiu, po karo čia esu septintas šeimininkas.

Šv. Benedikto kryžiaus fragmentas. Plateliai. 2012 m.

Iš esmės moterys yra arčiau žemės, todėl joms svarbu gera troba, o aš, kai apsižodžiuojam su Daiva, sakau, kad daugiau gyvenu miške, o troboje tik nakvoju. Manau, kad jei pasaulyje būtų bent pusė tokių, kaip aš, sustotų pasaulio ekonomika. Man nieko netrūksta. Naudoju kirvius, kuriems daugiau nei po šimtą metų, kai mano kolegos iš Žemaitijos nacionalinio parko kompiuterius keičia gal kas trejus metus...

Kai ėjom nuo plento mišku, sakei, kad seniau sodyboje buvo septyni pastatai, net buvom užlipę ant žolėse dunksančių pamatinių akmenų.

Sodybos istoriją dar reikėtų pakapstyti, dabar tik sodybos žemę kartais pakedenu. Radau šukių, archeologas V. Žulkus sakė, kad kai kurios jų yra iš IX a., iš priešmindauginės Lietuvos. Radau trinamųjų girnų akmenis. Darže ištraukiau titnaginių įrankių šukių, vadinasi, čia gyveno ar bent praeidavo akmens amžiaus žmonės. Pakalnėje už sodybos seniau telkšojo didžiulis poledyninis ežeras. Dabar jo vietoje – aštuoniasdešimt hektarų pelkė arba tyrai. Jau esam sugadinti civilizacijos, nes net spanguolių nebenueinam ten pasirinkti. Gyvenam senovinio ežero pakrantėje, o tokiose vietose visada kurdavosi žmonės. Derlingumo žemė gal ir prastoko, bet ji įgyventa. Iš vėlesnių laikų, XVIII a., aptikau prašmatnių koklių. Seną šios vietovės istoriją patvirtina ir žemėlapis. Caro valdžia aplinkines teritorijas atidavė prancūzui grafui Aleksandrui Šuazeliui-Gufjė, tad 1807 m. buvo padarytas inventorinis žemėlapis. Jame ši sodyba buvo pažymėta baltai ir išskirta kaip atskira valda. Ji pavadinta Rezgiais, pažymėti septyni trobesiai. Tie išlikę pamatiniai akmenys, matyt, jų. Dėl žemėlapio patikimumo neabejoju, nes tiksliai pažymėtas ir malūnas prie Babrungo, ir trobesiai prie jo, ir karčiamos.

Intensyviai kurdamas ir monumentaliosios, ir mažesnės apimties skulptūras vis dėlto daug laiko praleidi gamtoje, miške, seniau jodinėdavai kumele Laume, laikai miške besiganančią avių bandą...

Laumė jau iškeliavo, bet buvo toks metas, kai turėjau net tris žirgus. Avis pirkome tam, kad kumelei būtų linksmiau. Dabar avys sodyboje ir miške gyvena beveik savarankiškai. Lyg ir norėčiau jų atsikratyti, jų tvarte planuoju įsirengti šiltą dirbtuvę, bet, matyt, įgimtas žemdirbiškas genas neleidžia sodyboje gyventi be gyvulių.

Jauku, kai dabar, va, iš dirbtuvės matom jas netoliese rupšnojant žolę.

Tas rupšnojimas nėra betikslis, sakoma, kad sodybose laikomi gyvuliai palaiko biologinę pusiausvyrą. Jei kelerius metus žolės ir krūmokšnių nenušienautų gyvuliai, palaipsniui viską užgožtų miškas. Norisi išlaikyti sodybos tarp miško erdvę, nes gal ji čia ir vertingiausia.

Eidami miško kelaliu išvydome, kaip sakei, jaunų vilkiukų letenų žymes, taip pat senių paliktus ženklus. Kaip jautiesi retų paukščių ir laukinių žvėrių draugijoje? Kaip vieni kitus priėmėte?

Miške apie sodybą dabar dominuoja vilkai, nors netrūksta ir kitų žvėrių bei paukščių. Nei augdamas Didvyčiuose, nei Godeliuose niekada nebuvau matęs gyvo tulžio. Labai spalvingas paukštukas iš Raudonosios knygos. Jie lyg niekur nieko neseniai dar cypavo tvenkinyje. Dažnos juodoji, pilkoji meletos, jau nekalbant apie įvairių rūšių genius, kurie rytmečiais neduoda ramybės, kala gadindami trobą.. Kiek anksčiau buvo bebrų perteklius, bet paskui juos atėjo vilkai, ir pastarųjų labai daug prisiveisė. Buvo daug šernų, bet jie ėmė nykti dėl maro ir tapo vilkams lengvu grobiu. Įspūdingas jų vakarinis staugimas. Tai nėra patinų vilionės per tuoktuves, matyt, tai kyla iš kažkokio ilgesio. Iš pradžių gana laibais balseliais ima staugti vilkiukai, girdisi toks lyg šunų lojimas, o paskui neiškentę prisijungia ir seniai. Kai jie pavaro, tai lyg ir nejaukiai pasijauti. Jie staugia maždaug už kilometro nuo sodybos. Aš žinau, kur jie gyvena, ir jie žino, kur aš gyvenu. Dėl to mano avys iki šiol vaikšto po mišką palaidos, ir vilkai jų nekliudo. Gyva mėsa jų panosėje rioglinėja, bet jie nepuola. Negaliu didžiuotis, bet, matyt, esam sudarę nerašytą sandorį, ir kol kas jie man jokios žalos nėra padarę. Tiesa, kvapais ir kitais žymekliais esam pasižymėję ribas apie sodybą, kurių stengiamės neperžengti. [Vis dėlto, ruošiant pokalbį spaudai, vieną avelę vilkai papjovė – J. Š.]

Tam, kad priimtum mišką, turi atsisakyti kai kurių savo poreikių ir ambicijų. Turi pasidaryti ramesnis, išmintingesnis, ne visiems tai pavyksta. Kartais, kai parvažiuoju iš kur nors toliau ir vakare jau būnu savo pamiškėje prie plento, iš kur per mišką einu namo, iškart pasijuntu kaip savo troboje, ir visai jauku, kad aplink galbūt laksto vilkai.

A. Vaškys. 2012 m. A. Baltėno nuotrauka
Nuotraukos iš Žemaitijos naiconalinio parko ir A. Baltėno archyvų

SPEAKING WITH WOLVES AND SAINTS

A conversation with Antanas Vaškys — a wood and stone sculptor, cross-maker, and three-time "Golden wreath" laureate, an award granted annually to the finest preservers of wooden sculpture and cross-making traditions. As a guardian of ancestral ways of life, he reflects on childhood summers in Godeliai village (Telšiai district), his encounter with the talented woodcarver Stanislovas Riauba (1904–1982), his first exhibitions and works, and his life deep in the forests of a homestead in Plokščiai village, where he has amassed a remarkable collection of traditional woodworking tools. The discussion also touches on Vaškys' most significant recent works — crosses and chapels within and beyond the Žemaitija National Park, as well as other thematic pieces, such as his sculptures of the Lithuanian goddess Žemyna. Interview by Juozas Šorys.

KELIAS Į TIKRĄJĮ SAVE

LIETUVIŲ PASAKOS „JONAS KAREIVIS“ PSICHOLOGINĖ ANALIZĖ

Gabija VEIVERĖ

Tačiau vieną dieną, kai pasensi, ir tau vėl prireiks pasakų,
galėsi nukelti šią knygą nuo viršutinės lentynos...

C. S. LEWIS, „Liūtas, ragana ir drabužių spinta“

Jungiškoji psichologija pasakas mato kaip vieną seniausių ir giliausių šaltinių kolektyvinei pasąmonei ir psichikos procesams pažinti. Simbolių kalba jos pasakoja apie įvairius žmogiškus patyrimus, asmenybės augimą, apie brendimo kliūtis ir galimybes jas įveikti, apie žmogaus vidinio pasaulio skleidimąsi. Pasak Karlo Gustavo Jungo (Carl Gustav Jung), „mituose ir pasakose, kaip ir sapne, psichika pasakoja apie save, ir archetipai atsiskleidžia natūraliai sąveikaudami“ (Jungas 2015: 255). Pasakos atspindi universalias žmogiškas patirtis, jos simbolių kalba gali atsakyti į klausimą, kaip tapti savimi.

Jungiškosios analitinės psichologijos priemonėmis straipsnyje analizuojama Jono Basanavičiaus užrašyta pasaka „Jonas kareivis“ (Stukas 1989: 236). Pateikta pasaka šiek tiek sutrumpinta. Ją skaitant, kviečiu neskubėti ir pastebėti kylančius jausmus, pojūčius bei vaizdinius, atkreipti dėmesį, kuriose pasakos vietose jie kyla. Tai jau galėtų būti žinutė apie jūsų vidinį pasaulį.

JONAS KAREIVIS

Kitąsyk gyveno labai turtingas karalius ir turėjo labai gražią dukterį. Bijodamas, kad jos kas nepavogtų, karalius padirbdino aplink visą dvarą aukštą dvylikos sieksnių mūrą, to mūro kraštus apauksavo, o viršų išpuošė deimantais. Visus dvaro takus išklojo sidabru ir auksu ir viską įtaisė kuo puikiausiai, kuo gražiausiai.

Vieną kartą karalaitė, bevaikščiodama po rūmus, paties karaliaus akyse ėmė ir pradingo. Karalius tuoj išleido į visas pasaulio šalis pasiuntinius, kurie sugrįžo ir pranešė niekur karalaitės nesuradę.

Karalius, norėdamas nuvaryti liūdnumą, suruošė puotą. Į tą puotą sukvietė visus dvariškius, taip pat ir kareivius. Kareivis Jonas dažnai gyrėsi galįs atrasti karaliaus dukterį, bet kiti kareiviai už tokius žodžius jį apkuldavo ir liepdavo tylėti.

Sužinojęs, jog Jonas gali rasti jo dukrą, karalius už tai pažadėjo jam karalaitės ranką ir, parinkęs gudriausią kariuomenės kareivį, abu išsiuntė laivu karalaitės ieškoti. Ilgą laiką plaukę jiedu pagaliau priplaukė gražią šalį, ten sustojo ir išlipo. Tada Jonas išėjo pamedžioti, o kareivį paliko pusryčių virti. Kareiviui verdant pusryčius, atžengia per kalnus ir medžius toks milžinas ir paprašė pusryčių, kuriuos visus suvalgė. Kareivis pradėjo ant milžino pykti ir rėkti, bet buvo jo nusviestas tolyn. Grįžęs ir pamatęs, kad pusryčių nėra, Jonas išsiuntė aną kareivį medžiot, o pats užkaitė puode savo sumedžiotą mėsą. Atėjus milžinui, Jonas jį pamaitino, pagirdė smarkiai vynu, ir milžinas papasakojo, kaip rasti karalaitę: ji esanti paslėpta oloje, kurios durų raktą milžinas laiko po liežuviu. Visiškai nusigėrusį milžiną Jonas sukapojo: nukirto galvą, galūnes, liemenį sukapojo į keturias dalis, ir pasiėmė iš po liežuvio raktą. Paskui sukapotą milžiną nuvilko prie marių ir jau norėjo sumesti į vandenį. Bet iš dugno išplaukė baisus slibinas su devyniomis galvomis, kurių kiekvienai Jonas sumaitino po milžino dalį, ir slibinas nuplaukė atgal į marias.

Nuėjęs į olą, Jonas rado karalaitę, kuri, pamačiusi savo krašto žmogų, didžiai nustebo:

– Aš tavęs ieškoti atėjau, – pasakė Jonas. – Dabar keliausim pas tavo tėvą, jis didžiai nuliūdęs, kad tave nežinia kas pavogė. Bėkim, karalaite, milžinas nebeatgis, jį prarijo devyngalvis slibinas ir nuplaukė į marių dugną.

Jonas su karalaite ir kitu kareiviu išplaukė namo, tačiau karalaitė atsiminė, jog oloje paliko aukso žiedą. Jonas nuleido mažą luotelį ir nuplaukė atgal prie kranto, o kareivis žadėjo palaukti, kol jis atneš tą žiedą, tačiau pažado netesėjo. Jonas laivo jau nerado ir beieškodamas nuplaukė su savo luoteliu į marių tolybes, kur vėjas užnešė Joną, vos gyvą, ant salelės kranto. Žvejai ir medžiotojai surado Joną, pamaitino ir pagirdė stiprybės gėrimu ir nugabeno savo karalystės karaliui, pas kurį Jonas stojo tarnauti.

Vieną kartą karalius rengėsi į karą ir žadėjo užtrukti penkias savaites. Išvažiuodamas jis paliko Jonui valdyti visą karalystę ir davė penkis raktus. Su tais raktais jam tebuvo galima eiti į keturis kambarius, o į

penktąjį karalius įsakė neiti. Jonas pasilikęs viską gerai valdė, bet jam vis neišėjo iš galvos, kas yra penktame kambaryje, kad karalius užgynė ten eiti. Keturias savaites Jonas ištvėrė, o penktosios pabaigoje neiškentęs palengvėle priėjo, atsirakino ir atidarė duris. Kai tik atidarė, pakilo baisus bildesys, ūžimas, kaukimas. Persigando Jonas, persigando visi dvariškiai. Štai ir pats karalius parvažiuoja. Pamatęs, kas čia dedas, užsimovė ant piršto karališką žiedą, mostelėjo ranka, ir viskas nutilo. Jonas puolė karaliui po kojų, bet karalius jį tik pamokė ir dovanojo.

Taip Jonas paliktas buvo dar du kartus. Paskutinį kartą užėjus į užgintą kambarį, atsivėrė pragaras, velniukai šoko bėgioti po visą karališką dvarą, o keli patį Joną įsitraukė į vidų. Grįžęs karalius vėl viską sutvarkė, tik liko dvare smalos pridrabstyta. Karalius Jonui ir šį kartą dovanojo, tiktai liepė už bausmę visą velnių pridrabstytą smalą susemti ir į statines supilti.

Dabar Jonas pradėjo prašytis, kad karalius jį leistų namo, į savo gimtinę. Karalius leido, tik liepė ir tos smalos nepalikti. Už gerą tarnavimą jam davė vežimą su arkliais ir medinį karduką. Tuo karduku pamosavus, viskas turėjo išnykti, ar tai būtų kariuomenė, ar giria, ar vanduo.

Jono gimtinėje sargai jo nenorėjo leisti, bet tada jis pasiūlė smalos, ir vyriausias prižiūrėtojas liepė jam į dvarą užvažiuoti, nes ketino tą smalą pirkti.

Vakare pas karalių buvo didelė puota: karalius leido savo dukterį už to kareivio, kuris sakėsi karalaitę atradęs ir išgelbėjęs. Į tą puotą atėjo ir Jonas. Visi svečiai ūžia, linksminasi, pats karalius vyną pilsto.

Kai atėjo iki Jono, pažino karalaitės žiedą, suprato apgavystę, karalaitę ištekino už Jono, o apgaviką kareivį paskyrė į marias įmesti. Jonas jo pasigailėjęs paleido, tik liepė daugiau niekad nesirodyti tame dvare nei toje karalystėje.

Kareivis paleistas nuėjo į kitą žemę ir stojo tarnauti jos karaliui, kurį nužudęs pats į jo sostą atsisėdo.

Surinkęs daugybę kareivių, užpuolė Jono karalystę, norėdamas atimti iš jo visas žemes ir pačią. Jonas, pamatęs, kad jo dvarą siaučia priešai, mostelėjo mediniu karduku, ir visa ta kariuomenė iškrito. Kareivis, sugrįžęs namo, surinko dar didesnį pulką ir vėl atėjo kautis su Jonu. Bet Jonas mostelėjo su savo karduku, ir visi priešo pulkai vėl iškrito. Tadas kareivis slapta nuleido laišką Jono pačiai, klausdamas, kokiu būdu Jonas taip lengvai juos nugalįs.

Jono pati, gerai tai žinodama, viską anam kareiviui parašė ir, paprašyta Jono karduką apmainyti, o stebuklingąjį anam kareiviui pasiųsti, taip ir padarė.

Dabar kareivis jau drąsiai atėjo į Jono žemę su didele kariuomene. Jonas pasiėmė karduką, mosuoja mosuoja, bet jau nieko negelbsti, o kareivis tiktai mostelėjo – tuoj išgriuvo Jonas ir visa jo kariuomenė. Anas kareivis užvaldė Jono žemę, paėmė jo pačią, o patį Joną pasmerkė mirti. Bet visi labai prašė tokio gero Jono nežudyti, ir kareivis pasigailėjęs galvos jam nekirto, tiktai į arklio uodegą jį įrišo ir paleido. Arklys bėgo kaip pasiutęs ir Joną smarkiai po laukus daužė. Kai pailsęs sustojo ir pasižiūrėjo atgal, pamatė Joną beverkiantį ir klausia:

– Ko tu, Jonai, taip verki?

– Kaip aš neverksiu, kad tu mane taip sudaužei.

– Ką darysi, kad tokie blogi žmonės pasaulyje! – sako arklys. – Dabar išsipainiok iš mano uodegos ir sėsk ant manęs.

Jonas sugrįžo pas karalių, kurio dvare tarnavo. Šis davė Jonui obuolį ir liepė, nujojus į savo atimtą žemę, pačiam to obuolio valgyti ir arkliui duoti.

Kada atsikando pats ir davė to obuolio arkliui, tas arklys pavirto gražiu žmogum, o jis pats – tokiu puikiu arkliu, kokio pasauly nebuvo ir nebus. Žmogus nuvedė tą arklį į turgų, ir jį nusipirko tas karalius-kareivis. Parsivedė arklį namo ir džiaugdamasis parodė savo pačiai. Toji pamačius sako:

– Čia ne arklys, o mano tas vyras Jonas.

Karalius persigando ir liepė rytojaus dieną tą arklį sušaudyti. Stovi arklys pastatytas dvare, o viena tarnaitė, išėjusi ir pamačiusi tokį puikų arklį, labai gailėjosi, kad jis bus sušaudytas.

– Jeigu tu manęs taip gailiesi, tai klausyk, – prašneko arklys. – Kai mane šaudys, vienas mano dantis įkris tau į šliurę. Tu tą dantį paimk ir, niekam nematant, pakask po karaliaus langu.

Tarnaitė naktį pakasė į jos šliurę įkritusį arklio dantį po karaliaus langu. Rytą palangėje buvo užaugusi didelė daili obelis, aplipusi labai gražiais, kvepiančiais obuoliais, kokių pasaulyje nebuvo ir nebus. Karalius pamatęs labai apsidžiaugė, bet karalienė pasakė:

– Čia ne obelis, bet tas mano pirmasis vyras.

Karalius-kareivis tuojau liepė tą obelį iškirsti. Vakare tarnaitė vėl verkia, gailestauja tos obelies.

– Jei tau manęs taip gaila, tai klausyk, – prakalbėjo obelis. – Kai mane kirs, viena skiedrelė įkris tau į šliurę. Tu tą skiedrelę nunešk ir, niekam nematant, įmesk sode į kūdrą.

Tarnaitė vėl paklausė ir padarė, kaip liepta. Toje kūdroje karalius su karaliene kasdien maudydavosi.

Kitą dieną karalius, atėjęs maudytis, pamatė kūdroje labai gražią auksinę ančiukę su deimantine galva ir norėjo ją pasigauti. Ančiukė nuplaukė į kitą kraštą, paskui ją nusekė ir karalius. Tada greitai ta ančiukė vėl nuplaukė į krantą, pasivertė žmogum, griebė karaliaus-kareivio kardą, su tuo karduku pamosavo, ir karalius liko negyvas. Tuosyk ir karalienė beateinanti per sodą maudytis. Pamačiusi Joną, puolė

jam po kojų ir meldė dovanoti, bet Jonas ją atstūmė nuo savęs, pamosavo karduku, ir ta pargriuvo negyva ant žemės. Paskui Jonas iškasė sode duobę ir, abudu užkasdamas, pasakė:

– Aš kiek galėdamas judu gelbėjau iš visokių nelaimių, o jūs atsimokėdami penkis kartus mane žudėte. Dabar už tai gavote teisingą atpildą.

Jonas paėmė į savo valdžią abi karalystes ir vedė tą tarnaitę, kuri vis jį gelbėjo. Puikios buvo jųdviejų vestuvės. Ir aš ten buvau, valgiau ir gėriau, per barzdą taukai varvėjo, burnoj nieko neturėjau. Įlindau į virtuvę, pasigriebiau gabalą mėsos ir valgiau. Virėjas pamatė, nusitvėrė ližę, kaip davė man per kuprą – aš pasijutau besėdįs čia ant suolo ir šitą pasaką bepasakojąs.

PASAKOS PRADINĖ SITUACIJA

Pasaka prasideda pristatant karalių, ištaiginguose rūmuose saugantį gražuolę karalaitę, kuri staiga dingsta. Pasakų pradžioje karalius, pasak Marijos Luizos fon Franc (Marie-Louise von Franz), reprezentuoja dominuojantį kolektyvinį sąmoningumą (Franz 1995). Pasakos karalių galime matyti kaip negatyvaus tėvo komplekso įvaizdį. Toks darinys psichikoje formuojasi griežto ir reiklaus, jausmų sritį nuneigiančio tėvo pagrindu ir suaugus patį žmogų verčia daug iš savęs reikalauti, nuvertinant save ir nekreipiant dėmesio į savo jausmus. Karalius pasakoje galingas, kontroliuojantis ir apribojantis karalaitę – užslopinantis moteriškąją energiją. Karalaitę galima suprasti kaip *animą* (iš lo. *anima* 'gyvybė' ir 'siela') – moteriškąją vyro psichikos dalį, atsakingą už jo santykius su priešinga lytimi ir jo paties jausmų pasauliu. Dukterį karalius „turi", bet neturi su ja ryšio – ji už aukšto mūro.

Pagrindiniai tėvo archetipo bruožai siejasi su jo aukštesne pozicija ir galia (Gudaitė 2001). Karalius, savaime autoritetas, šioje pasakoje reiškiasi negatyviai – apriboja ir kontroliuoja, įkalina *animą*, sukuria jai tokias gynybos sistemas (aukštas mūras aplink dvarą), kurios sustabdo gyvenimą. Šitaip suvaržyta, užgniaužta *animos* atstovaujama gyvybinė energija savaime pradingsta. Ją susigrąžinti tegali padėti įsisąmoninimas, sąmoningumas.

Vyro psichologijai *animos* archetipas yra itin svarbus, apimantis emocijas ir afektus, o ilgalaikė *animos* netektis reiškia nykstantį jautrumą, lankstumą, gyvybingumą (Jung 2015). *Animos* archetipas atsakingas už nesąmoningus vyro potraukius, polinkius, nuotaikas, depresiją, nerimą, baimes, gebėjimą jausti ir megzti santykius. Neįsisąmoninta *anima* vyro psichikoje pasireiškia per susitapatinimą su savo nuotaikomis ir projekciją išorėn, pavyzdžiui, įsimylėjimas ar neapykanta (Whitmont 1991).

Auksu, sidabru ir deimantais žėrintys rūmai gali būti užuomina į pasipūtimą, pasididžiavimą, galios demonstravimą. Čia net galima įžvelgti narcisistinės asmenybės bruožų: dėmesio, aplinkos palaikymo poreikį. Narcisistinė asmenybė turi stipriai išvystytą *personą* (iš lo. *persona* 'kaukė') – archetipą, atsakingą už socialinį prisitaikymą, atliekantį mediacinę funkciją tarp *ego* ir visuomenės. Stipri *persona*, kurią pasakoje mena auksu, sidabru ir deimantais žėrintys rūmai, traukia akį ir kelia susižavėjimą. Ketrina Asper (1993), kalbėdama apie narcisistinės asmenybės formavimąsi, akcentuoja vaiko apleistumą, kuris gali būti tiek realus, objektyvus, tiek subjektyvus, emocinis – kai vaikui atrodo, kad nepaisomi, ignoruojami, neigiami tikrieji jo jausmai ir poreikiai. Emociniam apleistumui K. Asper priskiria ir vaiko lepinimą. Žėrintys, brangiaisiais metalais ir brangakmeniais iškloti rūmai gali reikšti lepinimą. Juk lepinamas, visko pertekęs vaikas psichologiškai ir gyvena „žėrinčiuose rūmuose", kuriuose nėra vietos neigiamiems, nepatogiems, nemaloniems jausmams, todėl jie nustumiami į šalį ir paminami. Neretai tėvų lūkesčiai, koks turėtų būti jų vaikas, taip pat perdėtas jo gyrimas („tu pats geriausias, gražiausias, nuostabiausias") ir pastato tokį „žėrintį rūmą", kuriame realus vaikas nebematomas, ir natūralūs jo išgyvenimai pasidaro neįmanomi.

Įdomu tai, jog, pradingus karalaitei, karalius iškelia puotą. Puota – galios išgyvenimas vietoje liūdesio. Jausmai nuneigiami, kreipiamasi į galią ir *personą*.

Pasakos pradžioje apie motiną ar karalienę visai neužsimenama. Tokį jos trūkumą galima suprasti kaip negatyvų motinos kompleksą, jos maitinimo ir atspindžio stoką. Negatyvų tėvo kompleksą ir griežtą, kontroliuojančią, jausmus ir gyvybingumą užgniaužiančią patriarchalinę nuostatą pasakoje įkūnija karalius, uždaręs dukrą išpuoštame rūme. Nepalankūs vaiko raidai tėvai skatina vystytis *personą*, į tai dedant daug pastangų. Tuomet visa, kas jautru, gyvybinga, spontaniška, autonomiška ir nuoširdžiai sava, uždaroma į aukso rūmą.

Tad pradinė situacija nurodo kelias narcisistinės asmenybės struktūros raidai svarbias kryptis, kurios toliau bus plėtojamos pasakoje: kaip išsivaduoti iš sąstingio ir atkurti gyvenimo tėkmę, susigrąžinti *animą* ir kurti ryšį su pasąmone? Kaip

išsivaduoti iš negatyvių tėvų komplekso? Kaip ieškoti kitokio, ne auksu ir deimantais žėrinčio, ne išdailinta *persona* paremto, bet savito, tikro, individualaus tapatumo?

GYVENIMAS UŽ AUKSINIO DEIMANTAIS PUOŠTO MŪRO

Rūmai, saugomi aukšto žėrinčio mūro, gali būti pačių tėvų narciziškumas, kai vaikai tampa jų savimanos tąsa ir vertinami tik pagal atlieptus ar neatlieptus lūkesčius, įvykdytus ar neįvykdytus reikalavimus. Jei ne vaikas tėvų atspindimas, o patys tėvai ieško jame savo atspindžio, vaiką tai atitolina nuo tikrojo savęs, tikrų savo jausmų bei poreikių ir išugdo jame *personą*.

Terapijoje klientai, pasakodami apie savo vaikystę, neretai piešia gražų paveikslą: tėvai džiaugiasi vaiko pasiekimais, nuo mažens rūpinasi gražiais drabužiais, jį lavinančiais žaislais ir būreliais. Bet atidžiau įsiklausius ir paklausinėjus, pasirodo, jog visa tai tėra „žėrintys mūrai“, už kurių slepiasi tikrieji kliento jausmai: baimė būti tėvų išbartam už prastą pažymį, nelaisvė atsisakyti nemėgstamo būrelio, atstumtis, nusivylimas ir apmaudas dėl tėvų negirdimos vaiko nuomonės, o gal net pašiepiamos ir sumenkinamos, nerimas dėl gebėjimo atitikti tėvų lūkesčius bei gėda jų neatitikus. Už „auksinio mūro“ užauga „auksiniai“ vaikai – gerai mokosi, gražiai, mandagiai elgiasi, jiems puikiai sekasi visokios veiklos, jais giriamasi pažįstamiems ir giminaičiams. Tačiau šis „blizgesys“ pasiektas užgniaužus tikrąjį save.

PAPRASTAS KAREIVIS SU DIDELE UŽDUOTIMI KELIAUJA Į MILŽINO SALĄ

Dingus karalaitei, karaliaus pasiuntiniai nieko nepešę grįžta namo. Netikėtai atsiranda Jonas – paprastas kareivis, vienas iš daugelio, bet gyręsis galįs atrasti karalaitę ir už tai kitų kareivių apkultas, pažemintas. Jonas čia savaip atstoja pasakų trečią brolį kvailį. O trečias brolis kvailys pasakose įkūnija pamatinį nuoširdumą ir savaiminį asmenybės integralumą (Franz 1995) – savybes, nepaprastai svarbias įveikiant iššūkius ir atliekant sunkias užduotis.

Kareivį Joną taip pat galima laikyti įkūnijant naują *ego* nuostatą, kaip atsvarą senajai, atstovaujamai karalaitę uždariusio karaliaus. O kad kareivio Jono pažadų atrasti dingusią karalaitę kiti nepriima rimtai, tik rodo, jog sąmonė šią naują *ego* nuostatą kol kas nuvertina. Visgi karalius Joną išleidžia į kelionę. Tiesa, ne vieną, o parinkęs kartu keliauti kitą – gudriausią kareivį.

Karalaitė pasirodo esanti milžino uždaryta oloje, saloje. Sala, atskirta jūros nuo žemyninės dalies, simbolizuoja atsiskyrimą nuo sąmoningojo „aš“ – autonominį kompleksą, apie kurį sąmoningoji asmenybė ne ką težino ir su kuriuo neturi ryšio. Pradžios karalystę nuo milžino salos skiria nesąmoningumo jūra.

Būdami dideli, labai stiprūs ir tuo pat metu kvaili, milžinai atstovauja stiprias nesąmoningas emocijas, nevalingus impulsus (Franz 1995). Tad *anima* yra atsidūrusi nesąmoningų emocijų ir impulsų saloje. M. L. fon Franc (1995) teigimu, milžino ir stiprių afektų ryšys akivaizdus žmonių elgesyje: stipriai susijaudinę mes esame linkę perdėti. Tad ir pasakos karalaitė, būdama milžino (stiprių afektų) valdžioje, simbolizuoja neintegruotą *animą*, pasireiškiančią stipriomis nesuprantamomis emocijomis – nepaaiškinama nuotaikų kaita, depresyvumu, impulsyvumu (Whitmont 1991).

Gudrusis kareivis, Jono antrininkas, pabando pasirodžiusiam milžinui neduoti valgyti, tačiau tas jį nustumia ir viską suryja. Šį epizodą galime suprasti kaip stiprių nekontroliuojamų emocijų staigų proveržį, „suryjantį“ mūsų „maistą“ – pasiimantį mūsų psichinę energiją ir skaudžiai nustumiantį mus pačius šalin. O Jonas randa būdą užmegzti su milžinu – savo ūmia nesąmoninga dalimi – ryšį ir iš jo sužino, kaip rasti karalaitę. Jonas milžiną prigirdo vynu: alkoholis susilpnina racionalaus proto gynybą ir taip savaime atveria jį užplūdusioms emocijoms, kurios dėl to lengviau išeina paviršiun, sąmonėn. Karaliaus atstovautas *logoso* principas susilpnėja, ir pradeda veikti *eroso* principas.

Išgavęs, kaip rasti karalaitę, Jonas milžiną sukapoja ir sumaitina iš marių išnirusiam slibinui – įsisąmonintą ir dėl to galią praradusį impulsą sugrąžina pasąmonei, iš kurios tas buvo kilęs. Kartais į terapiją klientus atveda netikėtai apimančios stiprios neaiškios emocijos ar net jų sukelti simptomai. „Milžino sukapojimas“ – tai bandymas artikuliuoti jausmų priepuolius, panikos atakas ar fizinius simptomus, pažinti ir įvardyti jų požymius bei priežastis. Analizei pavykus, milžinas pasitraukia iš kelio.

Pašalinus iš kelio nevaldomus emocijų antpuolius, savaime atsiveria kelias tikrųjų savo jausmų, tikrojo jautrumo, kuriam atstovauja milžino oloje buvusi įkalinta *anima,* link.

Tačiau ir išgelbėjus karalaitę iš nelaisvės milžino saloje Jonui vėl tenka susidurti su sunkumais – sugrįžti karalaitės palikto žiedo. Žiedas – vienas populiariausių *savasties* simbolių. Keista, kad karalaitė tokį svarbų dalyką pamiršo. Dažniausiai pasakose žiedai tyčia slapta kur nors paslepiami, kad laiku pasitarnautų herojaus labui. O čia pamirštas žiedas atrodo tarsi apgaulė, klasta, kuria siekiama atsikratyti Jono. Karalaitė be žiedo – tarsi *anima*, atskirta nuo *savasties*.

Taigi karalaitė su gudriuoju Jono antrininku plaukia atgal į pirminę karalystę, o Jonas grįžta ieškoti žiedo. Pasaka tarsi veda Joną individuacijos – tikrosios *savasties* paieškų kryptimi. Tarsi ne karalaitės jam iš tikrųjų reikėjo, o visai ko kito: *anima* pasitraukia iš akiračio, užleisdama vietą gilesniam asmenybės branduoliui – *savasčiai*.

JONAS KELIAUJA VIENAS

Įveikęs milžiną ir išvadavęs karalaitę, Jonas vėl susiduria su neišsprendžiama situacija –vidury marių, siaučiant audrai, lieka vienas luote. Kai terapijoje klientai „sukapoja savo milžinus“ ir pradeda apie save šį tą nutuokti – atpažįsta jausmus, impulsus, susieja juos su kylančiomis situacijomis, randa dabartinės padėties užuomazgas praeityje, – jiems gali pasirodyti, kad darbas padarytas. Kaip ir pasakoje: karalaitė surasta, tad jau lyg ir galima plaukti namo, ir pasaka baigta. Tačiau paaiškėja, kad iššūkiai nesibaigia – suprastos ir įvardytos tiesos, atpažintos sąsajos negelbsti.

Kai kada pagaliau išvysti ir įvardyti savo istoriją gali būti gana skaudu. Terapijoje papasakoję savo istoriją klientai kartais prisipažįsta: „Anksčiau maniau, kad mano vaikystėje viskas buvo gerai, normalu“, o pažvelgus iš dabarties taško ir supratus, kad nei normalu, nei gerai nebuvo, pagrindas po kojomis susvyruoja, subanguoja – pasidaro nebeaišku, kaip toliau su savo istorija gyventi, kai anksčiau veikusios strategijos nebeveikia, netgi trukdo, o naujų dar nėra. Terapija gali tapti tuo pasakos „stiprinančiu gėrimu“, padedančiu atlaikyti ištikusį neapibrėžtumą.

Joną išgelbsti žvejai ir medžiotojai. Medžioklė, pasak Udo Bekerio (Udo Becker), gali simbolizuoti aistringą dvasinio tikslo sekimą (Becker 1995: 157). Žvejyba – irgi savotiška povandeninės medžioklės rūšis, iš vandens – pasąmonės gelmių – traukiant turinius į sąmonę (ARAS 2010: 462). Tad Jono gelbėtojai irgi palaiko jį individuacijos kelyje.

VIENAS LUOTE VIDUR MARIŲ

„Sukapojęs savo milžinus“, bet nepajutęs ilgai laukto palengvėjimo ir sprendimo, klientas terapijoje tarsi atsiduria vienas luote vidur banguojančių marių. Racionalus supratimas nepanaikina gyvenimo nerimo, įtampos, baimių. Tačiau protas gali to tikėtis ir reikalauti, todėl – nusivilti, taip ir nesulaukęs žymaus pagerėjimo. Dominuojantis racionalus sąmoningumas neturi pagrindo kliautis neva išgelbėsiančiais žvejais ir medžiotojais. Pastebėti raktus ir pasikliauti kranto link nešančiomis bangomis – terapeuto darbas, nes jis gali atpažinti *savasties* duodamus ženklus klientų sapnuose bei vaizdiniuose.

Narcisistiniai klientai, „suradę žiedą“, neretai terapiją nutraukia. Visur aplinkui banguojanti gili jūra, kai nebeaišku, kaip toliau gyventi, kai tenka pasiduoti nešamam pasąmonės vandenų, – nemenkas iššūkis. Ir tarnaitės, su kuria paskui įvyks jungtuvės, dar nei regėt, nei girdėt, o racionalus supratimas kuria iliuziją, juk viskas neva buvo išspręsta...

JONO TARNYSTĖ

Išgelbėtas žvejų ir medžiotojų, Jonas stoja tarnauti svetimos karalystės karaliui, kuriam išvykstant į karą vis gauna prižiūrėti rūmus, tačiau į vieną kambarį eiti jam užginta.

Uždraustas kambarys pasakose mena kompleksą – autonominį turinį, nesuderinamą su sąmoninga nuostata (Franz 1996). O velniai ir pragaras mena *šešėlio* archetipą – tamsiąją asmenybės dalį, nesuderinamą su *ego* idealu, todėl atstumtą. Rūpinantis spindinčia *persona*, velniais ir pragaru pavirsta visa, kas jai „netinka“, kas atrodo nepriimtina. Narcisistinei asmenybei netgi tikroji *savastis* gali atsidurti šešėlyje ir tapti gėdos šaltiniu (Asper 1993). Šešėlyje atsiduria ir stiprūs jausmai, kurie gali gąsdinti, ir poreikiai, kurių turėti gyvenime pasirodė pavojinga. Pernelyg prisiartinti prie uždraustų kambarių – savo nuslėptosios žaizdos – baisu, o nelaiku atlapotos jų durys gali atverti tikrą pragarą.

Gerojo karaliaus išvykimai į karą vis trumpėja – herojaus artėjimas prie savo sužeistumo, ryšio mezgimas su savo kančia vyksta palaipsniui ir kaskart arčiau esant karaliui, gerajam tėvui. Artėjant uždraustojo kambario atidarymui, stiprėja ir Jono galios susitikti su velniais. *Ego* turi būti pakankamai stiprus, kad galėtų stoti akistaton su *šešėliu*, ir būtent ši akistata,

įgalinanti *šešėlį* integruoti, stiprina *ego* (Gudaitė 2001: 272).

Karalių galima suvokti ir kaip *išminčiaus* archetipo apraišką. Jo žinioje ir pragaras, kurio galias jis geba žiedu suvaldyti, ir stebuklingas atgimiman vedantis obuolys. Tai ypatinga figūra, turinti priėjimą prie gelmių. *Išminčius* prižiūri transformacijos, persimainymo procesą (Gudaitė 2001: 313).

Gerojo karaliaus žiedas – *savasties* ir jungties simbolis – nurimdo pragaro velnius, sujudusius Jonui atidarius uždraustą kambarį. Taip šešėlinės jėgos lieka sutvardytos ir neužvaldo *ego*, atstumtasis *šešėlis* nepradeda veikti savavališkai ir destruktyviai (emocijų, pykčio proveržiais ir net somatiniais simptomais). Žiedas čia – jungties su savo šešėline puse simbolis, taip pat ir nuoroda į tolesnę raidą *savasties* link. Uždraustas kambarys atidaromas vis iš naujo – su savo kompleksais susidurti ir iš naujo juos įveikti tenka nekart. Kartojimas įtvirtina atliktą veiksmą, kompleksų įveikimą, ir galiausiai pasidaro galima atsiimti atpildą – susisemti smalą.

DU KARALIAI – *PERSONA* IR *SAVASTIS*

Gerajam karaliui Jonas tarnauja. Tarnavo jis ir savo namų karalystėje, išpuoštųjų rūmų karaliui (buvo jo kareivis). Tačiau šios dvi tarnystės skiriasi iš esmės.

Tarnavimas ištaigingųjų rūmų karaliui – tai tarnavimas *personai*, stokojantis individualumo ir iniciatyvos, paremtas klusnumu, aklu užduočių vykdymu. Tarnavimas gerajam karaliui – tai tarnavimas *savasčiai*, būtinas pasukus vidiniu individuacijos keliu. Tai nuolankumas aukštesniosioms pasąmonės jėgoms, paklusimas vidiniam vedimui, žinančiam, kurlink vyksta raida. Pirmasis karalius (negatyvus tėvas) gina įprastą, nusistovėjusią tvarką, o antrasis karalius (*išminčius*) kantriai ir atsargiai veda Joną transformacijos link.

Pirmąjį karalių tad galima ir pavadinti *personos* karaliumi. Jis rūpinasi fasadu, išoriniu įspūdžiu ir jam aukoja jausmus. O antrąjį karalių – *savasties* karaliumi. Jo valdose slypi ryšys su pasąmone, jis turi priemonių valdyti šešėlines jėgas ir kreipia Joną vidinės raidos keliu.

Narcisistinės asmenybės ištikimai tarnauja *personos* karaliui – išmoksta atitikti lūkesčius, sudaryti įspūdį, nuolat stebi savo atspindį aplinkoje. Tačiau ryšio su vidiniu pasauliu sąskaita. Tokie klientai gali iš anksto nuvertinti savo jausmus ir vidinius poreikius, nežiūrėti į juos rimtai. Tad stoti tarnauti *savasties* karaliui, vedančiam į vidinį tikrumą, jiems gali būti itin nelengva.

Kartais tarnystė *personos* karaliui atrodo vienintelis gyvenimo būdas. Vaikystėje nesusilaukę palaikymo, o tik išmokę atitikti kitų lūkesčius, „auksiniai“ vaikai suaugę toliau blizga ir žėri. Pasiekia karjeros aukštumų, kuo puikiausiai įsirengia namus, spinduliuoja tobulumą socialiniuose tinkluose ir nuolat seka savo atspindžius. Tačiau šiuose ištaiginguose *personos* rūmuose žiojėja tuštuma, kamuoja ir nepaaiškinamas ilgesys. Kaip tik šie sunkūs kankinantys jausmai ir yra durys į vidinį tikrumą, *savasties* link.

PRAGARO VELNIAI IR SMALA

Kai iš pragaro ima lįsti velniai, jaukti ramybę ir griauti nusistovėjusią tvarką, pragaru gali pavirsti visas vidinis pasaulis, kuriame beliko tik nusivylimas savimi, panieka sau, nevisavertiškumas ir jį lydintis poreikis slėptis, užsidaryti nuo išorinio pasaulio. Arba toks pats destruktyvus santykis gali būti nukreiptas į kitus, kurie, tapę kalti dėl mano negandų, gali būti matomi kaip patys velniai.

Gerasis karalius suvaldo velnius ir grąžina juos atgal už durų, tačiau pridrabstytą smalą liepia susirinkti pačiam Jonui. Taip karalius pastūmėja Joną prisiimti atsakomybę už savo *šešėlį*, o smala tampa atlygiu už tarnystę.

Smala (lietuviškai degutas) yra tiršta, klampi tamsiai ruda arba juoda substancija, kuri nei atrodo gražiai, nei skaniai kvepia, nei maloni paliesti. Vis dėlto ji vertinga. Praeityje degutas plačiai naudotas kaip medžio dirbinių impregnantas, turi dezinfekcinių savybių, iki šiol naudojamas kosmetikoje ir net kaip prieskonis saldainiams bei alkoholiniams gėrimams. Kitose pasakose smala net virsta auksu, o šioje pasitarnauja kitaip – padeda sugrįžti į namų karalystę (*sargai jo nenorėjo leisti, bet tada jis pasiūlė smalos, ir vyriausias prižiūrėtojas liepė jam į dvarą užvažiuoti, nes ketino tą smalą pirkti*), kur ir prasideda tikroji Jono transformacija.

Terapijoje velnių pridrabstytą smalą klientas susirenka, kai atpažįsta ir pripažįsta, jog pats su savimi elgiasi destruktyviai: pats save nuvertina, pats save menkina, pats save niekina. Kas ilgą laiką buvo neįsisąmoninta ir slopinta, kas gąsdino, virsta galimybėmis – *šešėlio* dovanomis, padedančiomis artėti prie vidinių namų jausmo. Tad susirinkęs smalą, Jonas keliauja namo.

GEROJO KARALIAUS DOVANA

Išleisdamas Joną iš tarnystės, karalius dovanoja jam stebuklingą medinį karduką, naikinantį visas kliūtis. Kardas – kariškas simbolis, vyriškos jėgos ir drąsos, valdžios simbolis, daugelio karo ir audros dievų atributas, aštrus įrankis, simbolizuojantis gebą skirti gėrį nuo blogio ir todėl teismą, nuosprendį (Becker 1995: 101). Kardas mena teisingumą, autoritetą, ryžtingą veiksmą; be to, tai ne primityvus ginklas (kaip kuoka), bet meistro darbas, reikalaujantis įgūdžių jį pagaminti ir juo naudotis (ARAS 2010: 492).

Tačiau pasakoje kardas nėra tikras – jis medinis, ir rezultatą pasiekia be tikrų kautynių ir pastangų. Medinis kardas – senas įvaizdis, akivaizdžiai pabrėžiantis dvasinę, simbolinę jo prigimtį. Kardukas leidžia Jonui pajusti savo galią, tačiau Jonui dėl to pernelyg pasipūtus, ši galia subliūkšta – karalaitė, gudriojo kareivio paprašyta, kardukus sukeičia. Jonui tebemosuojant karduku, gudrusis kareivis išmuša jo kariuomenę ir nugali. Panašiai pasireiškia *ego* infliacija – savivertė įgauna grandiozinį mastą, savosios galios vis labiau pervertinamos, kol galų gale, susidūrus su tikrove, visai prarandamos. Tiesa, ne be karalaitės išdavystės. Gudrusis kareivis užvaldo Jono pačią ir jo valdas. Iš buvusios didybės svajų žmogus skaudžiai tėškiasi į kitą kraštutinumą – visišką nusivertinimą. Būdingas svyravimas tarp nežabotos didybės ir depresijos (Asper 1993).

Psichoterapijos klientai neretai „mosuoja karduku“, prisiimdami atsakomybių ir darbų, kuriuos pasišauna atlikti kuo tobuliau, nejausdami tikrų savo poreikių ir jausmų. Toks savimeiliškas perfekcionizmas galiausiai tik išduoda, ir žmogus atsiduria „arklio uodegoj“ – ištinka „perdegimas“, depresijos simptomai ir pan.

ARKLIO UODEGA

Vis dėlto didybė Jono nesunaikina – karalystės gyventojai prašo palikti jį gyvą. Jonas pririšamas prie arklio uodegos ir paleidžiamas. Tad Jonas, priešingai raiteliui, kuris žirgą valdo ir kreipia pagal savo valią, pats atsidūrė arklio valioje. Tokią padėtį galima palyginti su nesąmoningu kompleksu, kuris savo energija žmogų tąso ir daužo, o valdyti savo reakcijų nepavyksta. Toks komplekso tąsomo žmogaus „sudaužymas“ gali pasireikšti ir psichosomatinės kilmės fiziniais simptomais.

Arklio tąsomas Jonas primena kitą pasakų motyvą, kai aklys išbarsto prie jo prilipusios raganos kaulelius. Senovėje išties panašiai galėjo būti baudžiama. Tokia bausmė sukelia ne tik kūnišką skausmą, bet ir pažeminimą, gėdą. Taigi nebelieka kur dėtis, *personos* fasadas nebeatlaiko, žlunga, ir asmuo priverstas atvirai pripažinti ir išgyventi savo skaudžią padėtį.

Jonas pravirksta – psichologiniu požiūriu, tai itin svarbus šio epizodo momentas. Kartu su ašaromis atsiveria jausmai. Tikrieji jausmai žmogaus neretai slopinami, kontroliuojami, slepiami, nes jų parodymas susilpnintų *personą*. Žmonės linkę skųstis „netinkamomis“ išorinėmis aplinkybėmis, aplinkiniais, rūpinasi visaip save pateisinti, pabrėždami vien savo pastangas ir gerąsias puses. Narcisistinį klientą terapijoje išvis sunku pamatyti kaip gyvą, tikrą žmogų. Nuoširdžios ašaros rodo įvykusią jungtį su tikru savimi, atsivėrusį savo jautrumą – slopintą, apleistą, atstumtą savo kenčiančią dalį. Terapijoje ašaros tampa lūžio tašku, kai į slopinimo būseną po blizgančia *persona* grįžti pasidaro nebeįmanoma. Užmezgus ryšį su savo jausmais, belieka tik juos išjausti, išverkti, o tada eiti toliau, kur veda *savastis* – dar tikresnio savęs link. Ir alchemijoje ašaros reiškia sustabarėjusių, užkietėjusių asmenybės dalių atitirpimą ir švelnėjimą (ARAS 2010: 356).

Jonui pravirkus (*Kaip aš neverksiu, kad tu mane taip sudaužei*), arklys atsako gana keistai: *Ką padarysi, kad tokie blogi žmonės pasaulyje*. Šį arklio atsakymą atsargiai galima bandyti suvokti kaip kvietimą atsiimti projekcijas – neigiamus kitų vertinimus – ir prisiimti atsakomybę už tolesnį savo kelią. Tai kvietimas mesti iliuziją, kad galia suteikti, ko iš tikrųjų reikia, priklauso kitiems ir kad ilgai pykstant galima pasiekti savo.

Žmonės, ypač linkę į narcisizmą, dažnai saugo apsikabinę savo pyktį, nepasitenkinimą ir turi daug priekaištų aplinkiniams bei aplinkybėms, kad jos neatitinka lūkesčių. Pagunda laikyti save auka didelė, tačiau ji niekur neveda. Pokytis gali ateiti tik stojus arklio pusėn: taip, žmonės išties gali būti blogi, ir blogi dalykai tikrai atsitinka. Arklys neguodžia Jono, nestiprina jo savigailos, o tiesiog reikalauja pripažinti abi tikrovės puses: ir abejingą objektyvią išorę, ir iš sužeisto vidaus ištryškusias Jono ašaras.

Ašaros – tai gebėjimas išgedėti, išliūdėti ir taip užsigydyti sielos žaizdas. Nuoširdžiai verkiant galima pasiekti tikrąją savo galią, kuri įgalins pasirūpinti savimi, suteiks vidinį saugumą ir padės užmegzti ryšį su „netobulais“ kitais, kuriems visai nerūpi atliepti tavo poreikių.

TRANSFORMACIJŲ GRANDINĖ

Išvarytas iš namų Jonas vėl susiduria su kritine situacija ir vėl jam į pagalbą ateina svetimos karalystės karalius. Jonas gauna obuolį, kurį turi kartu su arkliu suvalgyti savoje karalystėje. Viena vertus, obuolys gali būti suvokiamas kaip dvasinio pažinimo, amžinybės ir nemirtingumo įvaizdis (Becker 1995: 177; ARAS 2010: 168). Tokia obuolio samprata nurodytų į gilesnį dvasinį patyrimą. Kita vertus, paprastai obuolys siejamas su moteriškumu, motiniškumu, tad jo atsikandęs Jonas integruoja moteriškąją energiją, kurios stygius ir suvaržymas buvo toks ryškus pasakos pradžioje.

Obuolio kąsniu prasideda Jono transformacijos – pirmiausia jis pats virsta arkliu. O tai visai kas kita nei būti pririštam prie arklio uodegos ir jo tąsomam: arklys nebe tąso ir daužo *ego*, bet *ego* yra užvaldęs arklį iš vidaus, integravęs jo „arklišką“ energiją.

Pasak M. L. fon Franc (1995), arklys mena spontanišką, tekančią pasąmonės gyvybinę jėgą, instinktyvumą, kuriuo herojus nuo šiol gali pasikliauti, kuris dabar palaiko sąmoningąjį *ego*, šiam to nė nepastebint. Jonas virsta arkliu, ir instinktyvi pasąmoninė gyvybinė jėga savaime veda jį toliau individuacijos keliu.

Lietuvių tikėjimuose žirgas irgi yra sielų vedlys, tarpininkas tarp gyvųjų ir mirusiųjų, tarp gyvybės ir mirties. Jis – būtinas pagalbininkas, turintis antgamtinę galią perkelti sielą į aną pasaulį ir palengvinti kelią į dausas, todėl per laidotuves aukotas (Nakaitė 1991: 47–48).

Pasakoje arklys irgi paaukojamas, ir jo auka sukelia transformacijas. Panašiai terapijoje žmogui tenka paaukoti savo „darbinį arklį“, įkinkytą į išorinius darbus bei rūpesčius. Kartais žmogus dirba keliuose darbuose, velka milžinišką krūvį ir dar turi papildomų įsipareigojimų, rūpinasi namais, artimaisiais ir reikalauja savęs viską patempti. Tačiau judant tikrosios *savasties* link, tenka pripažinti savo ribotumą, įvertinti savęs paties išnaudojimą, kai kuriose srityse „nusimesti jungą“ dėl sveikesnės, gilesnės būties. Ne tik reikalauti iš savęs, bet ir save mylėti.

Paaukoto arklio virsmas į obelį įvyksta pasodinus jo dantį. Gyvos būtybės dantys reikštų mitybą, valgymą, kramtymą, „atkąstos“ tikrovės dalies susmulkinimą, suskaidymą (analizę) prieš nuryjant ir suviršinant, prieš integruojant. Tačiau čia turime ne gyvą, o paaukotą arklį. Iniciacijos ritualuose, menančiuose mirtį ir prisikėlimą, neofitui kartais irgi išmušamas dantis (ARAS 2010), tad jis galėtų žymėti pereinamąjį tarpsnį, perėjimą, virsmą. Betgi dabar svarbiausia, kad dantis yra kaulas – lėčiausiai suyranti kūno dalis, todėl simbolizuojanti galią atgimti (ARAS 2010). Išties pasakose herojus paprastai atgimsta iš jo transformacijose dalyvaujančio gyvūno kaulo.

Jonas iš arklio virsta obelimi. K. G. Jungas medį laikė tiesiog individuacijos įvaizdžiu, tad virsmas medžiu simboliškai vėlgi tik pabrėžtų, paryškintų individuaciją. Kiekvieną pavasarį pražysdamas, vasarą brandindamas vaisius, rudenį numesdamas lapus, o žiemą laikinai apmirdamas, kad kitą pavasarį vėl atgimtų, medis savaime išreiškia ciklinio amžinumo, gyvybės nenutrūkstamumo, nuolatinio atgimimo idėją. Kita vertus, obelis yra vaismedis, vedantis obuolius, o tai ką tik jau aptartas simbolis. Virtęs obelimi, Jonas dabar pats gali vesti obuolius – dalytis pažinimo vaisiais su kitais. Obelį galima būtų sieti ir su pažinimo bei gyvybės medžiu, o kartu ir su jam atstovaunančia Deive. Iš tiesų, obelis – moteriškosios giminės medis, lietuvių liaudies dainose būdingai gretinamas su moterimi – tiek mergina, nuotaka, tiek ir motina (Dundulienė 2008).

Taigi Jonas pavirsta moteriškos giminės medžiu. Juk būtent moteriškojo prado stoka prasideda pasaka. Tai galėtų reikšti įveiktą negatyvų motinos kompleksą.

Be to, tapti medžiu reiškia įgyti ašį, stuburą, ryšį su žeme ir savaiminę galią stiebtis į šviesą. Tai mena atstatytą *ego* ir *savasties*, sąmonės ir pasąmonės jungtį. Ši jungtis asmeniui suteikia pagrindą, pagrįstumą, struktūrą, vidinį saugumą ir kartu energijos, įkvėpimo, prasmės (Edinger 1992). Atgautas ryšys su žeme, įsišaknijimas žemėje, įsižeminimas – tai vėlgi ir gebėjimas savimi pasirūpinti, todėl galia ir tvirtybė. Gyvas medis – tai visai kas kita nei medinis kardukas ir jo teikiama visagalybės iliuzija.

Paskutinis transformacijų grandinės etapas – antis deimantine galva. Antis, vandens paukštis, geba išgyventi ir veikti visuose trijuose būties lygmenyse – po vandeniu, ant vandens (taip pat žemės paviršiuje) ir ore. Be to, ji atspari aplinkai – vanduo nubėga nuo jos riebių plunksnų nepasiekdamas odos, „kaip vanduo nuo žąsies“. Psichologiškai tai reiškia įgautą didesnį atsparumą. Be to, antis be jokio pavojaus supasi ant bangų, simbolizuojančių banguojančius jausmus, jausmų bangas. Apkritai paukštis, pasak M. L. fon Franc (1995), mena intuiciją. Svarbu atkreipti dėmesį, kad pasakoje antis – su deimantine galva, o tai galima laikyti tiesiog *savasties* simboliu.

Psichologiškai svarbi ir prasminga šioje virsmų – mirčių ir atgimimų – grandinėje yra neišvengiama kančia. O tai tiesiog priešingas išgyvenimas nei pasakos pradžioje. Skausmas apdraudžia nuo pretenzijų į dieviškumą, nuo pasipūtimo, taigi apsaugo nuo *ego* infliacijos (Gudaitė 2001: 329). Perėjęs šią transformacijų kankynę, ne kartą patyręs mirtį ir save praradęs, Jonas galiausiai atgauna žmogiškąjį pavidalą, o kartu ir savo medinį karduką. Tačiau šįkart Jonas karduku naudojasi tiksliai ir aiškiai.

Kardo veiksnumas priklauso nuo vienovės tarp kūno ir minčių, pasiekiamos pašalinus *ego* su jo baime dėl savo gyvybės ir prisirišimu prie rezultatų (ARAS 2010: 492). Atrodo, kad, įveikęs savo skausmingus virsmus, Jonas pasiekė tokį meistriškumą, jo nebeišmuša iš vėžių pasąmoniniai kompleksai, nebeblaško šešėlinės jėgos. *Ego* dėl to tik atgauna savo vertę, todėl geba griežtai pasipriešinti blogio figūroms, nebeužleisdamas joms savo gyvenamosios erdvės (karalystės) – pasakoje šešėlinės figūros nužudomos.

Jūs... penkis kartus mane žudėte, – sako Jonas, prieš sumosuodamas karduku. Ar negana kantrybės ir atsargumo? Argi neaišku, kad šitos šešėlinės jėgos, kurios jau žudė penkis kartus, žudys ir šeštą, ir septintą? Todėl pagaliau jas reikia griežtai ir ryžtingai nukirsti.

TARNAITĖS STEBUKLAS

Jokia Jono transformacija nebūtų įvykusi be tarnaitės, kuri, visą pasaką buvusi nematoma, nė žodžiu neužsiminta, netikėtai pasirodo tarsi stebuklas. *Anima*, moteriškasis pradas, pasak M. L. fon Franc (Franz 1995), yra lemiamas veiksnys kovoje su blogiu, o kartais svarbiausią akimirką herojus pats išvis nedaug ką tenuveikia – už jį imasi veikti *anima*. Apskritai integruota *anima* reiškia susigrąžintą gyvybingumą ir kūrybiškumą (Asper 1993).

Mūsų pasakoje pagrindine Jono gelbėtoja tampa tarnaitė. Pagal apibrėžimą, tarnaitė priklauso žemesniam socialiniam sluoksniui, neretai nuvertinamam, engiamam. Vadinasi, per ją Jonas užmezga ryšį su tuo, kas iki šiol jo buvo nuvertinta ir todėl nepastebima, nematoma.

Tarnaitė turi šliurę, kuri panaudojama kaip talpa ar laikmena, Jono esmei virsmuose išsaugoti – į šliurę pagaunamas pirma arklio dantis, paskui obels skiedrelė, iš kurių Jonas vėl atgimsta nauju pavidalu. Apskritai apavas gali reikšti savą poziciją, savitą požiūrį (ARAS 2010: 550). Per apavą žmogus remiasi žemėn, „stovi ant žemės“ – siejasi su realybe. Tad šliurės nejučia mena gebėjimą būti savimi realybėje, stovėti savomis kojomis, nebesislapstant po *persona*.

Žodis *šliurė* yra kilęs iš vok. veiksmažodžio *schlorren*, *schlurren* ar *schlurfen*, reiškiančio ‘eiti velkant kojas, šliurenti, šlepsėti vaikščiojant’. Tai kasdienis, paprastas, daug naudojamas apavas, kuris mena nelengvą kelią, kurį tenka nueiti savomis kojomis, pavargus, sunkiai velkant kojas. Kuklus, varganas darbščios tarnaitės šliurenimas – visiška priešingybė pasipūtimui ir didybei.

Nugalėjęs gudrųjį kareivį ir suktąją karalaitę, Jonas veda tarnaitę ir tampa karaliumi. Santuoka su paprasta tarnaite – svarbi nuoroda į žemiškosios, kukliosios, nuvertintosios dalies integravimą, pagaliau įveikus tuščio pasipūtimo ir blizgančios *personos* pagundą. Tarnaitė gali reikšti ir dvasinę tarnystę – tokią, kokią mena indų *namaste*, kai prieš kitą nusilenkiama pripažįstant jo vidinį dieviškumą. „Jungtuvės su tarnaite“ atveria *ego* tikram, projekcijų neapkrautam „Aš–Tu“ santykiui.

ARCHETIPO DUBLIAVIMAS

Jono kareivio ir gudriojo kareivio pora – tarsi dvi priešingos vieno pusės ar galimybės. Jonas kareivis nevykėlis, iš jo šaipomasi, o gudrusis kareivis – karaliaus išrinktas, aukštai pripažintas. Fon Franc (Franz 1995) tai vadina archetipo dubliavimu ir teigia, jog taip per pasakos veikėjus atsiskleidžia šviesioji ir tamsioji archetipo pusės. Jonas pasakoje – teigiamas herojus, nesavanaudiškai tarnaujantis karaliui, vykdantis nurodymus, geranoriškas, o gudrusis kareivis – savanaudis, pavydus, suktas, kerštingas. Tačiau ir ši negatyvi, šešėlinė figūra pasakoje atneša naudos, nes paskatina Jono raidą. Panašiai terapijoje, susiduriant su šešėline savo puse, tolydžio ir vis labiau įsisąmoninant „negražias“ savo dalis, kurioms nesvetimas pavydas, godumas, neapykanta, įmanoma palaipsniui atrakinti jose sukaustytą sielos energiją, būtiną asmenybei augti.

Karalaitė ir tarnaitė – irgi du priešingi *animos* veidai. Viena turtinga, kilminga ir priklauso aukštuomenei, kita – kukli, nepastebima ir priklauso prastuomenei. Pasakos karalaitė pasirodo esanti ne ta, kurios Jonui iš tikrųjų reikia, ne ta, kuri jį lydėtų vidinės raidos keliu. Ji nepastovi: iš tėvo pereina milžino įtakon, priima išgelbėtoją Joną, bet nuplaukia su gudriuoju kareiviu, išteka už Jono, tačiau jį išduoda. O tarnaitė ištikima Jonui visame jo kančių kelyje. Tad santuoka su

karalaite – netikra, nebent tik dalinė *animos* integracija. Tikroji *animos* integracija įvyksta tik su antroje pasakos dalyje pasirodžiusia tarnaite, perėjus kankinantį virsmų – mirčių ir atgimimų kelią.

Pasaka prasideda ir baigiasi toje pačioje karalystėje. Tai grįžimas į pradžią, tik aukštesniame lygmeny, nauja kokybe, laimėta per ištikusius nuotykius, patirtus išgyvenimus ir iškentėtas kančias, subrandinusias asmenybę.

APIBENDRINIMAS

K. G. Jungo analitinė psichologija pasakas mato kaip universalių žmogiškų patirčių, siekiant „tapti savimi“, išraišką. Lietuvių pasaka „Jonas kareivis“ atspindi sudėtingą asmenybės augimo ir raidos kelią susitikimo su *savastimi* link. Pasakos pradžioje vyrauja vienpusiška *ego* nuostata, pasižyminti pasipūtimu, didybe ir *personos* svarba, užgniaužiant gyvą tikrų emocijų ir gyvenimo tėkmę, taip pat stokojama moteriškojo dėmens, ryšio su *anima*. Herojus Jonas iškeliauja ieškoti *animos*, tuo pradėdamas *ego* raidą. Kelyje jis tampa priverstas pasikliauti pasąmonės jėgomis, reflektuoti bei diferencijuoti savo impulsus ir patyrimus ir įsipareigoja eiti augimo keliu. Šis kelias pasirodo įmanomas tik įsileidus gerosios motinos archetipo energiją, išmokus nuolankumo ir stojus tarnauti. Tarnystė leidžia patirti gerojo karaliaus vedimą ir pagalbą susiduriant su *šešėliu*, taip pamažu integruojant savo šešėlines puses. Ryšys su geruoju karaliumi mena negatyvaus tėvo komplekso įveiką, *ego* stiprėjimą ir gebėjimą prisiimti atsakomybę už *šešėlį* bei panaudoti jo energiją augimui. Tai padeda iš dalies integruoti *animą* jungtuvėmis su karalaite. Mosavimas mediniu karduku ir gudriojo kareivio didėjanti kariuomenė pasakoja apie riziką pervertinti savo jėgas ir pasiduoti pavojingam pasipūtimui. Iš čia tolesnės raidos užduotys, kurios galiausiai atveda į gelminį pasikeitimą. *Ego* didybės iliuzijos subliūkšta, jis priverstas priimti bei išgyventi savo kančią ir, užuot slapsčiusis po gynybine *persona*, pradėti vertinti tikruosius savo jausmus. Tuomet pasidaro įmanomas ir susitikimas su *savastimi*. Pasakos pabaigoje *ego* jau yra atgavęs galią, jaučia savo vertę, geba diferencijuoti bei reflektuoti išorinius ir vidinius patyrimus, sąmoningai valdo savo reakcijas. Transformacijų grandinėje *ego* ištikimai lydi *anima*, su kuria įvyksta jungtuvės, ir pasiekiamas visybiškumas.

LITERATŪRA

ARAS 2010 = The Archive for Research in Archetypal Symbolism. *The Book of Symbols: Reflections on Archetypal Images*. Edited by Ami Ronnberg, Kathleen Martin. Taschen, 2010.

Asper 1993 = Kathrin Asper. *The Abandoned Child Within: On Losing and Regaining Self-Worth*. New York: Fromm International Publishing Corporation, 1993.

Becker 1995 = Udo Becker. *Simbolių žodynas*. Vilnius: Vaga, 1995.

Dundulienė 2008 = Pranė Dundulienė. *Gyvybės medis Lietuvių mene ir tautosakoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

Edinger 1992 = Edward Edinger. *Ego and Archetype: Individuation and the Religious Function of the Psyche*. Boston: Shambala, 1992.

Franz 1980 = Marie-Louise von Franz. *Psychological Meaning Of Redemption Motifs In Fairytales*. Toronto: Inner City Books, 1980.

Franz 1995 = Marie-Louise von Franz. *Shadow and Evil in Fairy Tales*. Boston & London: Shambhala, 1995.

Franz 1996 = Marie-Louise von Franz. *The Interpretation of Fairy Tales*. Shambhala, 1996.

Franz 1997 = Marie-Louise von Franz. *Archetypal Patterns In Fairy Tales*. Toronto: Inner City Books, 1997.

Gudaitė 2001 = Gražina Gudaitė. *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose*. Vilnius: Tyto alba, 2001.

Jungas 2015 = Karlas Gustavas Jungas. *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė*. Vilnius: Margi raštai, 2015.

Nakaitė 1991 = Laima Nakaitė. *Žalvariniai senolių laiškai*. Vilnius: Vyturys, 1991.

Stukas 1989 = *Lietuviškos pasakos*. Sudarė J. Stukas. Vilnius: Vyturys, 1989.

Whitmont 1991 = Edward C. Whitmont. Anima: The Inner Woman. *Mirrors Of The Self: Archetypal Images That Shape Your Life*. Ed. E. C. Whitmont. Los Angeles: J. P. Tarcher, 1991.

THE PATH TO THE TRUE SELF
A psychological analysis of the Lithuanian folktale “Jonas the Soldier”

Gabija VEIVERĖ

Carl Gustav Jung’s analytical psychology views folktales as expressions of universal human experiences. The Lithuanian folktale “Jonas the Soldier” reflects the complex journey of personal growth and individuation. At the beginning of the tale, the protagonist, Jonas, embodies a one-sided ego stance, marked by arrogance, grandeur, and an overidentification with persona, while also lacking connection to the feminine aspect (anima). His journey represents a quest to integrate anima, during which he must rely on the forces of the unconscious, welcome the nurturing energy of the “good mother” archetype, learn humility, and embrace service. Through service, Jonas receives guidance from the “good king” archetype, which helps him confront his shadow. The bond with the good king signifies the resolution of a negative father complex, leading to ego strengthening and the ability to take responsibility for the shadow, using its energy for personal growth. Eventually, all illusions of egoic grandeur collapse, forcing Jonas to confront his suffering and authentic emotions. Only then does he become capable of meeting his true self. By the end of the tale, his ego has regained strength, self-worth, and control over his reactions. In the final stage of transformation, anima remains a faithful companion, culminating in a marriage, reaching wholeness and individuation.

VIENOS NUOTRAUKOS PASAKOJIMAS MININT PANEVĖŽIO KRAŠTOTYROS MUZIEJAUS ŠIMTMETĮ

Rasa KALINAUSKAITĖ

Šimtmetį šiemet švenčiantis Panevėžio kraštotyros muziejus savo gimimo dieną – sausio 18-ąją –padovanojo panevėžiečiams ir miesto svečiams ypatingą dovaną: progą pamatyti vienus pirmųjų eksponatų ir kitas išskirtines, tik šiam renginiui iš saugyklų iškeltas vertybes, pasakojančias apie muziejaus pradžią. „GEK diena muziejuje“ pavadintas renginys, kurio metu muziejininkai supažindina su savo saugomais lobiais, yra tapęs kasmete šio muziejaus tradicija ir šiemet įvyko ketvirtąjį kartą. Santrumpa jo pavadinime reiškia „Gaunamų eksponatų knygą“ – svarbiausią muziejinių vertybių registravimo dokumentą. Pirmosios muziejaus knygos pražuvo per Antrąjį pasaulinį karą, tad seniausia išlikusi GEK yra pradėta rašyti 1944-aisiais, o naujausi eksponatai įrašomi jau į 31-ąją. Kai minint antrąsias Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos metines iškilmingai atidarytą muziejų 1925 m. sausio 18 d. aplankė 400 pirmųjų lankytojų, kolekcijų pagrindą sudarė archeologiniai radiniai, numizmatikos vertybės, etnografiniai daiktai, liaudies meno kūriniai, gamtos eksponatai ir sodiečių vaikų žaislai – iš viso apie 2000 eksponatų, o dabar saugoma 124 780 vertybių, kurias sukaupė kelios muziejininkų kartos[1]. Per šimtąjį muziejaus gimtadienį lankytojai galėjo ne tik iš arti apžiūrėti įvairių rinkinių eksponatus, bet ir pavartyti įspūdingą biblioteką sudarančius leidinius „Iš Panevėžio praeities“, kuriuose skelbiama nuo 1998 m. rengiamų mokslinių konferencijų medžiaga, pamatyti, kaip muziejuje dirbantys restauratoriai „gydo“ medinius sakralinės skulptūros stebuklus. „Būdo“ skaitytojams nusprendėme papasakoti apie renginyje pristatytus Etnografijos rinkinio eksponatus, užfiksuotus vieno žymiausių tarpukario Panevėžio fotografų Jono Žitkaus (1889–1975) 1939-aisiais padarytoje nuotraukoje, kurią prakalbinti padėjo Panevėžio kraštotyros muziejaus vyresnioji muziejininkė, etnologė VITALIJA VASILIAUSKAITĖ.

Panevėžio muziejaus vadovas Antanas Kasperavičius tarp gimnazistų, atnešusių surinktus senovinius daiktus. 1939 m. Jono Žitkaus fotografija. Panevėžio kraštotyros muziejus

1 Čia ir kitur nurodant faktus apie muziejaus veiklą remiamasi Panevėžio kraštotyros muziejaus direktoriaus pavaduotojos-vyriausiosios muziejaus rinkinių kuratorės Jūratės Gaidelienės 2025-01-15 publikacija „Panevėžio kraštotyros muziejui – 100“, kitais muziejaus interneto svetainėje paskelbtais tekstais (prieiga <http://paneveziomuziejus.lt/lt/straipsniai-naujienos/panevezio-krastotyros-muziejui-100>).

Pirmoji muziejaus ekspozicija. 1927 m. Panevėžio kraštotyros muziejus

ARTĖJANT KARUI – TALKA ATMINČIAI SAUGOTI

Tiksli šios nuotraukos data nėra žinoma, bet galima numanyti, kad tuomet, kai joje įamžinti žmonės išsirikiavo priešais fotoaparato objektyvą, Antrasis pasaulinis karas jau buvo prasidėjęs. Iš išlikusio aprašymo aišku, kad čia nufotografuoti po vasaros atostogų sugrįžę gimnazistai, Panevėžio muziejaus vadovui Antanui Kasperavičiui (1898–1963) perduodantys surinktas etnografines senienas. Tad vasara turbūt jau buvo praėjusi, o nacistinė Vokietija su Sovietų Sąjunga – jau užpuolusios Lenkiją. Galima tik pabandyti įsivaizduoti, ką tarsi atpažįsti veiduose, kurie šviesą atspindėjo prieš 85-erius metus: pagarbią nuostabą liečiant daiktus, menančius seniai praėjusių kartų šilumą, oriai tramdomą atradimo džiaugsmą, o kartu – šiurpią ateities nežinomybę ir karo siaubą, vėl priartėjusį praėjus vos porai dešimtmečių po Didžiojo karo, kaip anuomet vadintas Pirmasis pasaulinis... Kodėl buvo padaryta ši 1939-ųjų nuotrauka? Ar tai tiesiog viena iš daugelio muziejaus kasdienybės akimirkų, ar norėta įamžinti kažką svarbaus? Ką jos autorius ir veikėjai norėjo parodyti ateities žmonėms?

„Tai labai iškalbinga nuotrauka, nes Jonas Žitkus užfiksavo esminį dalyką – kad muziejų kuria visi, jis yra bendruomenei ir bendruomenės kuriamas. Žmonės rinko eksponatus muziejui, jau ir paaugliai buvo užkrėsti muziejaus kūrimo misija. Tai – didžiulis mokytojų nuopelnas. Iki pat karo Panevėžyje aktyviai veikė 1924 m. įkurta „Gimtajam kraštui tirti“ draugija, kuri ir inicijavo muziejaus įsteigimą, o tarp jos branduolį sudariusių šviesuolių buvo Panevėžio mokytojų seminarijos ir gimnazijos mokytojai Jurgis Elisonas, Petras Būtėnas, Petras Bliumas, kiti. Būtent jie ragino mokinius, ypač grįžus po mokslo metų vasarą į savo namus, į savo kaimus, ieškoti senų daiktų, apklausti senus žmones. Per karą pradingo visos senosios muziejaus knygos su informacija apie pirmuosius etnografinius eksponatus, bet išliko prie dalies jų priklijuoti lapeliai su užrašais, kad šį ar kitą daiktą atnešė antrosios ar trečiosios klasės gimnazijos mokinys...“ – pasakoja V. Vasiliauskaitė.

1939-ųjų nuotraukoje įamžinti daiktai išliko – dabar tai vieni seniausių Etnografijos rinkinio eksponatų, o su ja susijusių žmonių likimai atspindi karo ir okupacijų siaubą.

ŽINOMI IR NEŽINOMI LIKIMAI

J. Žitkui, kurio 1931 m. pasistatytame name Povilo Puzino gatvėje ne tik veikė moderniai įrengta fotoateljė, bet ir 1932–1935 m. glaudėsi sparčiai

gausėjusi Panevėžio muziejaus kolekcija[2], lemtingomis tapo fotografijos, kuriose jis užfiksavo 1941 m. birželio 25 d. besitraukiančių bolševikų Panevėžio NKVD rūsyje nukankintų bei prie cukraus fabriko sušaudytų aukų kūnus ir laidotuves. Sovietams reokupavus Lietuvą, už šias nuotraukas fotografas 1945 m. buvo nuteistas ir dešimt metų kalintas iš pradžių Macikų kalėjime, po to Sibiro lageriuose[3]. Jo fotoarchyvas nukentėjo slapstant stiklinius negatyvus sandėliuke tarp malkų ir vėliau buvo sunaikintas siekiant apsaugoti šeimą nuo KGB persekiojimo, o išlikusios nuotraukos yra saugomos Panevėžio kraštotyros muziejaus Fotografijos rinkinyje. Ant buvusio J. Žitkaus namo atidengtos dvi atminimo lentos: viena primena jame veikusią fotoateljė, antroji – kad mokytojaudama Panevėžyje 1934–1936 m. čia išsinuomotame bute gyveno poetė Salomėja Nėris.

A. Kasperavičiui, kuris muziejui vadovavo 1934–1941 m., buvo lemta patirti karo pabėgėlio dalią[4]. Trejų metų likęs našlaičiu ir išaugintas gydytojo Jono Petkevičiaus bei jo dukters Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, jis baigė agronomijos mokslus (kaip studentų šaulių būrio vadas 1923 m. dalyvavo Klaipėdos sukilime) ir 1924–1941 m. mokytojavo įvairiose Panevėžio mokyklose, o 1939-aisiais, kai nusifotografavo J. Žitkaus nuotraukoje, dirbo Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos mokytoju. „Gimtajam kraštui tirti“ draugija, sprendusi muziejaus finansavimo ir veiklos klausimus, už darbą ne visuomet įstengdavo sumokėti, tad A. Kasperavičius dažnai darbavosi neatlygintinai. „Tiesiog iš meilės praeities kultūrai, puoselėtai jį ir kitus muziejaus žmones subrandinusioje aplinkoje ir, be abejo, gimnazijoje“, – paaiškina V. Vasiliauskaitė. 1944 m. kartu su šeima pasitraukęs iš Lietuvos, A. Kasperavičius gyveno pabėgėlių stovyklose Vokietijoje, o vėliau, išvykęs į JAV, dirbo sodininku Konektikuto valstijoje.

Žinomas ir nuotraukos dešinėje su medine žagre stovinčio vaikino likimas. Tai – Zenonas Gailiušis (1924–2013), tada mokęsis toje pačioje Panevėžio berniukų gimnazijoje[5], kur mokytojavo A. Kasperavičius. 1944 m. vasario 16 d. gavęs laikiną gimnazijos baigimo atestatą, dvidešimtmetis įstojo savanoriu į generolo Povilo Plechavičiaus vietinę rinktinę, o vokiečiams uždarius Marijampolės karo mokyklą, pabėgo į Troškūnuose veikusį partizanų būrį. 1944 m. rudenį jaunuolis studijavo gamtos mokslus Vilniaus pedagoginiame institute, bet, vengdamas mobilizacijos į sovietų kariuomenę, paliko studijas ir ėmėsi dirbti Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje – talkino vargonininkui. Užtariant Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto vedėjui Mykolui Marcinkevičiui, 1946 m. buvo priimtas studijuoti į antrąjį kursą, bet 1948 m. gegužę sovietų saugumas jį suėmė. Į Sibirą ištremtas Z. Gailiušis vienuolika metų pragyveno Krasnojarsko krašte, ten sukūrė šeimą, baigė medicinos studijas. Grįžęs į Lietuvą, nuo 1963 m. dirbo chirurgu Panevėžyje, yra laikomas proktologijos, kaip savarankiškos chirurgijos srities, pradininku šiame mieste. Lietuvai vaduojantis iš Sovietų imperijos, Z. Gailiušis buvo „Tremtinio“ klubo atstovas Sąjūdžio Panevėžio taryboje, apdovanotas ir Sausio 13-osios atminimo medaliu.

Deja, bent kol kas nežinoma, kas yra kiti keturi gimnazistai, kuriuos matome 1939-ųjų nuotraukoje, kaip susiklostė jų likimai. Galbūt užaugę paaugliai taip pasikeitė, kad juos atpažinti nėra lengva, o gal jau ir nebėra kadaise juos pažinojusių žmonių.

SENOVINIAI DAIKTAI IR JŲ PASLAPTYS

Anot V. Vasiliauskaitės, daiktams, įamžintiems J. Žitkaus fotografijoje, mažiausiai pusantro šimto metų. „Tai reti, seni, brangūs eksponatai, mūsų muziejaus pasididžiavimas. Tiksliõs viẽtos, iš kur jie pas mus atkeliavo, nežinome, bet aišku, kad visi šie daiktai yra iš tuometės Panevėžio apskrities“, – pasakoja muziejininkė.

Didokas indas nuotraukos kairėje stovinčio gimnazisto rankoje – gorčius, kurio talpa atitinka taip pat vadintą senovinį tūrio vienetą. Birūs ir skysti produktai gorčiais seikėti ir Abiejų Tautų

2 Zita Pikelytė. Muziejaus įkūrimas ir veikla 1925–1940 metais. www.sekunde.lt, 2025-01-17, prieiga <https://sekunde.lt/leidinys/sekunde/muziejus-1925-1940-metais/>.

3 Čia ir toliau pastraipoje remiamasi: Zita Pikelytė. Tragedijos Panevėžyje 1941-ųjų birželį liudininkas – fotografas Jonas Žitkus. *Vilniaus fotografai: konferencijos pranešimai*. Vilnius, 2005 (prieiga <http://paneveziomuziejus.lt/files/krastieciai/Pikelyte%20Zytkus.pdf>).

4 Čia ir toliau pastraipoje remiamasi: Jūratė Gaidelienė. Pedagogas ir muziejaus vedėjas Antanas Kasperavičius. *Kraštiečiai: Panevėžio krašto tautotyrininkai*. Panevėžys, 2005 (prieiga <http://paneveziomuziejus.lt/lt/krastieciai/krastieciai>).

5 Čia ir toliau pastraipoje remiamasi: Zenonas Gailiušis. *Anykštėnų biografijų žinynas* (prieiga <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=1273>); Joana Viga Čiplytė. Zenonas Gailiušis – chirurgas, tremtinys, Lietuvos vietinės rinktinės narys, savanoris, dimisijos kapitonas. *Ir gydytojai, ir mokytojai*. Panevėžys, 2010 (prieiga <http://paneveziomuziejus.lt/files/krastieciai/Ciplyte_Gailiusis_pdf.pdf>).

Keturstygės kanklės. 2025 m. Gedimino Kartano nuotrauka

Respublikoje, ir Rusijos imperijoje, jų būta įvairių dydžių. „Čia – mažasis gorčius, kuriame telpa per 2 litrus. Juo buvo seikėjami miltai arba kruopos, grūdai“, – patikslina V. Vasiliauskaitė. Tuo metu, kai šis indas buvo parvežtas muziejui ir įamžintas nuotraukoje, Lietuvoje jau buvo įvesta metrinė matų, saikų ir svorių sistema. Paskelbus Nepriklausomybę ir nusprendus nuo rusiškos pereiti prie europietiškos sistemos, 1920 m. Valstybės Taryba patvirtino ir Prezidentas pasirašė Matų, saikų ir svarstyklių įstatus, bet iki pat sovietų okupacijos ir net vėliau kasdieniame gyvenime dar naudoti ir senieji matai[6]. Tačiau šis gorčius, anot V. Vasiliauskaitės, nebuvo intensyviai naudojamas: „Matome, kaip gražiai jis papuoštas segmentinėmis saulutėmis, Maltos kryžiaus formomis apskritimuose, ir tas ornamentas nėra nusidėvėjęs. Manau, tokia graži puošyba rodo, kad šis daiktas buvo branginamas, rečiau naudotas. Jo ir rankena nėra labai patogi dažnam samstymui ir seikėjimui, kraštai nenudilę. Muziejuje turime ir daugiau gorčių, beveik visi jie išpuošti ornamentais, kai kurie su XIX a. vidurio ar net pirmosios pusės datomis, bet taip nunaudoti, kad kraštai nudilę, nubrūžintas papuošimas. O šis labai gražiai pasaugotas. Gal žmonės žinojo, kas jį pagamino, ir saugojo kaip prosenio atminimą?“

Kitoje rankoje to paties berniuko laikoma tošinė – iš tošies pagaminta dėžutė – jau anuomet buvo šimtametė, o dabar baigia ir antrąjį šimtmetį. „Ji visa labai gražiai išpuošta augaliniais ornamentais, lapeliais, gėlytėmis, beveik nelikę neornamentuotos vietos. Matyt, joje valstiečių laikyta kažkokie reti, brangesni dalykai – gal šilko siūlai, adatos, sagutės ar karoliukai tautiniam kostiumui puošti. Bet įdomiausia, kad ant šios tošinės yra įrėžta data – 1841 metai. Tad eksponatas tikrai gana senas“, – pasakoja V. Vasiliauskaitė. Ar ši tošinė panaši į dar senesnes, kurių liekanų archeologai yra suradę prie įkapių geležies amžiaus kapuose? „Panaši. Ši dėžutė labai natūraliai sujungta, iškarpius tošies galus, nenaudojant jokių kitų medžiagų. Jos išlenkimas ir sujungimas tikrai yra labai archajiškas. Gal tik puošnumu skirtųsi.“

Nuotraukoje įamžintos keturstygės kanklės – unikalus eksponatas. Nuo tada, kai renkant senienas Panevėžio apskrityje jos atkeliavo į muziejų, prabėgo 85-eri metai, bet antrų tokių neatsirado. „Galime pasigirti, kad šis instrumentas yra įtrauktas kone į visus lietuvių liaudies instrumentų sąvadus kaip unikalios keturių stygų mažos kanklytės. Jomis galima išgroti gal tik sutartinių ar meditatyvinę muziką. Galbūt sutartines ne tik jomis kankliuodavo, bet ir balsu pritardavo“, – spėja V. Vasiliauskaitė. Vėliau muziejus gavo Krekenavoje gyvenusio meistro Stanislovo Rudžio (1880–1949) palikimą, bet jo pagamintos kanklės yra modernesnės, turi daugiau stygų ir jomis išgaunama kitokia, kitaip sielą veikianti muzika:

6 Lietuvos etnografijos muziejaus vyresnioji muziejininkė Sigita Žukauskaitė. Prieš 100 metų Lietuvoje įvesta metrinė vienetų sistema. www.lemu.lt, 2020-05-25 (prieiga <https://lemu.lt/pries-100-metu-lietuvoje-ivesta-metrine-vienetu-sistema/>).

Viršuje iš kairės – gorčius ir taukė, apačioje – pypkės dalis ir tošinė. 2025 m. Gedimino Kartano nuotraukos

„Jis jau gamino suvalkietiško tipo modifikuotas kankles su dvigubintomis stygomis, skirtas groti melodijas, dainas, o ne meditatyvinę muziką. Įdomu, kad apie 1995–1996 m. ekspedicijoje po Smilgių kraštą Panevėžio rajone suradome 1923 m. gimusį Marceliną Galvosą, pasidariusį sau kanklytes ir grojantį patį vieną. Jo kanklės turėjo daugiau stygų, bet esmė ta pati: žmogus pasidarė instrumentą ir kankliuodavo vakarais, vienatvėje. Lyg ir galėtum įžvelgti tęstinumą, tradiciją.“ Apie žmogų, kadaise meditavusį keturstygėmis kanklėmis, neišliko jokios informacijos. „Tarpukario nuotraukose matome savo darbo penkiastygėmis kanklėmis skambinantį Biržų krašto kanklininką Petrą Lapienę, kitus senuosius muzikantus, bet mūsiškės kanklytės liko anonimiškos“, – apgailestauja muziejininkė. Ar šiame instrumente galima įžvelgti tai, kas ataidi iš amžių glūdumą siekiančios kanklių prigimties – sąsają su mirusiųjų kultu, laidojimo papročiais ir archajiniais tikėjimais, kad sielą į kitą pasaulį perkeliąs laivelis, kurio formą primena senosios kanklės, o artimam žmogui mirus išskobtas instrumentas skambąs taip, kaip to žmogaus balsas? „Mūsų kanklytės yra pagamintos labai primityviai, nedailiai, gal net primena bandymą pagaminti kankles. Gali tik spėlioti, ką jas gamindamas žmogus galvojo, kaip jas naudojo. Gal iš tiesų ilgėjosi mirusio artimojo ir norėjo tą ilgesį per garsą susieti su dausomis... Sunku pasakyti, kai nežinome daikto gimimo istorijos,“ – sako V. Vasiliauskaitė.

Nuotraukoje iš dešinės prie muziejaus vadovo A. Kasperavičiaus stovintis gimnazistas ranka laiko apglėbęs mažytę piestelę. „Tokios mūsų krašte vadintos taukėmis. Vėliau, jau 1957 m. apraše, ji taip ir įvardyta: taukė. Šis buities rakandas naudotas ne tik kanapėms ar sėmenims grūsti, bet ir suminkštinti lašinius, kad *skūra* greičiau nusiplėštų ir būtų lengviau paruošti spirgučius. Ši taukė yra labai sena, matyti, kad laiko gerokai apgadinta, tikrai menanti baudžiavą“, – neabejoja etnologė. Vėliau muziejus gavo tik du tokius eksponatus, atkeliavusius Panevėžio rajone uždarant senąsias mokyklas: „Karšakiškyje buvo senõs mokyklos muziejus, iš ten parsivežėm ir vieną tokią piestelę.“

Masyvus juodas daiktas su kone vaiko galvõs dydžio veidu, vos telpančiu vieno iš berniukų delne – pypkė, iš obels medienos taip pat išdrožta baudžiavos laikais. Kaip pastebi V. Vasiliauskaitė, stilizuotas veidas primena mūsiškę Užgavėnių kaukę, o gal ir egzotiškiems kraštams būdingas tamsiaspalves kaukes: „Maža to, kad šis veidas turi lūpas, nosį, ausis ir akis, tos akys dar ir žiba mėlynai, yra inkrustuotos tokiais drumstais stikliukais. Ar šią milžinišką pypkę tikrai rūkė valstietis? Taip, nors tekdavo prikimšti nemažai tabako. Dydžiu ši pypkė labai išsiskiria iš kitų, esančių mūsų rinkinyje, gal buvo išdrožta nusižiūrėjus dvare nuo kokio kaljano?“

Viena iš vertingiausių dovanų, kurias šimtmečio proga Panevėžio kraštotyros muziejui įteikė jo lankytojai: likus keliems mėnesiams iki muziejaus įkūrimo padarytas pirmojo jo vedėjo, šaulio Stasio Banelio (1897–?) portretas. Ši Panevėžio fotografo Jankelio Trakmano nuotrauka 1924 m. lapkričio 21 d. buvo užrašyta Juozui Baibokui. Muziejui ją padovanojo Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos Kultūros paveldo tyrinėjimo ir skaitmeninimo skyriaus tyrėjas Raimundas Klimavičius

Z. Gailiušio laikoma medinė žagrė Panevėžio krašto žemę irgi raikė baudžiavos laikais. Žemaičiai tokias vadindavo žambiais, aukštaičiai – arklais. Ši, anot muziejininkės, yra pagaminta iš pušies kamieno ir šaknų, o metalo noragui panaudota labai nedaug: „Tokios žagrės buvo traukiamos jaučių, negiliai įleidžiamos į vagą.“

Už muziejaus vadovo ir gimnazistų nuotraukoje matyti anuometinės ekspozicijos fragmentas su daugybe geležinių kryžių viršūnių ir medinių šventųjų skulptūrėlių, kurias, anot V. Vasiliauskaitės, greičiausiai taip pat surinko moksleiviai. Nuostabu, kad beveik viskas išliko iki mūsų dienų.

Atvirukas su Kryžių kalno vaizdu. Šį XX a. 4 deš. išleistą atviruką su fotografo Vytauto Augustino nuotrauka Panevėžio kraštotyros muziejui iš savo asmeninės kolekcijos perdavė Lietuvos moterų lygos Panevėžio skyriaus pirmininkė Bronė Slapšienė, kuriai vaikystėje jį rodęs tėvelis pasakodavo apie prie Šiaulių esantį Kryžių kalną

IR MŪSŲ LAIKAIS – DOVANOS MUZIEJUI

Kadaise muziejaus steigėjai sugebėjo paveldo virusu užkrėsti ir jaunąją kartą, bet ar mūsų laikų vaikams dar įdomūs senoviniai daiktai? Nuostaba – tokią emociją V. Vasiliauskaitė sako pastebinti į muziejaus rengiamus edukacinius užsiėmimus ateinančių paauglių veiduose. „Jie čia patiria daug egzotiškų dalykų. Ir per šią „GEK dieną“ labai stebėjosi daiktais, kurie jau ir 1939-aisiais atrodė egzotiški, negirdėtais pavadinimais. Vaikams tie daiktai – lyg rebusai ar kryžiažodžiai, kuriuos smagu spręsti. Per edukacinius užsiėmimus į muziejus ateina daug jaunų žmonių, ir jie tikrai domisi“, – neabejoja muziejininkė.

Prieš šimtmetį į muziejaus kūrimo talką susibūrusiai bendruomenei savo tapatybės pažinimas ir atminties saugojimas atrodė egzistenciškai svarbus, o ar dabartinė visuomenė ateina į talką muziejininkams? Anot V. Vasiliauskaitės, į šį klausimą atsako nesena jos patirtis, kartu su Lietuvos nacionaliniu muziejumi rengiant praėjusių metų pabaigoje ir šių pradžioje Panevėžyje eksponuotą parodą „Etnografinis opartas muziejų kolekcijose“. Žymiausio lietuvių optinio meno atstovo Kazio Varnelio (1917–2010) tapybos darbai joje gretinami su optiniam menui būdingų elementų savo raštuose turinčiomis kaimo audėjų nuaustomis lovatiesėmis, tad jų ieškota Panevėžio kraštotyros muziejaus fonduose. „Kai pradėjau žiūrėti, kokios mūsų lovatiesės labiau tiktų, pasirodė, kad ne tiek daug jų ir turime, ypač senesnio audimo, su vilna ar linu. Teko kreiptis per laikraštį į miesto bendruomenę. Ir kad pradėjo žmonės nešti – ir lovatieses, ir kitokius audinius, kas ką išsaugojo, kas buvo likę namuose kaip praeities atminimas, sakydami, kad anūkai ar vaikai jau nebesupranta vertės, bet jiems patiems tai yra brangu... Su dideliu džiaugsmu miestiečiai padovanojo muziejui daugiau nei šimtą eksponatų“, – su jauduliu balse pasakoja etnologė.

Minint šimtąjį Panevėžio kraštotyros muziejaus gimtadienį, kai kurie „GEK dienos“ lankytojai taip pat atnešė dovanų iš asmeninių archyvų, tarp jų – ir nuo muziejaus įkūrimo jo vadovo pareigas ėjusio kraštotyrininko mėgėjo Stasio Banelio nuotrauką.

CENTENNIAL OF THE PANEVĖŽYS REGIONAL MUSEUM

Rasa KALINAUSKAITĖ

This year, the Panevėžys Regional Museum (celebrating its 100th anniversary) on its founding day, January 18, presented a special gift to the people of Panevėžys and its visitors — an opportunity to see its earliest exhibits and other rare artefacts, brought out from storage exclusively for this event.

For readers of *Būdas*, we highlight the Ethnographic Collection's artefacts showcased during the celebration, captured in a 1939 photograph taken by one of Panevėžys' most renowned interwar photographers, Jonas Žitkus (1889–1975). The hidden stories behind this photograph were brought to life by Vitalija Vasiliauskaitė, senior ethnologist at the Panevėžys Regional Museum.

APIE PUČIAMŲJŲ ORKESTRUS TRADICINĖJE LIETUVOS KULTŪROJE

Rūta ŽARSKIENĖ

2024 m. pabaigoje pasirodė etnomuzikologės Rūtos Žarskienės (1964–2023) monografija „Pučiamųjų instrumentų ansambliai ir orkestrai tradicinėje Lietuvos kultūroje“ [parengė Austė Nakienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, 304 p.] Knygoje nušviečiama pusiau profesionali instrumentinio muzikavimo tradicija, jos raida nuo pat Baroko epochos iki XXI amžiaus. Tyrinėdama muzikavimą Katalikų bažnyčios šventėse, atlaiduose, didikų dvaruose, autorė atskleidė, kiek daug naujovių liaudies muzikantai perėmė iš bažnytinių švenčių ir diduomenės ceremonijų. O stebėdama, kaip tradicija plėtojosi pastarąjį šimtmetį, kaip buvo muzikuojama pučiamaisiais vestuvėse, laidotuvėse, visuomeninių organizacijų renginiuose, parodė, kad instrumentinio muzikavimo tradicija darėsi vis demokratiškesnė, išgyveno sovietmečio suvaržymus ir sėkmingai tapo šiuolaikinės Lietuvos kultūros dalimi.

Rūta Žarskienė Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ekspedicijoje Rietave. 2011 m. Andželos Jakubynienės nuotrauka

ANSAMBLIAI IR ORKESTRAI LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE

Istorinių šaltinių duomenimis, jau XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) skambėjo kariniai pučiamųjų orkestrai. Vytautas Didysis savo dvare turėjo švilpynių (fleitininkų) orkestrą, grojantį rūmus aplankantiems svečiams (Jurkštas 1970). Žinoma, kad 1429 m. Lucke, Vytauto pilyje, Romos imperatorius Zigmantas buvo sutiktas gaudžiant trimitams ir įvairiems muzikos instrumentams (Batūra 1966). XVI a. antroje pusėje – XVIII a. įtakingiausios LDK didikų giminės – Radvilos, Sapiegos, Oginskiai – išlaikė privačias kariuomenes, o taip pat ir pučiamųjų orkestrus.

Nuo XV a. viešajame LDK gyvenime svarbų vaidmenį atliko Katalikų bažnyčia; beveik visos jos šventės buvo pažymimos iškilmingomis procesijomis, kurios sutraukdavo daug dalyvių. 1569 m. į Lietuvą atvyko jėzuitai, jų rengiamose bažnytinėse šventėse galima įžvelgti barokinio teatro bruožų. Sostinėje Vilniuje rengiamose

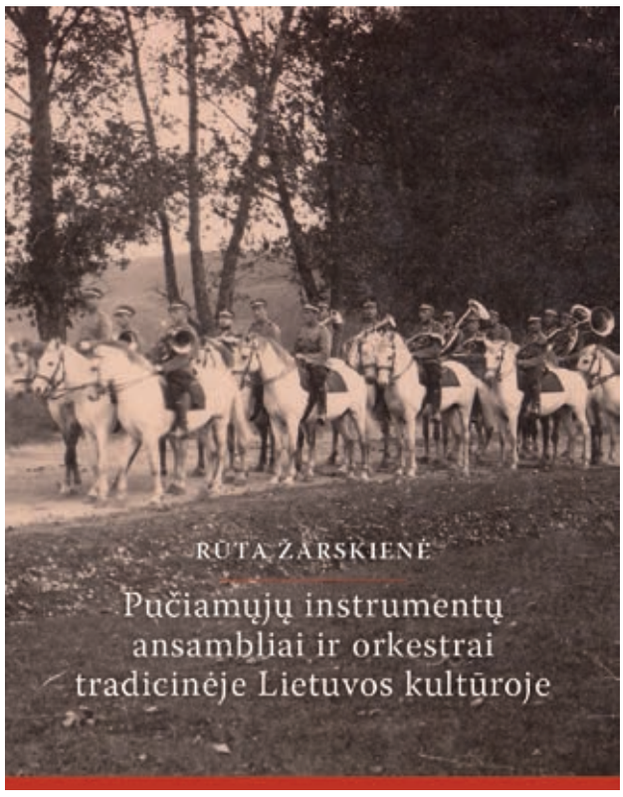

procesijose riedėdavo vežimai su gyvaisiais paveikslais – Meilės, Gailestingumo, Teisingumo ir kitokiomis simbolinėmis figūromis. Vežimus lydėdavo raita ir pėsčia mokyklų jaunuomenė, pasidabinusi angelų, riterių, senatorių, patriarchų, pranašų kostiumais, giedodavo lotyniškus ir lenkiškus procesijai skirtus himnus (Trilupaitienė 1995: 116). 1579 m. Vilniaus jėzuitų kolegija buvo pertvarkyta į universitetą-akademiją. Žinoma, kad XVII a. Vilniaus akademija turėjo gerą kapelą, kuri per šventes atlikdavo visokius kūrinius (ten pat: 74).

Pasak bažnytinių procesijų tyrėjos Liepos Griciūtės-Šverebienės, iškilmingiausiomis eisenomis išsiskyrė Šv. Morkaus, Dievo Kūno, Kryžiaus dienų ir Švč. Mergelės Marijos Gimimo šventės. 1614 m. Vilniaus jėzuito Valento Bartoševskio paskelbtame leidinėlyje aprašomos Devintinių procesijos dalys – aštuoni šventinės eisenos elementai, vadinami figūromis. Kiekvienos figūros apibūdinimo pabaigoje skiriama dėmesio ir muzikai (išvardijami muzikos instrumentai) bei kitokiems garso efektams (nurodomas šaudymo stiprumas). Bartoševskis mini šiuos tuo metu populiarius instrumentus: trombonus (*puzany*), kornetus (*kornety*), trimitus (*trąby*), bombardas (*pomorty*), dulčianus (*sztorty*; *sztort* – fagoto pirmtakas), šalamajas (*szałamaje*; *szałamaja* – obojaus pirmtakas), zurną (*surma* – azijietiška birbynė), fleitas (*flety*), smuikus (*skrzypice*), citras (*cythry*), liutnias (*lutnie, bardony*), arfą (*harfa*), klavicimbolus (*klawicymbale*), nešiojamuosius vargonėlius-regalus (*regał*), varinius būgnus (*bębny miedźiane*), taip pat miesto bažnyčių varpus (Bartoszewski 1614: A_3–B_1). Akivaizdu, kad baroko laikais, siekiant kuo didesnio įspūdžio, buvo ypač mėgstami skardūs pučiamieji, trankūs mušamieji ir net egzotiški svetimų kraštų muzikos instrumentai.

XVII–XVIII a. bažnyčių, vienuolynų ir prie jų įsikūrusių brolijų inventoriniai dokumentai rodo, kad net ir vietinės reikšmės švenčių procesijose buvo naudojami ne tik pučiamieji instrumentai, bet ir būgnai-katilai (*timpanai*, *litaurai*). Šaltiniuose jie vadinami husariškais, kazokiškais būgnais, paprastai būdavo variniai, tačiau būta ir medinių. Visų instrumentų bažnyčios dažniausiai turėdavo po porą (du trimitus, dvi valtornas, du būgnus) arba daugiau (Griciūtė-Šverebienė 2011: 135–138). Įvairiose Lietuvos bažnyčiose surinkti archyviniai duomenys liudija, jog Žemaitijoje XVII–XVIII a. būgnai buvo labiau mėgstami nei Vilniaus vyskupijoje, XVIII a. antroje pusėje beveik visos Žemaičių vyskupijos bažnyčios turėjo mažiausiai po du būgnus, kai kurios – net po keturis (ten pat: 294–297). Aukštaitijos regione Velykų ryto procesijoje Kristaus prisikėlimą katilai-būgnai skelbdavo (ir iki šiol skelbia) Vadokliuose, Raguvoje, Pašvitinyje, Rokiškyje ir kitur.

Taigi pučiamieji ir mušamieji instrumentai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo nuo seno naudojami kariuomenėje, o baroko epochoje pradėti naudoti ir vyskupijų centrų bažnyčiose bei jų organizuojamose iškilmėse – maldingose kelionėse, iškilmingose procesijose, pamaldose. Vėliau net ir atkampios bažnyčios stengėsi deramai – lydimos muzikos instrumentų – surengti titulinius atlaidus. Šitaip pamažu susiformavo būgnų-katilų mušimo ir pučiamųjų ansamblių liaudiškoji pamaldumo tradicija.

PUČIAMŲJŲ ORKESTRAI LIETUVOS DIDIKŲ DVARUOSE

XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje Lietuvos dvaruose muzikuodavo nedidelės mišrios sudėties kapelos. Pasak dvarų muzikinės kultūros tyrėjos Laimos Kiauleikytės, jose greta klasicizmui būdingų styginių instrumentų, atsirado ir pučiamieji: valtorna, fleita, išilginė fleita, trimitas, fagotas, klarnetas (2008a: 47). Turėti nuosavą muzikos kolektyvą, kapelą tapo kiekvieno didiko garbės reikalu. XIX a. ryškiausi muzikinių tradicijų

Lietuvos kariuomenės 1-ojo husarų pulko orkestras. Kaunas. 1926–1931 m. Saugoma Vytauto Didžiojo karo muziejuje.
Lenkijos ir Lietuvos karalius Žygimantas Augustas atvyksta į Gdanską 1552 m. Eisenos priekyje – būgnininkas ir pučiamųjų ansamblis. (Heinrich von Reden. *Cronica der Preussen*. 1626, p. 263. Iš: Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa)

puoselėtojai ir mecenatai buvo Oginskių giminės atstovai (iš jų itin garsus diplomatas ir kompozitorius Mykolas Kleopas Oginskis). Reprezentacinį pučiamųjų orkestrą išlaikė Rietavo dvare gyvenęs jo sūnus Irenėjus Kleopas Oginskis (1808–1863). Aukšto lygio privačius orkestrus ir prie jų įsteigtas muzikos mokyklas išlaikė ir du jo sūnūs: tame pačiame dvare gyvenęs Bogdanas (1848–1909) ir Plungės dvare gyvenęs Mykolas (1849–1902) Oginskiai. Šaltiniuose nurodoma, kad Rietavo muzikos mokykla veikė nuo 1872 iki 1909 metų, o Plungės mokykla – nuo 1873 iki 1902 metų. Čia buvo mokoma vargonuoti, giedoti giesmes, groti pučiamaisiais ir styginiais muzikos instrumentais, muzikos teorijos. Mokyklų mokiniai buvo visiškai išlaikomi: apgyvendinami, maitinami, aprūpinami muzikos instrumentais, gaudavo stipendiją. Rietavo mokyklai ir orkestrams per dvidešimt metų (maždaug nuo 1882 m.) vadovavo Prahos muzikos instituto auklėtinis Jozefas Mašekas (1848–1927). Jis išugdė stiprius orkestrus – tiek simfoninį, tiek pučiamųjų. Ilgiausiai išdirbęs Plungės mokyklos ir orkestro kapelmeisteris – Pranciškus Dovydavičius, buvęs Rietavo mokyklos ir Varšuvos muzikos instituto auklėtinis. Mokyklų klestėjimo metais Rietavo orkestro muzikantų skaičius siekdavo nuo 66 iki 100 (pusė buvo moksleiviai), Plungės – nuo 35 iki 50 muzikantų (Kiauleikytė 2008b: 10; Petreikis 2008: 20).

Buvo įkurta ir daugiau privačių muzikos mokyklų. Viena žymesnių buvo Rokiškyje, grafų Tyzenhauzų dvare, įsteigta mokykla, joje buvo mokoma groti vargonais ir kuriuo nors styginiu ar pučiamuoju muzikos instrumentu (Bakutytė-Mackonienė 1983). XIX a. pabaigoje orkestrus turėjo ir Gelvonų, Kairėnų, Ilguvos, Aknystų, Pastovių ir kiti dvarai. Apie 1884-uosius grafai Zabielos įsteigė Labūnavos dvaro orkestro mokyklėlę. 1890 m. jie jau turėjo du orkestrus – simfoninį ir pučiamųjų, kurie grodavo rūmuose per pokylius, vestuves, laidotuves, vasarą – dvaro parke. Zabieloms priklausiusiame Apytalaukio dvare taip pat vykdavo įvairios iškilmės, jose grodavo iš Labūnavos atvykę muzikantai (Daukšaitė 2002: 73).

Svarbiausia didikų dvarų orkestrų funkcija buvo reprezentacinė. Pavyzdžiui, Rietavo ir Plungės dvarų orkestrams dažnai tekdavo groti žemės ūkio ir pramonės parodose, žirgų lenktynėse. Kunigaikštis Mykolas Oginskis dažnai atostogaudavo Palangoje, čia įsikurdavo ir orkestras, o jo koncertai išsiskirdavo aukšto lygio atlikimu (Petreikis 2008: 19–20). Raiti trimitininkai, vilkintys specialia puošnia uniforma, lydėdavo kunigaikščius iškilmingose išvykose, taip pat į gana tolimas keliones (Ravickienė 1986: 25). Plungės orkestras buvo nuvykęs net į 1900 m. Paryžiuje vykusią pasaulinę parodą, per šią išvyką koncertavo Eifelio bokšte. Orkestrų repertuaras atitiko geriausių pasaulinio lygio orkestrų standartus – grojo žymiausių klasicizmo, romantizmo, vėlyvojo romantizmo epochų kompozitorių kūrinius, operų fragmentus. Nemažą repertuaro dalį sudarė proginė muzika – valstybiniai himnai, maršai, šokio žanro kūriniai. Tradiciškai visi koncertai prasidėdavo Mykolo Kleopo Oginskio polonezu „Atsisveikinimas su tėvyne“ (Kiauleikytė 1996: 201–202).

Į orkestrų auklėtinių pareigas įėjo ir gaisrų gesinimas. Rietavo orkestro muzikantas Vytautas Lukauskas prisiminė, kad Rietavo dvaro bokšte buvę budėtojai, pastebėję gaisrą, skambindavo varpu. Kunigaikštis ir visi griežikai akimirksniu išsirikiuodavo. Arkliai visuomet stovėdavo pakinkyti arklidėje, kad galėtų greitai išvykti į gaisrą, įrankiai gaisrui gesinti visada būdavo paruošti. Gaisrui siaučiant, komanduodavo pats kunigaikštis (Lukauskas 1975: 170–171).

XIX a. Oginskių orkestrai išugdė daugybę puikių muzikantų. Tai kompozitoriai ir orkestrų vadovai Emerikas Gailevičius, Juozas Gudavičius, Mykolas Butkevičius, JAV lietuvių orkestrų vadovas Vytautas Lukauskas ir kiti. Savo nenuilstama veikla jie daug prisidėjo prie nepriklausomos Lietuvos ir lietuvių išeivijos muzikinės kultūros. Svarbu paminėti, kad Plungės orkestro mokykloje 1889–1893 m. muzikos žinių sėmėsi ir žymusis kompozitorius Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Anot amžininkų, kunigaikštis Mykolas Oginskis ir Rietavo mokyklos vadovas Jozefas Mašekas įžvelgė išskirtinį jo talentą. Kunigaikštis su žmona rėmė Čiurlionio studijas Varšuvos bei Leipcigo konservatorijose (Ravickienė 1974: 20). Dvarų orkestrai stipriai veikė ir tradicinį kaimų bei miestelių muzikavimą. Liaudies muzikantai visomis išgalėmis bandė pasigaminti arba įsigyti pučiamųjų instrumentų, išmokti jais groti, perimti repertuarą.

Ugniagesiai ir jų orkestras prie Biržų gaisrinės. 1926 m. Borucho Michelsono nuotrauka. Saugoma Biržų krašto muziejuje „Sėla“

POPULIARUMO VIRŠŪNĖJE: ORKESTRAI XX A. PIRMOJE PUSĖJE

XX a. pradžioje Lietuvoje jau gyvavo vietiniai pučiamųjų instrumentų orkestrai, įkurti prie įvairių draugijų. Tačiau, sparčiai populiarėjant pučiamųjų muzikos žanrams, orkestrų dar trūko. Todėl į lietuviškus renginius buvo kviečiami koncertuoti aukštesnio lygio pulkų orkestrai: Didžiojoje Lietuvoje – rusų, Mažojoje Lietuvoje – vokiečių kariuomenės. Jie grodavo renginių pradžioje, per pertraukas ir po spektaklio rengiamiems šokiams.

Pučiamųjų orkestrus imta ypač aktyviai steigti Lietuvai paskelbus nepriklausomybę. 1918 m. pradėti kurti pirmieji Lietuvos kariuomenės pulkai. O koks pulkas be orkestro? Pirmojo pėstininkų pulko orkestrą suburti pasisiūlė Juozas Gudavičius. 1919 m. ministro pirmininko pavedimu atvykęs į Alytų, jis subūrė 18 karių orkestrą ir išmokė juos groti Lietuvos himną, keletą maršų, šokių ir bažnytinių kūrinių. Vėliau šio pulko, pavadinto Didžiojo kunigaikščio Gedimino vardu, orkestras padidėjo iki 54 muzikantų (Gudaitė 1998: 289–290). Kariniuose orkestruose dalyvaudavo nemažai senųjų muzikantų, grojusių Oginskių ir carinės Rusijos armijos orkestruose. Juozas Gužas, 1919 m. grįžęs į Lietuvą, Kaune subūrė Didžiojo kunigaikščio Algirdo antrojo pėstininkų pulko orkestrą. Atsiminimuose jis pasakojo, su kokiais sunkumais teko susidurti: nebuvo natų, trūko instrumentų. Tačiau visos pastangos su kaupu atsipirko pirmą kartą oficialiai grojant Lietuvos himną ir iškilmingai žygiuojant (Gužas 1938: 195).

1923 m. prie Lietuvos prijungus Klaipėdos kraštą, pučiamųjų orkestrai įsteigti čia dislokuotos Lietuvos kariuomenės pulkuose. Klaipėdos įgulos orkestras dalyvavo pirmojoje Mažosios Lietuvos dainų šventėje: 1927 m. birželio 6–7 d. Klaipėdoje koncertavo apie 600 choristų ir apie 100 karinių orkestrų muzikantų, vadovaujamų kapelmeisterio J. Gudavičiaus (Kšanienė 2009: 100).

Tarpukario Lietuvoje orkestrus turėjo ne tik kariuomenė, bet ir Šaulių sąjunga, Lietuvių tautinės jaunuomenės sąjunga „Jaunoji Lietuva“, katalikiško jaunimo sąjunga „Pavasaris“, mokytojų seminarijos, gimnazijos, įmonės. Šaulių sąjunga – viena pirmųjų nepriklausomos Lietuvos organizacijų, įkurta 1919 m. Jos gyvavimo proga dvidešimtmečio proga 1939 m. birželio 23–24 d. Kaune buvo suorganizuota Šaulių sąjungos dainų šventė. Vyko jungtinių chorų ir orkestrų koncertas, kuriame dalyvavo 2500 dainininkų mišrus choras, 500 vyrų choras ir jungtinis dūdų orkestras, sudarytas iš daugiau kaip 300 muzikantų. Jam vadovavo Bronius Jonušas (M. B. 1939: 151–152).

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje miesteliai turėdavo net po keletą orkestrų, pavyzdžiui, Gruzdžiai tuo metu turėjo tris orkestrus. Žagarėje taip pat veikė ne vienas dūdų orkestras, iš jų aukšta atlikimo kultūra išsiskyrė Herberto Gerlingio pučiamųjų orkestras. Aktyviai koncertuojantys orkestrai kartais pakliūdavo į kurioziškas situacijas. Antai 1925 m., Pasvalio ugniagesių draugijai švenčiant metinę šventę ir su dūdų orkestru pasitinkant ankstyvus svečius, buvo pažeistas Švenčių įstatymas ir už triukšmavimą skirta nuobauda (Butkevičius 2002).

Pagrindinis pučiamųjų orkestro kūrinys buvo maršas, todėl siekta, kad kompozitoriai sukurtų kuo daugiau šio žanro kūrinių. 1937–1940 m. Lietuvos kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyrius organizuodavo maršų konkursus. Komisija, kurioje dalyvavo žymūs to meto muzikai, premijuodavo geriausius sutikimo, parado ir žygio maršų kūrėjus (Stankevičienė 2009: 205–212). Net devynias premijas yra laimėjęs žymusis orkestrų vadovas Jonušas, kuris buvo vadinamas maršų karaliumi. Pasirodė ir profesionaliai parengtų natų leidinių: *Šaulių dūdų orkestrų repertuaras* (1939), *Lietuviška muzika pučiamųjų orkestrui* (1940).

Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte pagrindiniai lietuvių kultūros židiniai buvo Lietuvių mokslo draugija, Lietuvių švietimo draugija „Rytas“ ir lietuviškos Vilniaus bei Švenčionių gimnazijos. Vilniuje veikusioje lietuviškoje Vytauto Didžiojo gimnazijoje gabesni mokiniai išmokdavo groti styginiais arba pučiamaisiais instrumentais. Čia dirbęs kompozitorius Konstantinas Galkauskas buvo įkūręs orkestrą (Ambrazas ir kt. 2009: 87–91). Švenčionių lietuvių gimnazija taip pat turėjo moksleivių pučiamųjų orkestrą (Biržiška 1930: 330, 386). Lietuviški dūdų orkestrai dalyvaudavo visose svarbesnėse vietinių gyventojų šventėse ir taip prisidėdavo prie lietuviškos jų tapatybės išlaikymo.

PUČIAMŲJŲ TRADICIJA XX A. ANTROJE PUSĖJE – XXI A. PRADŽIOJE

1940 m., Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, Lietuvos kariuomenės pulkai buvo išformuojami, o karininkai žudomi arba tremiami į Sibirą. Pulkų orkestrų muzikantus mėtė iš vieno dalinio į kitą, atleido iš tarnybos. Sunaikintos visos nepriklausomos Lietuvos organizacijos: šauliai, skautai,

Tauragiškių orkestras groja Skaudvilėje, prie Ančios. Apie 1932 m. Nuotrauka iš Albino Batavičiaus asmeninio archyvo

pavasarininkai, „Jaunoji Lietuva“; likviduoti jų chorai, orkestrai ir kiti meniniai kolektyvai. Po Antrojo pasaulinio karo sugrįžus sovietų okupaciniam režimui, išlikę muzikantai būrėsi į kaimų orkestrus. Pūtikams nebuvo leidžiama groti bažnytinėse šventėse ir katalikiškose laidotuvėse. Antai Būdviečių kaimo (Tauragės r.) muzikantai 1946 ar 1947 m. Kūčių naktį buvo verčiami groti šokiuose, o paskui iš jų atėmė instrumentus ir užrakino, kad Kalėdų rytą jie negalėtų dūduoti bažnyčioje (Batavičius 1995: 195).

Pokario metais daugelis patriotiškų lietuvių buvo sugrūsti į vagonus ir išvežti į Sibiro lagerius ar tremtį. Kai kurie suspėdavo pasiimti ne tik būtiniausių daiktų, bet ir muzikos instrumentų: smuiką, kankles, akordeoną ar trimitą. Grojimas suimtiesiems padėdavo nusiraminti, mažiau galvoti apie gresiančias negandas, be to, išreikšti dvasios stiprybę. Lietuvių instrumentinį muzikavimą sovietų lageriuose ir tremtyje tyrinėjusios Gailos Kirdienės duomenimis, XX a. šeštajame dešimtmetyje lietuviai tremtiniai Sibire dažnai grodavo kitų tautybių tremtinių suburtuose orkestruose ir ansambliuose, patys suburdavo pučiamųjų instrumentų orkestrus. Maždaug nuo 1950 m. ir sovietų valdžia lageriuose ėmė steigti pučiamųjų orkestrus, siekdama, jog po darbo kaliniai kuo mažiau bendrautų tarpusavyje, nereikštų nepasitenkinimo. Orkestrai dažnai būdavo labai dideli, net iki 60 muzikantų. Juose grodavo ar net jiems vadovaudavo ir lietuviai, daugelis buvo profesionalūs pūtikai, Lietuvos karinių orkestrų muzikantai ir dirigentai. Vienas tokių – Vytautas Čaikauskas, kalėjęs Komijoje, Uchtos lageryje (Vyliūtė, Kirdienė 2013: 581–585, 599–606).

1952 m. žemaitis Jonas Tverijonas subūrė pučiamųjų orkestrą Centrinio Chazano (Zimos r., Irkutsko sr.) miškų ūkyje ir jam vadovavo iki tremties pabaigos 1958-aisiais. Orkestrą sudarė apie dvidešimt muzikantų, tarp jų buvo trys ukrainiečiai, visi kiti – lietuviai. Pasak orkestro dalyvio Vytauto Laurinaičio, jie dažnai grodavo laidotuvėse, mokėjo Frederiko Šopeno gedulingą maršą. Giesmių negrodavo, nebuvo leidžiama. Orkestro repertuarą sudarė Tverijono atsivežtos natos su populiariais lietuviškais ir kitais maršais, valsais, taip pat kelios polkos ir rusiški, sovietmečiu parašyti kūriniai (Batavičius 1995: 115, 271–274, 335–345;Vyliūtė, Kirdienė 2013: 603).

Tremtyje pučiamųjų orkestrą buvo subūręs ir nuo Švenčionių kilęs profesionalus muzikas, mokytojas, lietuvybės Vilniaus krašte puoselėtojas Julius Sinius. 1948 m. jis su šeima buvo ištremtas į Krasnojarsko kraštą. 1953 m. mirus Stalinui ir prasidėjus politiniam atšilimui, gavo darbą Rešiotų kultūros namuose. Jis pats pūtė trimitą, vyriausias

sūnus Narvydas grojo baritonu, vidurinis Jaunius pūtė klarnetą, o jauniausias Algis – taip pat trimitą. Po kelerių metų pučiamųjų orkestras jau pajėgė dalyvauti valstybinių švenčių renginiuose, kultūros namų saviveiklos koncertuose. Kas savaitę grodavo šokiuose: žiemą – kino teatro fojė, vasarą – stadione (Vyliūtė, Kirdienė 2013: 334).

Pučiamųjų orkestrai ypač išpopuliarėjo vėlyvuoju sovietmečiu – septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje. Įmonių ar gamyklų orkestrai grodavo švenčių išvakarėse rengiamuose minėjimuose, Gegužės 1-osios ir Spalio švenčių demonstracijose, Pergalės ar Mirusiųjų dieną karių kapinėse, mokyklų orkestrai – per Paskutinį skambutį, abiturientų išleistuves. Stipresni kolektyvai dalyvaudavo miestų bei rajonų saviveiklos apžiūrose, respublikinėje Dainų šventėje.

Sovietmečio pabaigoje „laimingo“ tarybinio piliečio įvaizdis tapo nebe toks svarbus, todėl jam nebebuvo skiriama tiek dėmesio. Po truputį ėmė nykti ir šį įvaizdį reprezentuojantys pučiamųjų orkestrai. 1987 m., atšventęs kūrybinės veiklos 30-metį, išsiskirstė Tauragės mėsos kombinato pučiamųjų orkestras (Batavičius 1995: 212). 1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pasikeitus ekonominei sistemai, nustojo veikti didžiosios gamyklos ir įmonės, iširo kolūkiai, kartu nutilo ir mėgėjiškų pučiamųjų orkestrų garsai. Performavus technikumus ir profesines technikos mokyklas, orkestrų sparčiai mažėjo ir švietimo sistemoje. Pavyzdžiui, mokyklų orkestrais garsėjusiame Panevėžyje XXI a. pradžioje savuosius orkestrus buvo išsaugoję tik keletas mokymo įstaigų (Gaidelienė 2002). Vis dėlto iširo būtent dirbtinai sukurti orkestrai. Išliko stipresni kolektyvai, o kai kurie, galima sakyti, atgimė iš naujo. Pavyzdžiui, iki šiol įvairiose šventėse ir koncertuose griežia 1951 m. įkurtas Vilniaus universiteto pučiamųjų orkestras „Oktava“ (ilgametis vadovas Albinas Kučinskas).

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, pučiamųjų orkestrų tradicija toli gražu neišnyko. Toliau koncertuoja profesionalūs pučiamųjų kolektyvai („Trimitas“, „Panevėžio garsas“, „Ąžuolynas“), kai kurie įmonių orkestrai tapo miesto orkestrais. 1992 m. įkurtas Pabradės fanfarinis orkestras per metus surengia apie 20–30 koncertų (vadovas Bronislovas Vilimas). Vėl ėmus formuoti Lietuvos kariuomenę, atkurti ir jos orkestrai (Urniežius 2003). Miestuose gaivinamos arba tęsiamos XX a. pradžios tradicijos – pučiamųjų muzikos koncertai parkuose. Pavyzdžiui, Palangoje, Birutės parke populiariosios klasikos ir džiazo kūrinius groja

Šateikaitės vestuvės su viršaičiu Kazimieru Pakaušiu. 1927 m. Saugoma Kupiškio etnografijos muziejuje

„Palangos orkestras“ (dirigentas Vygantas Rekašius). Formuojasi ir naujos tradicijos, organizuojami konkursai ir festivaliai, juose dalyvauja daug vaikų ir jaunimo orkestrų.

PUČIAMIEJI ŽEMAITIŠKOSE VESTUVĖSE

Atliekant lauko tyrimus Žemaitijoje, paaiškėjo, kad čia įvairios sudėties nedideli ansambliai dar ir šiandien groja laidotuvėse, metinėse, per atlaidus, vestuves. Tyrinėjant pučiamųjų vaidmenį vestuvėse, stengtasi geriau suprasti pučiamųjų instrumentų populiarumo ir jų įsiliejimo į tradicinį kaimo ir miestelio muzikavimą fenomeną.

Vestuvės tradicinėje bendruomenėje – viena svarbiausių, didžiausių šeimos ir kaimo bendruomenės švenčių, apipinta daugybe apeigų ir simbolių. XIX a. pagrindinis vedybų motyvas buvo išsaugoti ar sustiprinti tėvų užgyventą turtą. Pasak etnografės Angelės Vyšniauskaitės, būtent XIX a. antros pusės – XX a. pradžios pasiturinčių kaimo gyventojų vestuvės laikomos tradiciniu lietuvių apeigų modeliu, jos geriausiai atspindi Lietuvos kaimo dvasinę kultūrą; neturtingųjų vestuvėse daug apeigų buvo praleidžiama (1990: 72).

Juozas Mickevičius studijoje „Žemaičių vestuvės“, aprašydamas Platelių, Alsėdžių ir Ylakių apylinkių vestuves, teigė, kad XIX a. pabaigoje didžiosiose vestuvėse įėjo į madą groti triūbomis (Mickevičius 2009: 35). Vestuvės prasidėdavo iš vakaro vykstančiomis pintuvėmis (mergvakariu), su saulėlydžiu į jaunosios namus ateidavo „trūbininkai“ (ten pat: 38). Aprašydamas jaunikio, vestuvininkų pulko pasitikimą ar marčios išlydėjimą į jungtuves, kitas apeigas, etnografas visad mini muzikantus grojus šaunų, trankų maršą (ten pat: 48). „Vestuvės tuo metu tęsdavosi po savaitę – nuo šeštadienio iki šeštadienio. <...> Vestuvėse troboje kai papūsdavo, tai lempos užgesdavo. Tada žmonės apstoję vaišindavo tokius griežikus, sakydami, kad ir Oginskio muzikantai taip negali sugroti“ (Lukauskas 1975: 165).

Maršas Lietuvoje ėmė plisti XVII–XVIII amžiuje. Liaudies muzikantai grodavo maršus išlydėdami jaunuolius į karo tarnybą, bet dažniausiai maršai skambėdavo vestuvėse. Labiausiai paplitę buvo jaunųjų išlydėjimo ir sutikimo, svečių sutikimo maršai (Baika, Klimas 2003: 381–382). Itin svarbų vaidmenį maršai įgijo XX a. antrajame–ketvirtajame dešimtmetyje. Tai, be jokios abejonės, susiję ir su ypatingu pučiamųjų orkestrų populiarumu – nepriklausomybės metais jokios iškilmės neapsieidavo be pučiamųjų orkestro. Šio meto tradicinių vestuvių aprašuose ypač pabrėžiamas maršo trankumas, iškilmingumas, šventiškumas. „Kai jaunieji atsisveikina su tėvais, broliais, seserimis ir artimaisiais, muzikantai trankiu maršu išlydi jaunuosius, tėvus ir visą „parėdką“

„Vestuvės su trūbās Kulių parapijoje“. Apie 1927 m. Iš Zitos Šakinytės-Butkienės albumo. 2005 m. perfotografavo Arvydas Kirda

Brolių Dapšauskų orkestras Leono Dapšausko ir Genovaitės Šikšniūtės vestuvėse Mosėdyje: Pranas Dapšauskas (kornetas), Ferdinandas Valantinas (klarnetas), Konstantinas Rimkus (kornetas), Pranas Litvinas (bosas), Jonas Jablonskas (baritonas), Bronius Rimkus (tenoras), 1961 m.

į kiemą. Muzikantai iš namų išeina paskutiniai. Kieme nerimsta išpuošti žirgai, apvainikuotos karietos. Skambalai skamba, muzikantai pučia garsiausias triūbas, būgnininkas negaili būgno“ (Batavičius 1995: 100).

Angelė Vyšniauskaitė, apibendrindama išnagrinėtas lietuviškų vestuvių tradicijas, pastebi, kad „vestuvės – ištisa simbolinių veiksmų grandinė“. Tad vestuvių apeigose veikia gana pastovūs daiktai-simboliai, veiksmai-simboliai ir žodžiai-simboliai (Vyšniauskaitė 1990: 72, 86–87). Pritaikius šią teoriją muzikiniams vestuvių papročiams, maršą galima suvokti kaip tam tikrą muzikinės kalbos simbolį, maršo grojimą – kaip simbolinį veiksmą, o instrumentus, kuriais jis atliekamas, – kaip daiktus-simbolius. Maršui atlikti naudojami itin brangūs, prestižiniai – variniai pučiamieji – muzikos instrumentai rodytų vestuves rengiančių šeimų turtingumą.

Senuosiuose vestuvių papročiuose, greta maršo, daug kur minimas šaunamųjų ginklų naudojimas – tai baroko ar dar senesnius laikus menanti tradicija. Šaudoma buvo beveik per kiekvieną svarbesnę apeigą, pavyzdžiui, „vestuvininkams pasijudinus į kelionę, jaunuomenė ima šaudyti. Išgąsdinti arkliai stoja piestu, bėga kaklus išrietę, galvas iškėlę, šuoliais, kad net žemė dunda“ (Mickevičius 2009: 49). Apie XX a. vidurį šaudyti per vestuves nustota. Valstiečių kultūroje jaunikio šaunumą pabrėždavo išpuoselėtas žirgas, jo šilkinis balnas, graži apranga, brangūs daiktai (laikrodis, tabokinė, pypkė, kardas, šautuvas). Manytina, kad šaudymu taip pat norėta atkreipti dėmesį į save, į pasiturinčią, garbingą giminę.

Pasiturintiems valstiečiams buvo svarbu iškelti vestuves „kaip reikiant“. Šiam tikslui puikiai tiko skardžiabalsiai variniai pučiamieji. Tad keturių penkių muzikantų pučiamųjų orkestrėliai buvo tapę turtingų, didelių, iškilmingų vestuvių simboliu. XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje tiek Žemaitijoje, tiek kituose regionuose kariniai, Šaulių sąjungos, gaisrininkų orkestrai beveik visuomet grodavo valstiečių ir miestiečių vestuvėse. Didžiausio orkestrų populiarumo laikotarpiu visų tautybių ir konfesijų Lietuvos gyventojai neįsivaizdavo savo švenčių be pučiamųjų instrumentų skambesio (Levinskas, Vaitkienė 1998: 280–283; Batavičius 1995: 99).

Pokariu – sovietų represijų, partizaninio karo metais – bijota kelti didesnes šventes. Tačiau ir tuo metu jauni žmonės tuokėsi ir, esant galimybėms, šventė su muzika. XX a. šeštajame–aštuntajame dešimtmetyje su pučiamųjų muzika buvo švenčiamos ne tik paprastos, bet ir sidabrinės, auksinės vestuvės. Garsaus Salantų šeimyninio orkestro pradininkas Leonas Dapšauskas (g. 1934)

iš senųjų muzikantų nusipirko *triūbas* ir išmokė pūsti savo brolius. Paskui dešimt metų kiekvieną savaitgalį grodavo tai laidotuvėse, tai vestuvėse (Šeškevičienė 2006). Vestuvinis orkestras skyrėsi nuo laidotuvių ansamblio tuo, kad jame būtinai turėjo būti būgnas. Dapšauskas prisimena, kad per vestuvių puotą būdavo sveikinama kiekviena prie stalo sėdinti pora, kiekvienai reikėdavo sugroti po maršą, ir vis kitokį, ir už tai būdavo atlyginama (Kelmickaitė 2008).

XX a. aštuntajame–devintajame dešimtmetyje, pasikeitus muzikavimo tradicijoms, pučiamuosius pradėjo keisti elektriniais instrumentais grojantys muzikantai. O XXI a. pradžioje dūdoriai buvo visai išstumti iš vestuvių muzikantų rinkos, pagrindine jų veikla liko grojimas laidotuvėse.

PUČIAMIEJI MUZIKOS INSTRUMENTAI LAIDOTUVIŲ APEIGOSE

Rašytiniai šaltiniai liudija, kad Lietuvoje įvairiose apeigose nuo seno buvo naudojami mediniai trimitai. Motiejus Stryjkovskis savo „Kronikoje“, pirmą kartą išspausdintoje Karaliaučiuje 1582 m., net penkis kartus mini ilgus medinius trimitus, rašo, kad jais pūsta senosiose aukojimo dievams apeigose ir per laidotuves (Stryjkowski 1846: 148–150). Anot etnologo Alfonso Motuzo, XVIII a. – XIX a. pradžioje Vakarų Lietuvoje mediniai trimitai galėjo būti keičiami į varinius instrumentus (Motuzas 2003a: 160–161; 1991: 28). XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tradicinėse laidotuvėse jau ėmė skambėti didesnių ar mažesnių pučiamųjų orkestrų atliekamos melodijos. Vytautas Lukauskas prisiminimuose rašo, kad XIX a. pabaigoje „Rietavo apylinkėse buvo keli dūdų orkestrai – kapelos, kurios tankiai grodavo, lydėdamos numirėlius į kapines“ (Lukauskas 1975: 172).

Kaip žinome, XX a. pradžioje bažnytkaimiuose ir miesteliuose orkestrai už suaukotus parapijiečių pinigus buvo steigiami prie bažnyčių, taip pat prie gaisrininkų, šaulių ir kitų viešųjų organizacijų. Atrodo, kad pučiamųjų orkestrų dalyvavimas laidotuvėse buvo prabanga, kurią galėjo sau leisti tik turtingieji. Aleksandras Pakalniškis, aprašęs laidotuves Plungės apylinkėse, pažymi, kad labai turtingo ar šiaip kuo nors ypatingo žmogaus laidotuvėms samdytas keturių ar penkių asmenų dūdų orkestras (Pakalniškis 1966: 417). Pasak Rietavo gyventojo (gim. 1929), tarpukario Lietuvoje laidojant didelį poną triūbyta, o laidojant paprastą žmogų – tik melstasi.

Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais kaimų orkestrams groti laidotuvėse tekdavo vis dažniau, nes tuo laikotarpiu daug žmonių žūdavo ar mirdavo nuo ligų. XX a. septintąjį ir aštuntąjį dešimtmetį orkestrą samdydavo visi, kas tik išgalėdavo. Partiniams grodavo gedulingus maršus, katalikams – Žemaičių Kalvarijos kalnus. Jei laidotuvėse nesigirdėdavo dūdavimo, galėdavai išgirsti: „Ai, palaidojo biednai, be trūbų“. Valdžia procesą stengėsi reguliuoti. Miesteliuose gyvenantys dūdoriai neretai būdavo priversti tapti „oficialiais“ muzikantais ir mokėti valstybei mokesčius. Mirus žmogui, artimieji visų pirma bėgdavo pas dūdorius ir, tik suderinę su jais laiką, eidavo pas kleboną užsakyti mišių, o klebonas dėl to pykdavo.

Muzikantų žodžiais, laidotuvėse grodavęs orkestras – penki ar šeši dūdoriai: turėjo būti du melodiją grojantys instrumentai (klarnetas, kornetas arba du kornetai) ir trys ar keturi pritariamieji (altas arba/ir tenoras, baritonas, bosas). Dūdorius dažniausiai kviesdavo laidotuvių išvakarėse (budėti prie mirusiojo per naktį) ir laidotuvių rytą (lydėti į kapines). Vakare tradiciškai giedodavo Žemaičių Kalvarijos kalnus, po to būdavo valgomi naktipiečiai su gausiomis vaišėmis. Giesmės skambėdavo ir lydint karstą į bažnyčią, iš jos – į kapines. Jei bažnyčia būdavo tolokai, giedotojai su muzikantais visada važiuodavo atviru sunkvežimiu, dažniausiai susėdę prie karsto. Visą kelią turėdavo skambėti giesmininkų balsai ir dūdų garsai, tradiciškai buvo atliekama Visų Šventųjų litanija. Kapinėse, kol užkasa karstą, tradiciškai giedamas „Viešpaties angelas“, „Amžinąjį atilsį“ (dažnai jie sujungiami) ir kitos giesmės.

Žemaičių Kalvarijos kalnai ir kitos šermeninės giesmės su dūdų orkestru būdavo atliekamos antifoniniu būdu – pakaitomis giedant ir grojant. Muzikantai išvardijo net kelis atlikimo variantus. Jei giedoriai būdavo vietiniai, pirmą posmą giedodavo vyrai, antrą – moterys, trečią ir ketvirtą pūsdavo dūdos. Galėdavo būti atliekama pramaišiui: pirmą posmą – vyrai, antrą – dūdos, trečią – moterys, ketvirtą – dūdos. Pasak Motuzo, maldininkai tikėjo, kad giesmės su dūdomis daug greičiau pasieks Dievą nei be dūdų (1998: 78).

XXI a. pradžioje muzikavimo šermenyse tradicija stipriai keičiasi: dažniausiai gieda ir groja nebe penkiese ar šešiese, o trise, pritariant elektriniais vargonėliais. Traukiantis senajai kartai, kinta Žemaitijos kaimų bei miestelių gyventojų estetiniai poreikiai: kuo garsesnį giedojimo ir dūdavimo stilių („kad lempos gestų“, „kad visi girdėtų“) keičia subtilesnė atlikimo maniera.

Laidotuvių dalyviai su „dūdoriais“ prie koplyčios. Viekšniai. Apie 1925–1940 m. Iš Bronislovo Kerio asmeninio archyvo

Variniai pučiamieji neretai derinami su elektriniais vargonėliais arba keičiami kitais instrumentais – kanklėmis, smuiku. Tačiau tradicijas saugančių žemaičių nuomone, per laidotuves iki šiol turėtų skambėti bent dvi dūdos.

Monografijoje „Pučiamųjų instrumentų ansambliai ir orkestrai tradicinėje Lietuvos kultūroje“ R. Žarskienė taip pat aprašo muzikavimą per atlaidus ir kitas bažnytines šventes. Remdamasi savo pačios stebėjimais ir archyvine medžiaga, ji įtikinamai atskleidžia nedidelių pučiamųjų orkestrų vaidmenį Žemaičių Kalvarijos atlaiduose, Velykų procesijose, kapinių šventėse. Muzikavimą pučiamaisiais ji pateikia kaip europietiškos, krikščioniškos kultūros reiškinį, pamažu įsišaknijusį tradicinėje Lietuvos gyvensenoje (ypač Žemaitijos etnografiniame regione). Paskutinis knygos skyrius praplečia tyrimų lauką, jame apžvelgtas pučiamųjų orkestrų vaidmuo išeivijos lietuvių gyvenime – JAV veikusių kultūrinių draugijų veikloje. Nors autorė nespėjo apibendrinti ilgai rašytos knygos, ji paliko tvirtą pagrindą, kuriuo galės remtis kiti šią temą plėtosiantys etnomuzikologai.

Parengė Austė NAKIENĖ

LITERATŪRA:

Ambrazas, Budzinauskienė, Medišauskienė 2009 = Algirdas Ambrazas, Laima Budzinauskienė, Danguolė Medišauskienė. Muzika lenkų okupuotame Vilniaus krašte. *Lietuvos muzikos istorija*, t. 2: *Nepriklausomybės metai, 1918–1940*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Lietuvos muzikos akademija, p. 72–95.

Baika, Klimas 2003 = Albertas Baika, Jonas Klimas. Maršas. *Muzikos enciklopedija*, t. II: I–N. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 381–382.

Bakutytė-Mackonienė 1983 = Vida Bakutytė-Mackonienė. Senasis muzikos židinys Rokiškyje. *Literatūra ir menas*, Nr. 51 (1933), p. 13.

Bartoszewski 1614 = Walenty Bartoszewski. *Pobudka na obchodzenie nabożne Swiątośći roczney Tryumphu, y Pompy Ciała Bożego dana, a Iaśńie Oświeconemu, y Naywielebnieyszemu w Panu Chrystuśie Oycowi y Panu: Panu Benedictowi Woynie, z Łaski Bożey Biskupowi Wilenskiemu, ofiarowana*, przez Walentego Bartoszewskiego, w Wilnie u Iozefa Karcana.

Batavičius 1995 = Albinas Batavičius. *Tauragės apskrities dūdų orkestrai*. Tauragė.

Batūra 1966 = Romas Batūra. Muzika ir dainos feodaliniame Vilniuje. *Kultūros barai*, nr. 3 (15), p. 51.

Biržiška [B. Šėnius] 1930 = Mykolas Biržiška [B. Šėnius]. *Vilniaus golgota*: *okupuotosios Lietuvos lietuvių darbo ir kančių 1919–1928 m. dienoraštis*. Kaunas: Vilniui vaduoti s-ga.

Butkevičius 2002 = Gintaras Butkevičius. Iš Pasvalio krašto ugniagesybos istorijos. *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2002, nr. 1.

Būtėnas 1977 = Vladas Būtėnas. *Pennsylvanijos angliakasių Lietuva: [nuotraukų albumas],* nuotraukos Algimanto Kezio, portfolio: Elena Bradūnaitė, Jurgis Bradūnas. Chicago: Lithuanian Library Press.

Daukšaitė 2002 = Gražina Daukšaitė. Dvarų muzika. *Lietuvos muzikos istorija, kn. 1: Tautinio atgimimo metai, 1883–1918*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Lietuvos muzikos akademija, p. 70–76.

Gaidelienė 2002 = Jūratė Gaidelienė. Pučiamieji orkestrai: praeitis ir šiandiena. *Panevėžio balsas*, vas. 12 d., p. 7.

Griciūtė-Šverebienė 2011 = Liepa Griciūtė-Šverebienė. *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija.

Gudaitė 1998 = Jūratė Gudaitė. Muzikinės tradicijos Lietuvos kariuomenėje. *Nepriklausomybės kovų dainos*, parengė Vita Ivanauskaitė ir J. Gudaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 289–300.

Gužas 1938 = Juozas Gužas. Kuriant savo karinę muziką. *Karys*, nr. 6–7, p. 194–195.

Jurkštas 1970 = Vytautas Jurkštas. Vytauto muzikantai. *Literatūra ir menas*, nr. 32 (1238), p. 10.

Kelmickaitė 2008 = Zita Kelmickaitė. LRT laida „Paskutinė Žemaitijos patriūbočių šeima“ (ciklas „Gyvenimo ratu“), laidos autorė ir vedėja Zita Kelmickaitė. <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/35230/gyvenimo-ratu-su-zita-kelmickaite-paskutine-zemaitijos-patriubociu-seima>.

Kiauleikytė 1996 = Laima Kiauleikytė. Kunigaikščių Oginskių muzikos mecenatystė antrojoje XIX a. pusėje. *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, t. 2, p. 199–223.

Kiauleikytė 2008a. = Laima Kiauleikytė. *XVIII a. II pusės–XIX a. muzikinė Lietuvos dvarų kultūra: stiliaus epochų sankirtose*. Vilnius.

Kiauleikytė 2008b = Laima Kiauleikytė. Mykolas Oginskis – muzikos mecenatas, *Žemaičių žemė*, nr. 3, p. 8–11.

Kšanienė 2009 = Daiva Kšanienė. Muzikos plėtros ypatybės Klaipėdos krašte (1923–1939). *Lietuvos muzikos istorija*, t. 2: *Nepriklausomybės metai, 1918–1940*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Lietuvos muzikos akademija, p. 96–116.

Levinskas, Vaitkienė 1998 = Leonas Levinskas, Romualda Vaitkienė. Žagarės vokiečiai. *Žagarė* (ser. *Lietuvos valsčiai*), sud. Venantas Mačiekus ir kiti. Vilnius: Versmė, p. 273–285.

Lukauskas 1975 = Vytautas Lukauskas. Bagdono Oginskio orkestre (parengė Vytautas Jurkštas). *Muzika ir teatras*, kn. 11. Vilnius: Vaga, p. 164–173.

M. B. 1939 = M. B. Šaulių sąjungos dainų šventė. *Muzikos barai*, nr. 5–6, gegužė–birželis, p. 151–152.

Motuzas 1991 = Alfonsas Motuzas. Tautiniai instrumentai ir kalnų giesmės Žemaičių Kalvarijoje. *Liaudies kultūra*, nr. 3, p. 28.

Motuzas 1998 = Alfonsas Motuzas. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelių apvaikščiojimo ir per šermenų apeigas giedamų Kalnų kilmė: sąsajos ir skirtumai. *Tiltai*, nr. 1 (3), p. 53–80.

Motuzas 2003= Alfonsas Motuzas. *Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių istorija. Apeiginiai papročiai ir muzika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Pakalniškis 1966 = Aleksandras Pakalniškis. Laidotuvės. *Aidai*, nr. 9 (194), lapkritis, p. 414–418.

Petreikis 2008 = Tomas Petreikis. Plungės orkestro muzikų keliais ir pėdsakais. *Žemaičių žemė*, nr. 3 (60), p. 18–23.

Ravickienė 1974 = Eleonora Ravickienė. Atsisveikinimo maršas. *Švyturys*, nr. 6, p. 20–21.

Ravickienė 1986 = Eleonora Ravickienė. Muzikantų likimai. *Aušra*, nr. 3 (74), p. 25–28.

Stankevičienė 2009 = Janina Stankevičienė. Pučiamųjų ir liaudies instrumentų atlikėjai: Pučiamųjų orkestrai. *Lietuvos muzikos istorija*, kn. 2: *Nepriklausomybės metai, 1918–1940*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Lietuvos muzikos akademija, p. 202–214.

Stryjkowski 1846 = Maciej Stryjkowski. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiéj Rusi*, t. 1, Warszawa.

Šeškevičienė 2006 = Irena Šeškevičienė. Unikalus Lietuvoje Dapšauskų šeimyninis orkestras. *Pajūrio naujienos*, nr. 70, rugsėjo 12 d.

Trilupaitienė 1995 = Jūratė Trilupaitienė. *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*. Vilnius: Muzika.

Urniežius 2003 = Rytis Urniežius. Karinis orkestras. *Muzikos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, p. 123–124.

Vyliūtė, Kirdienė 2013 = Jūratė Vyliūtė, Gaila Kirdienė. *Lietuviai ir muzika Sibire*. Vilnius: Lietuvos kompozitorių sąjunga.

Vyšniauskaitė 1990 = Angelė Vyšniauskaitė. Simbolika lietuvių vestuvėse. *Mūsų praeitis*, Nr. 1. Vilnius: Lietuvos istorijos draugija, p. 71–89.

WIND INSTRUMENT ENSEMBLES AND ORCHESTRAS IN TRADITIONAL LITHUANIAN CULTURE

Rūta ŽARSKIENĖ

The monograph “Wind Instrument Ensembles and Orchestras in Traditional Lithuanian Culture” provides a diachronic overview of the development of wind ensembles in the musical life of Lithuanian villages and towns. The analysis traces their initial spread through the military and the musical cultures of manors and dioceses, as well as their later role in folk piety traditions (participation in church festivals, processions through the Stations of the Cross, etc.). The focus is on Samogitia, where a particularly strong and unique brass band tradition is still alive in the 21st century. Following the author’s passing, the monograph was prepared for publication by ethnomusicologist Austė Nakienė.

NACIONALINĮ NEMATERIALAUS KULTŪROS PAVELDO VERTYBIŲ SĄVADĄ PAPILDĖ DAR 4 VERTYBĖS

2025-aisiais Nacionalinį nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą papildė dar keturios tradicijos, kviečiančios patirti tikras žemaitiškas Užgavėnes Grūšlaukėje, susipažinti su Pietų Lietuvos velykinių margučių raštais, paimti į rankas kankles ir nauju žvilgsniu apglėbti Kuršmarių kraštovaizdį. Iš viso į šį sąvadą jau įrašytos 74 vertybės, kuriomis rūpinasi jas puoselėjančios bendruomenės[1].

Trumpai supažindiname su naujienomis, kiek ilgiau stabteldami pusiaukelėje tarp Salantų ir Darbėnų esančiame Grūšlaukės miestelyje.

KANKLĖS IR KANKLIAVIMAS LIETUVOJE

Kanklių ir kankliavimo tradicija Lietuvoje apima šio instrumento gamybą, tradicinį muzikavimą ir šiuolaikines jo interpretacijas. Seniausias rašytinis šaltinis, minintis kankles, yra XVI a. Jono Bretkūno Biblijos vertimas. Nuo seno kaimuose puoselėta kankliavimo tradicija XX a. pradžioje pradėjo plisti ir miestų bendruomenėse, o šis instrumentas ilgainiui imtas suvokti kaip tautiškumo simbolis. Visuose etnografiniuose regionuose buvo išsaugoti skirtingi kanklių pavidalai, grojimo būdai bei savitas repertuaras. Šiaurės rytų Aukštaitijoje (Biržų, Rokiškio, Kupiškio, Panevėžio rajonuose) puoselėjamas sutartinių atlikimas skobtinėmis penkiastygėmis kanklėmis. Panevėžyje, Užpaliuose, Utenoje kanklių ansambliai muzikuoja meistrų Stasio Rudžio ir Juozo Lašo gamintomis vėlyvosiomis daugiastygėmis kanklėmis. Tradicinėse Žemaitijos kapelose ilgiausiai išliko žemaitiško tipo plokščiadugnės, trapecijos formos 9–12 stygų kanklės. Šią tradiciją tęsia Kelmėje, Gargžduose, Vėžaičiuose, Skaudvilėje, Šilalėje, Akmenėje susibūrusios kanklininkų grupės. Suvalkietiškas kankles, kurių korpusą puošia dekoruotas „drūtgalis“, išpopuliarino XX a. pradžios kanklininkų ansambliai. Nuo 1906 m. iki šių dienų gyvuoja Skriaudžių kaimo ansamblis „Kanklės“, kanklininkai buriasi ir

Penkiastygėmis kanklėmis skambina Pijus Gurskas iš Biržų. 2023 m. Iš Lietuvos vaikų ir moksleivių – lietuvių liaudies kūrybos atlikėjų – konkurso „Tramtatulis“ archyvo

1 Sąvado valdytojas – LR kultūros ministerija, tvarkytojas – Lietuvos nacionalinis kultūros centras (LNKC), kuriam talkina rūpimų kultūros sričių žinovų komisija, kultūros, mokslo ir studijų institucijos, nevyriausybinės organizacijos, vietos bendruomenės ir pavieniai asmenys. Daugiau informacijos – sąvado svetainėje www.savadas.lnkc.lt.

Trys Lampickų šeimos kartos – margina Velykinius kiaušinius: Stanislova Danguolė Čeponytė-Dikšienė, Audronė Dikšaitė-Lampickienė, Banga Lampickaitė-Vaicekauskienė vašku margina Velykinius margučius. 2018 m. Sauliaus Lampicko nuotrauka

Griškabūdyje, Vilkaviškyje, Marijampolėje, Kazlų Rūdoje. Mažajai Lietuvai būdingas kankles-arfą, psalteriumą (psalterį) pagal istorinių šaltinių duomenis rekonstravo muzikos instrumentų meistras Antanas Butkus. Šiuos instrumentus yra pamėgę Klaipėdos, Neringos, taip pat ir Vilniaus folkloro ansambliai bei pavieniai muzikantai. Daugiastygėmis kanklėmis skambinamos dainų, šokių melodijos, pritariama dainoms, giesmėms. Kankliavimo būdo (pirštinio, braukiamojo arba mišriojo) pasirinkimas priklauso nuo repertuaro, regioninių ypatybių ir paties muzikanto sprendimo. Greta tradicinio muzikavimo puoselėjamas ir individualaus stiliaus kankliavimas.

Pastaraisiais dešimtmečiais gebančių ir norinčių išmokti kankliuoti daugėja tiek Lietuvoje, tiek tarp pasaulio lietuvių. Kanklių muzika skamba folkloro ansamblių programose ir kituose viešuose renginiuose, o tradicijos tyrinėtojai, meistrai, kanklių muzikos puoselėtojai ir atlikėjai dalijasi žiniomis ir patirtimi meistriškumo pamokose, mokslinėse konferencijose, tarptautiniuose festivaliuose. Kanklių muziką vis dažniau galima išgirsti įvairiose šventėse, atmintinų dienų minėjimuose, šalies kultūros pristatymuose Lietuvoje ir pasaulyje.

Teikėjai – Kauno miesto muziejaus Tautinės muzikos skyrius, Pabiržės tautinės kultūros draugija
Saugotojai – kankliavimo puoselėtojai Lietuvoje ir užsienyje, kanklių meistrai, tyrinėtojai

MARGUČIŲ MARGINIMAS VAŠKU ŠEIMOSE ALYTAUS APYLINKĖSE

Kiaušiniai vašku marginami visoje Lietuvoje. Šią tradiciją iš kartos į kartą perduoda bei perima ir kelios Alytuje bei jo apylinkėse gyvenančios šeimos. Tiek muziejuose saugomi, tiek šiame krašte tebemarginami kiaušiniai pasižymi spalvų ir raštų įvairove. Šventiniam Velykų stalui jie dažniausiai dažomi raudona ir juoda, rečiau mėlyna, žalia, geltona, vyšnine spalvomis. Naminių vištų kiaušiniams dažyti dažniausiai naudojami augaliniai dažai, išgaunami iš alksnio žievės, geležies, ciberžolės, svogūnų lukštų, burokų sulčių, mėlynių uogų, raudonojo kopūsto ir kt. Kiaušiniai marginami gyvybės ir gamtos atgimimo simboliais: paukščio pėdučių, rūtos, saulučių, lašo formų ornamentais. Tradiciją saugančioms šeimoms margučių marginimas vašku yra tapęs ir meninės saviraiškos forma bei amatu. Jos rengia mokymus, margučių parodas, šią tradiciją pristato šventinėse mugėse, savo žiniomis dalijasi viešojoje erdvėje ir kt. Tad nenuostabu, kad norinčių išmokti tradicinių margučių marginimo būdų šiame krašte vis daugėja.

Teikėjas – Alytaus miesto savivaldybės administracijos Kultūros skyrius
Saugotojai – Alytaus mieste ir apylinkėse gyvenančios Lampickų, Daukševičių šeimos Onos Sadauskienės, Marytės Gilevičienės, Eglės Teresevičienės šeima ir giminės, Dzūkijos regiono tautodailininkai

ŽVEJYBA KURŠIŲ MARIOSE

Žvejyba Kuršių mariose yra svarbi, gyvybinga ir pamario bendruomenes saistanti tradicija, pomėgis bei ūkinė veikla. Žvejyba skirstoma į aktyviąją ir spendžiamąją. Pasirinkimą, kaip žūklauti – traukiamaisias tinklais, statomaisiais tinklaičiais ar vartomis (marinėmis, stintinėmis ar stambiaakėmis gaudyklėmis) – nuo senų laikų lemia marių vandenys, jų gylis, srovingumas, geologinės dugno ir krantų savybės, metų laikas ir žuvų elgsena. Pagal tai rinktasi bei renkamasi žvejybos įrankiai: *ūdos, venteriai, staginiai, ailiai, bučiai, perstekiai*, žeberklai ir kt. Šiuo metu Kuršių mariose leidžiama tik spendžiamoji žvejyba, žvejai laikosi verslinei žvejybai vidaus vandenyse taikomų taisyklių bei apribojimų.

Žvejų bendruomenėje dar gyvas vandens dalybų paprotys – specialiose sueigose burtų keliu pasidalijama marių plotais bei „ragais“ (iškyšuliais). Esant tinkamoms gamtos sąlygoms (orai spėjami, stebint dangų, vėjus ir vandenį) išplaukus į marias (ne ilgiau kaip dienai), gaudomi sterkai, ešeriai, karšiai, unguriai, vėgėlės, karosai, stintos, plekšnės ir kt. Žvejojama medinėmis valtimis, „botais“ ir naujesniais žvejybiniais laivais. Atkurtosios iki XX a. 6 deš. žvejyboje naudotos plokščiadugnės medinės burvaltės – kurėnai – dabar pritaikytos kultūriniam turizmui.

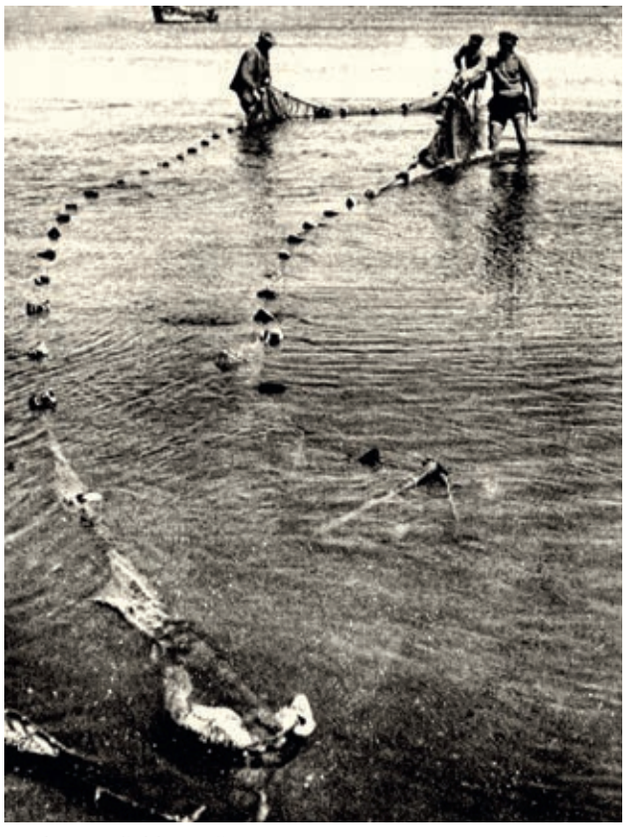

Priekrantės žūklė Kuršių mariose. XX a. I pusė.
Autorius nežinomas. Saugoma Neringos muziejuose

Plekšnių džiovinimas Kuršių nerijoje. XX a. I pusė.
Autorius nežinomas. Saugoma Neringos muziejuose

Dažnas žvejas ir jo šeimos nariai išmano, kaip paruošti, konservuoti pagautą žuvį. Kone kiekvienas pamariškis turi savo žuvienės virimo, žuvų marinavimo, kepimo, sūdymo, vytinimo ar rūkymo būdus ir savas žuvies paruošimo paslaptis. Kuršių nerijoje vykstančiose šventėse (pavyzdžiui, per „Stintapūkį“, „Žiobrines“, folkloro festivalių metu, Senųjų amatų dienomis ir kt.) žvejai demonstruoja įrankių gamybos, tinklų mezgimo technikas, dalijasi patirtimi su smalsaujančiais švenčių dalyviais, o maisto gaminimo įmonės pristato įvairius žuvies patiekalus.

Žvejyba, žuvies apdirbimu ir realizavimu užsiimantys pavieniai asmenys bei įmonės yra susibūrę į vakariniame bei rytiniame marių krantuose veikiančias asociacijas. Jos rūpinasi pamario bendruomenėms svarbaus pragyvenimo šaltinio išsaugojimu, vysto vietos verslą, prisideda prie kultūrinio turizmo ir rekreacijos.

Teikėjas – Neringos muziejai
Saugotojai – Kuršių marių žvejai, turintys žvejybos Kuršių mariose kvotas, jų šeimos, Neringos, Klaipėdos miesto, Klaipėdos bei Šilutės rajono savivaldybių gyventojų bendruomenės, pamario krašto kultūros įstaigos

Sąvado rengėjų informacija

1973 m. Grūšlaukės Užgavėnės. Saugoma Kretingos muziejuje

OŽGAVIENIS GRŪŠLAUKIE

Į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą šiemet įrašytos jau antrosios Užgavėnės iš Žemaitijos: 2017 m. pripažinimo sulaukė Kurtuvėnų Užgavėnės, o šiemet – Grūšlaukės. Nors žemaičiai atvirauja, kad daugelyje vietų ši tradicija jau prigesusi, Kurtuvėnų, Grūšlaukės, Platelių, Luokės Užgavėnes žmonės žino ir sulekia jas švęsti tiek iš aplinkinių, tiek iš tolimesnių Lietuvos vietų. Be to, kiekviename miestelyje ar kaime jos turėjo ir tebeturi savitų bruožų (Petrošienė 2014: 51).

Grūšlaukės gyventojų žodžiais, Užgavėnės buvo švenčiamos visais laikais: „*Nie bōvi tuoki mēta, kad praleistu*“. Jie puikiai prisimena, kaip jų tėvai eidavo „ubagais“ arba tapdavo kitais Užgavėnių personažais, kaip persirengėlius priimdavo, ir kaip šventės pabaigoje šie surengdavo „balių“. Užgavėnių persirengėliai – tarsi atskira bendruomenė, kurios nariai atidžiai rūpinosi savosiomis kaukėmis (*ličynomis*[2]), juk kartu su jomis buvo paveldėję ir vaidmenis. Su šiais per kelerius metus taip susigyvendavo, kad nė vaidinti nebereikėdavo.

„Nu tuoks yr pasiotems, ir viskas – nu maža lyg dėdėli“, – sako grūšlaukiškė Salomėja Giedrienė 1999 m. Lietuvos televizijos sukurtame dokumentiniame filme „Tradicijos. Užgavėnės Grūšlaukėje“[3]. Didesnis ar mažesnis „pasiutimas“ apima visą Žemaitiją, ir jokio kito Lietuvos regiono Užgavėnės negali prilygti šioms žemaitiškoms tradicijoms įtaigumu ir persirengėlių įsijautimu. Ne veltui būtent žemaitiškas šventimo būdas tiek tarpukariu, tiek sovietmečiu inteligentų bei patriotinių organizacijų diegtas ir kitose Lietuvos vietose[4]. Štai Kaune, Laikinojoje sostinėje, nuo 1936 m. pradėtas rengti Kanapinio ir Lašininio žygis per Laisvės alėją: „...Kauno visuomenė pirmą kartą pamatė Studentų Šaulių S-gos suruoštą didžiulį žemaitiškų užgavėnių papročių pavaizdavimą, Žemaičių kaimuose vaikščiojančius juokdarius“ (Budreckas 1963: 4; Mūsų kraštas 1937: 1). Žemaitiškas šventės scenarijus sklido ir sovietmečiu (plačiau Šaknys 2012: 92; Petrošienė 2014), bet, ko gero, dažnas žemaitis, likimo nublokštas į didesnį miestą ar Vilniją, galėjo išdidžiai konstatuoti, kad čia ta šventė kažkokia „ne tokia“. Kaip pokalbyje prie arbatos pastebėjo etnologė Gražina Kadžytė, „žemaičiai žino, ką daro, o mes – ne“.

Pasak etnologo Žilvyčio Šaknio, natūrali, iš kartos į kartą perduota Užgavėnių tradicija iki šių dienų gyvuoja tik kai kur Žemaitijoje, ten ši šventė iki šiol tęsiasi dvi dienas. Pirmadienį persirengėliais paprastai eina vaikai, antradienį – jaunimas ir suaugusieji (Šaknys 2012: 92–94). Taip švenčiama ir Grūšlaukėje. Nereikia tikėtis, kad Užgavėnių dalyviai galės išsamiai paaiškinti mitinę ar apeiginę vieno ar kito veiksmo prasmę (plg. Vaicekauskas 2005: 41), persirengėliais einančių ir jų laukiančių žmonių žinojimą, kas yra

2 Iš medžio, kailio, odos, popieriaus padirbdintos kaukės Žemaitijoje vadinamos ir slaviškos kilmės žodžiu – *ličynomis*, *liečynomis* (brus. лічына).

3 LRT dokumentinį filmą „Tradicijos. Grūšlaukės Užgavėnės“ 1999 m. sukūrė Aušra Kalinauskienė ir kt., prodiuserė – Irena Didžiulienė. Prieiga internete: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2274/tradicijos-uzgavenes-gruslaukeje>.

4 Tarpukario spaudoje publikuotuose senųjų Užgavėnių aprašymuose daugiausia dėmesio buvo skirta Žemaitijos papročiams, tai galėjo lemti Užgavėnių tradicijos gaivinimo tendencijas (Aleknaitė 2011: 29, 32).

2019 m. Grūšlaukės Užgavėnės. Jolantos Klietkutės nuotrauka

Užgavėnės, geriausiai atspindi pats veiksmas, būsena, šėlsmas (plačiau žr. Petrošienė 2015: 18–21) ar, kaip sako žemaičiai, „*blūdėjėms*“.

Pirmasis žinomas Žemaitijos Užgavėnių paminėjimas – kaip tik iš Grūšlaukės. XVIII a. jos sietos su Salantų dvaro aplinka: 1769 m. Salantų dvaro pajamų ir išlaidų knygose yra pora vasario 8 dienos įrašų apie Grūšlaukės smuikininkams skirtą atlygį už griežimą būtent per Užgavėnes (Baliulis, Meilus 2001: 426, 440). Manoma, kad šios šventės tradicijos formavosi sąveikaujant kaimo, miesto ir dvaro kultūroms.

Šventė, žinoma, keitėsi, bet pagrindiniai jos dėmenys buvo išsaugoti. Ne kiekvienos Užgavėnės buvo tokia triukšminga ir didelė šventė, kaip dabar. Keitėsi ir kaukės. Pavyzdžiui, sovietmečiu Grūšlaukėje buvo atsiradę XX a. aktualijas atspindinčių veikėjų, pavyzdžiui, „pijokas“. Apie 1975 m. prie persirengėlių būrio prisijungė ir hipiškai apsirengęs „poetas“ bei „stiliaga“ (šis personažas išliko iki šių dienų). Prisimenama, kad atgavus nepriklausomybę, tarp persirengėlių buvęs ir „saugumietis“. Kita vertus, Grūšlaukėje, rodos, nebeliko gyvūnų (meškos, gervės, žirgo, ožio) kaukių, pastaraisiais metais – ir kitataučius įkūnijančių personažų.

Iki šiol Grūšlaukės Užgavėnės – dviejų dienų šventė. Pirmadienį miestelį apvaikšto vaikai – „mažieji ubagai“[5], antradienį eina tikrieji persirengėliai, o vakare vyksta visai bendruomenei skirta vakaronė. Senesnieji būtent šį „balių“ vadindavo *Ožgavienis*, nes tuo metu vyko tikrasis užgavėjimas (kai prieš laukiančias septynias gavėnios pasninko savaites paskutinį kartą valgomas mėsiškas ar pieniškas valgis). Vyresnio amžiaus pasakotojai mini, kad gavėnia prasidėdavo tik Pelenų dienos vidudienį, po šv. Mišių, o iki jų į namus dar galėdavo užsukti vakarykščiai persirengėliai, kurie būdavo pavaišinami ir mėsa, nors šeimininkai jau pasninkaudavo. Abi Užgavėnių dienas ir Pelenų dieną buvo draudžiama dirbti, kad neištiktų nelaimės[6]. Simbolinė Lašininio ir Kanapinio kova žymėjo tiek žiemos pabaigą, tiek gavėnios ir pavasario darbų pradžią. 2008 m. Darbėnų seniūnijoje Nijolės Vasiliauskienės[7]

5 Vaikščioja Grūšlaukės mokyklos-daugiafunkcinio centro mokiniai, kuriuos lydi mokytoja Stasė Baužienė (Pagal 2024 m. Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadui pateiktą šios vertybės paraišką, kurią parengė Lina Petrošienė (toliau – Paraiška)).

6 Pagal 1995 m. Lietuvos liaudies kultūros centro vykdytos ekspedicijos į Grūšlaukės kaimą (Kretingos r.) filmuotą medžiagą. Operatorius Martynas Užpelkis. Saugoma LNKC vaizdo įrašų archyve (toliau – LNKC vaizdo medžiaga).

7 Buvusi Kretingos muziejaus etnografinio skyriaus vedėja, šiuo metu Kretingos muziejaus rinkinių saugotoja.

1977 m. Grūšlaukės Užgavėnių persirengėliai. Algimanto Siurblio nuotrauka. Saugoma Kretingos rajono savivaldybės M. Valančiaus viešosios bibliotekos Grūšlaukės filialo bibliotekoje

pakalbinta Zita Paulauskienė-Viluckytė prisiminė 1945 m. Užgavėnes[8]:

> Mesiediou (mėsos valgymo laikui) baigontėis paskotėnė nedielės (savaitės) dėina pradiejė riedītėjs (ruoštis) Ožgavieniems. Nu gėmbe (pakabos) nukabėna liečīnas (kaukes), nu truobuos [aukšto – L.L.] nusiiemė žekietus (švarkus), rubaškas (marškinius). Liečinas papuošė poikės puopierės.
>
> Penedieli (pirmadienio) dėina, priš vakara, po žīgiu pradies ētie obagā. Ējė vėsuomet so rokunda (reikalu), vadindamis i veselė. Tumet, kumet pamėslėjė (kada sugalvoję), – nažanėjies. Par miesiedi – i zalietas (piršlybas), par Ožgavienės – veselė. <...>
>
> Oterninka (antradieno) dėina žīdā nėjė tuokiomis gaujomis, kap dabā, ēje do, trīs. Priš pėitus veizam pro longa parlek dvėjau: Baužienės Jozelė ėr Grėciaus Ontė. Apsiriedė bova dėdėlē poikē. Liečīnas bova ių avėis kaili sliepsniu (ka siova kailėnius, atlėka, gerāsis – kailėnems), papuoštas blėzgontės puopierės, iš šiaudū sopintuom pīnuom (kasomis). Bova išsivertė kailėnius, kopras iš šiaudū prisirėšė, sosirėšė so pontio. Apsivėlkė mėlėnės kelniems, pakolėnes autās ėr so nagėnėms. Ronkuo toriejė: vėns nagaika (rimbą), ontrāsis – šlouta. Kėimė sotėka gaspaduorio, prašlavė taka, pasilabėna (pasisveikino), soėje i truoba, pasėlabėna so gaspadėne <...>
>
> Ožgavieniu vakara, pri kuoki gaspaduoriaus bova dėdesnė truoba, tėn ėr ožgaviejė. Dvīlėkta adīna (valanda) – vėsė nomėi (Vasiliauskienė 2009: 75–76).

Persirengėliai, pasak moters, tuomet vaikščiodavo mažesnėmis „gaujomis“, nuo to laiko pasikeitė ir daugiau dalykų. Pavyzdžiui, pirmadienio ubagų vaikštynėse nebepamatysime nei „*veselės*“, nei tikrųjų varguolių – „ubagų“, kurie ateidavo jau sutemus, be triukšmo, prašydami maisto. Antradienio persirengėlių vaikštynėse jau gali dalyvauti ir moterys.

Svarbūs sakytiniai liudijimai apie šios šventės tradiciją, nuolatinius dalyvius, taip pat ir apie vykusius pokyčius buvo užfiksuoti ir 1995 m. Martyno Užpelkio filmuotoje medžiagoje, saugomoje Lietuvos nacionalinio kultūros centro archyve. Pasak tąkart kalbintų žmonių, XX a. antrojoje pusėje Užgavėnių antradieniais didesnis sujudimas būdavo tik kelių Grūšlaukės šeimų namuose, ten, kur persirengėliai ruošdavosi vaikštynėms, ir kur vakare rinkosi „užgavėti“, t. y. valgyti ir linksmintis, kartais net iki ryto. Apie 1960 m. taip vakarodavo tautodailininko Adolfo Andriejaus ir Monikos Viluckių, vėliau – Valerijos ir Antano Reinikių namuose. Pats A. Reinikis daug metų

8 Užrašytojos parengtoje pasakojimo transkripcijoje kai kurių žemaitiškų žodžių prasmė paaiškinta skliaustuose. Prisimenamų Užgavėnių data gali būti nurodyta netiksliai. Kretingos rajono savivaldybės M. Valančiaus viešosios bibliotekos Grūšlaukės filiale, bibliotekininkės Birutės Markaitienės kraštotyrinės medžiagos rinkinyje „Užgavėnės Grūšlaukėje“, šis pasakojimas siejamas su 1964 m.

2019 m. Užgavėnės. Dešinėje – Persirengėlių „vadas“ Povilas Mickus. J. Klietkutės nuotrauka

„jojo ožiu“, bet pastaruųjų metų nuotraukose šio personažo nebematyti. Svarbus paliudijimas, kad Morę Grūšlaukėje veždavo ne kiekvienais metais, o jei kas nors imdavosi ją sumeistrauti, tai stengėsi, kad būtų graži, tvirta ir tarnautų ne vienerius metus: Morė nedeginta, po šventės saugota kurio nors eitynių dalyvio namuose iki kitų Užgavėnių. O tais metais, kai Morę veždavo, visa antradienio eisena įgydavo naują prasmę – persirengėliai tapdavo ją lydinčia kariuomene. Atrodytų, kad Morės deginimo ritualas prisimintas jau atkūrus Nepriklausomybę, kai į šventės organizavimą įsitraukė kultūros darbuotojai ir pradėtos rengti šventės pabaigtuvės visai miestelio bendruomenei. Tad dabar Morė deginama Grūšlaukės aikštėje, prie miestelio administracijos pastato, ten rengiami ir įvairūs žaidimai, varžybos, šokiai, vaišės, Lašininio ir Kanapinio dvikova[9].

Vienas pirmųjų Grūšlaukės Užgavėnes aprašė menotyrininkas, tuo metu – kraštotyrininkas Alfonsas Andriuškevičius. Jis šventę stebėjo 1968 metų vasario 27 d. (tais pat metais periodikoje buvo paskelbta žinia ir apie Alsėdžių Užgavėnes). Pasak etnologo Juozo Kudirkos, tai buvęs naujas šventės raidos etapas, kai po sovietinės valdžios pastangų Užgavėnių tradicijas unifikuoti ir atsieti nuo religinio kalendoriaus (perkeliant šventimą į gavėnios metą ir diegiant naujus šventės pavadinimus „Žiemos palydos“, „Žiemos šventė“), ji pradėta populiarinti kaip savojo kaimo šventė, galinti padėti suburti svetimėjančius žmones (Kudirka 1992: 5).

A. Andriuškevičius mini penkiolikos persirengėlių būrį su vietinių meistrų pagamintomis *ličynomis*, juos rikiuojantį „vadą“, prie diržo segintį kalaviją, pasipuošusį popieriniais antpečiais ir įmantria skrybėle. Taip pat rainuotą sijoną seginčią pamėklę Morę, stovinčią ant rato, pritaisyto prie vienos rogių pavažos, dar „Smertį“ ir velnius, kurie „bemat ant kraigo atsiduria, šauniausias net ant kamino atsisėda, dūmus pro tarpkojį leidžia“ (Andriuškevičius 1969: 224). 1968 m. rašinyje neminima Lašininio ir Kanapinio kova.

Prie šio papročio gaivinimo nemenkai prisidėjo Kretingos kraštotyros muziejaus direktorius, kraštotyrininkas Juozas Mickevičius[10]. Prisimenama, kad kai 1971 m. viena Kretingos partinė ideologė Užgavėnes buvo uždraudusi,

9 Paskutiniajame XX a. dešimtmetyje Užgavėnių organizavimą buvo perėmę Grūšlaukės kultūros namai (pagal Paraišką).

10 Kretingos muziejaus mokslinio archyvo J. Mickevičiaus fonde (toliau – KMMA) saugomos XX a. 7 deš. darytos nuotraukos liudija, kad tikslingai rinkta medžiaga apie Užgavėnių tradicijas. Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno Etnologijos fonde esančioje J. Mickevičiaus ekspedicijos byloje Nr. 949 apie prieškario ir pokario Užgavėnių papročius Šiaurės Žemaitijoje (Kretinga – Šarnelė) Grūšlaukė neminima. Nepaisant to, įdomu palyginti, kaip šventė švęsta gretimuose Kretingos ar Skuodo rajono miesteliuose ir kaimuose (kas valgyta, ar vežiota Morė etc.). Byloje atsispindi sovietmečiu vartotos sąvokos, tradicijų vertinimas.

1973 m. ir 1975 m. Grūšlaukės Užgavėnių persirengėliai. Dešinėje - naujas šios šventės personažas – „poetas“. Saugoma Kretingos muziejaus mokslo fonde

J. Mickevičius kartu su kaukių drožėju Anicetu Puškorium kreipęsi į Plungės funkcionierius ir gavę leidimą šią šventę švęsti. Tąkart šventė buvo surengta Plateliuose (Aleknavičius 1998: 34; Petrošienė 2015: 202). Be J. Mickevičiaus ją globojo kunigas Julijonas Tamašauskas, kai kurie kolūkio vadovai. Pavyzdžiui, kolūkio pirmininkas Stasys Kairys Užgavėnių dieną išleisdavo žmones iš darbo. Tačiau būta ir tokių laikų, kai už dalyvavimą Užgavėnėse galėjai „gauti parų“ ar būdavo sumažinamas atlyginimas[11].

Galbūt būtent J. Mickevičiaus rūpesčiu buvo atlikta ne viena šventės fotofiksacija, fotografuotos ir 1968-ųjų Grūšlaukės Užgavėnės, apie kurias rašė A. Andriuškevičius. Šiose nuotraukose matyti dar vienas netikėtas personažas – Palangos Juzė su didelėmis žirklėmis.

Reinikiai tų metų persirengėlių „vadą“, dėvintį cilindrą, vadina „viršaičiu“. Šis veikėjas esąs *pravadnyks*, jis renka pinigus, prižiūri, kad kiti negertų, yra *strainesnis* už kitus, nešioja kepurę, kaip kariuomenėj, ir nedėvi *ličynos*. Vienas svarbiausių jo atributų – karvės ragas, kurį jis pūtė eitynėms prasidedant. Iš rago gaudimo sodybų šeimininkai sužinodavo apie ateinančius persirengėlius, jis pranešdavo ir apie šventės pabaigą (dabar vietoj rago gali būti naudojamas švilpukas).

„Užgavėnių dieną kiekvienas įsijaučia į savo pasirinktą personažą, viskas vyksta iš savęs, nėra jokios vaidybos, čia natūralus dalykas. Tą dieną kaime vyksta kitoks gyvenimas, ir nieko nepakeisi, čia darbas“, – sako dabartinis Grūšlaukės Užgavėnių eitynių „vadas“ Povilas Mickus. Šio atsakingo vaidmens imasi jau trečia šios šeimos vyrų karta[12]. Būtent „vadui“ tenka pareiga po šventės surinkti ir iki kitų Užgavėnių saugoti visas kaukes. A. Reinikis prisimena, kad už pinigus, surinktus per vaikštynes, būdavo perkamos naujos kaukės[13], laikytos bendra persirengėlių nuosavybe.

Pasak grūšlaukiškių, jie išsyk atskiria saviškių kaukes nuo svetimųjų, t. y. nuo iš kitų vietovių atvykstančių persirengėlių. *Ličynos* buvo drožiamos iš medžio, taip pat daromos iš avikailio. Jos puoštos šiaudinėmis karūnomis su spalvoto popieriaus kaspinais, dažytos ryškiais dažais. Kaukes drožė vietos dievdirbiai ir amatininkai: Juozapas Paulauskas, Antanas ir Kazimieras Burbos, broliai Adolfas Andriejus ir Valerijonas Viluckiai,

11 Pagal Paraišką.

12 Pagal Paraišką.

13 Pagal LNKC vaizdo medžiagą.

2019 m. persirengėlis. J. Klietkutės nuotrauka

Raimundas Puškorius, o Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomoje kaukėje įrašytas jos meistro Jokūbo Lapinsko vardas. Moksleivius drožti Užgavėnių kaukes mokė technologijų mokytojas Stasys Laukys[14]. V. Viluckio žodžiais, kažkuriuo metu kiekvienas stengėsi ją išsidrožti pats, bet tai nėra paprasta – nepatyrusių meistrų kaukės būdavę per sunkios, o meistrai gebėjo medį išskobti taip, kad kaukę būtų patogu dėvėti. Pasak tautodailininko, jos turėjo būti ir baisios, ir gražios vienu metu[15]. „Dėdėlė poikė“, „truopnė“ „straini visi“, „mandagi“ – tokiais epitetais buvo apibūdinama ir persirengėlių apranga, ir jų elgesys: aplankius namus, derėjo juos pašluoti, taip linkint laimės, persirengėlių vadas turėjo parodyti namiškiams pagarbą, pašokdinti namų šeimininkę ir pan.

Eitynių muzikantai kaukių paprastai nedėvėdavo, bet rasdavo kitų būdų pasipuošti, pavyzdžiui, 1975 ir 1977 m. fotografijose muzikantai – su aukštomis kepurėmis ir karinį orkestrą primenančiomis uniformomis[16]. Tais metais persirengėlius lydėjo net keturi vietiniai muzikantai, grojantys armonika, variniais pučiamaisiais ir būgnu. Grūšlaukės Užgavėnėse skambėjusios šios dainos: „Liuob gerte, liuob dainioute, liuob į Skoudą nuvažiuote“, „Mes, obagele, jumis aplankom“, „Obags ont tilta stuovėje“, „Aš užgėmiau obageliu“, „Kad nuvarė į Žagāre“, „Aš užgimiau siratelė“, „Pasiejau vėki grėki ont aukšta kalna“, „Juočkis Kuotrē grībšteriejė“[17]. O štai 1995 m. M. Užpelkio filmuotoje šventėje ne kartą buvo užtraukta ir patriotinė „Vai ko nusižvengei, bėrasai žirgeli“. Išmirus senajai muzikantų kartai, nebeliko kam dainas užvesti, dalies jų atsisakyta dėl pašaipaus turinio.

Valerijos Reinikienės žodžiais, triukšminga persirengėlių „armija“ per dieną įveikdavo didelį atstumą, apie 10 kilometrų, aplankydavo daugybę sodybų Grūšlaukėje ir aplinkiniuose kaimuose[18]. Filmuotoje medžiagoje matyti, kad persirengėlius lydėdavo vaikų būrys, kurį kaukėtieji vaikštynių dalyviai vydavo šalin[19].

Nors Užgavėnes surengti padeda mokykla, savivaldybės Kultūros skyriaus ar bibliotekos darbuotojai, ši šventė neprimena renginio su griežtu scenarijumi. Žemaičiai, stebėję šią šventę nuo vaikystės, žino jos eigą. Pasak bibliotekininkės Birutės Markaitienės, Kretingos bibliotekos Grūšlaukės skyriuje saugančios kelis šimtus nuo 1965 m. darytų šventės nuotraukų, „čia – kaip Sveika Marija“ (Švyturys 2022). Perfrazuojant Zitos Viluckytės-Paulauskienės pasakojimą, ateina laikas – nusikabini *ličyną*, apsirengi ir eini.

Tad galima kalbėti apie Grūšlaukės Užgavėnių bendruomenę, kurios centre – persirengėliai, kaukių meistrai, bibliotekos, mokyklos, kultūros centro darbuotojai[20], o greta visi kiti – smalsūs

14 Pagal Paraišką.

15 Pagal LRT dokumentinį filmą „Tradicijos. Grūšlaukės Užgavėnės“.

16 Pagal KMMA.

17 Paraiškoje minimi šie Užgavėnių muzikantai: Pranas Jonkus, Aleksas Rutė, Edvardas Meškys, Steponas Gricius, Gintaras Pucas, Vladas Narvydas. Grūšlaukės įrašytos dainos saugomos Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Baltistikos centro archyve.

18 Maršrutą nubraižė B. Markaitienė (pagal Paraišką.)

19 2002–2011 m. Užgavėnes Grūšlaukėje organizavo ir mokyklos bendruomenė, bet jie vaikščiodavo atskirai nuo pagrindinio persirengėlių būrio. Mokytoja Stasė Baužienė ir technologijų mokytojas Stasys Laukys būdavo šių vaikštynių siela (pagal Paraišką).

20 Persirengėlių eitynių organizavimas 2004 m. buvo perleistas jų „vadui“ Povilui Mickui. Grūšlaukėje šventės rengėjai yra pasiskirstę pareigomis: bibliotekininkė B. Markaitienė kasmet rūpinasi „Morės“ atnaujinimu; seniūnaitis Leonas Jazbutis ir Vincas Pudžmys krauna laužą, pasirūpina ūkiniais reikalais ir žaidimais; Elena Stanienė ir Audra Liebuvienė verda šiupinį; Darata Žukova, Genutė Viskontienė kepa blynus; kaimo bendruomenė bei Kultūros skyrius rūpinasi muzikiniu apipavidalinimu (Pagal Paraišką). Beje, savo gimtojo miestelio Užgavėnes 1991–1993 m. filmavo Pranas Burba. Jo Grūšlaukės bibliotekai perduota medžiaga – tai pirmoji vertybės videofiksacija.

Vidinėje šios kaukės pusėje užrašyta „Lapinskas Jok., Grūšlaukis, 1957 m.“

Vidinėje šios kaukės pusėje užrašyta „Burba Antanas, Grūšlaukis, 1957 m.“
Saugomos Lietuvos nacionaliniame muziejuje

žiūrovai, namuose persirengėlių laukiančios šeimininkės, į vakaronės rengimą įsitraukiantys vietos verslininkai – nuoširdžiai dalyvauja šventės vyksme. Grūšlaukiškiams svarbu nepraleisti Užgavėnių, šia proga sugrįžti į gimtąsias vietas ir vakare kartu su kaimynais linksmintis prie Užgavėnių laužo. Jiems tai skirtingas šeimos kartas (ir jau išėjusias) bei gimines vienijanti šventė. Reikia tikėtis, kad šio krašto Užgavėnių įrašymas į Nacionalinį nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą paskatins etnologus išsamiau patyrinėti šią tradiciją, jos raidą, vietos žmonių atmintį ir jų santykį su švente.

Teikėjai – Kretingos rajono savivaldybės administracija, Kretingos rajono savivaldybės M. Valančiaus viešoji biblioteka, Grūšlaukės kaimo bendruomenė
Saugotojai – Grūšlaukės kaimo bendruomenė

Parengė Lina Leparskienė

ŠALTINIAI

2024 m. Lietuvos nacionaliniam kultūros centrui pateikta Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvado paraiška, kurią parengė prof. Lina Petrošienė.

Juozo Mickevičiaus etnografinės medžiagos byla Nr. 949. „Užgavėnės. Šiaurės Žemaitija. Kretinga-Šarnelė“ Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno Etnologijos fonde.

Kretingos muziejaus mokslinis archyvas, J. Mickevičiaus fondas (KMMA F. 5, b. 18)

Kretingos rajono savivaldybės M. Valančiaus viešosios bibliotekos Grūšlaukės filialo kraštotyros medžiaga.

Lietuvos liaudies kultūros centro 1995 m. vykdytos ekspedicijos į Grūšlaukės kaimą (Kretingos r.) filmuota medžiaga. Operatorius Martynas Užpelkis. Saugoma LNKC vaizdo įrašų archyve (Inv. Nr. LKAV P 123).

Lietuvos radijo ir televizijos dokumentinė laida „Tradicijos. Grūšlaukės Užgavėnės“, 1999 m. Laidą kūrė Aušra Kalinauskienė ir kt., prodiuserė – Irena Didžiulienė. Saugoma LTR archyve. Prieiga internete: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2274/tradicijos-uzgavenes-gruslaukeje>.

Valerijono Vilucko drožta Kanapinio kaukė. 1970 m.

Adolfo Vilucko drožta Lašininio kaukė. 1970 m.
Saugomos Kretingos muziejuje

LITERATŪRA

Aleknaite 2011 = Eglė Aleknaitė. Užgavėnių gaivinimas ir įpaveldinimas tarpukariu Lietuvoje: įpaveldinimo atgarsiai periodinėje spaudoje. *Tradicija ir dabartis*, Nr. 6, p.25–35.

Aleknavičius 1998 = Bernardas Aleknavičius. Kai Užgavėnes draudė. *Klaipėda*, 1998 m. vasario 23 d., p. 34.

Andriuškevičius 1969 = Alfonsas Andriuškevičius. Užgavėnės Grūšlaukyje. *Kraštotyra*, p. 224–227.

Baliulis, Meilus 2001 = Salantai. 1765–1793. Išrašai iš Salantų dvaro pajamų ir išlaidų knygų. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*. Sud. Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 420–427.

Budreckas 1936 = Petras Budreckas. Žemaitiški Užgavėnių papročiai Laisvės Alėjoje (Kaune). *Lietuvos Aidas*, Nr. 96, p. 4.

Budreckas 1937 = Petras Budreckas. Atgaivinkime Užgavėnių papročius. *Mūsų kraštas*, Nr. 7, p. 1.

Kudirka 1992 = Juozas Kudirka. *Užgavėnės*. Vilnius: Mokslas. Prieiga internete: <http://www.dainusvente9.lnkc.lt/eknygos/Uzgavenes_Kudirka_J.pdf>

Petrošienė 2014 = Lina Petrošienė. Užgavėnės arba Žiemos palydų šventė sovietmečiu. *Istorija. Mokslo darbai*. T. 93, 2014, Nr. 1, p. 48–68. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas. Prieiga internete: <http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=533%3Alina-petroienugavns-arba-iemos-palyd-vent-sovietmeiu&catid=33%3Aistorija-mokslodarbai-93-tomas&Itemid=503>.

Petrošienė 2015 = Lina Petrošienė. Žanro virsmas: Žemaitijos Užgavėnių dainos. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:B.03~2015~1464267207556/datastreams/DS.001.0.01.BOOK/content>.

Vaicekauskas 2005 = Arūnas Vaicekauskas. *Lietuvių žiemos šventės. Bendruomenės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Vasiliauskienė 2009 = Nijolė Vasiliauskienė. Užgavėnės Grūšlaukėje. *Etninė kultūra*, Nr. 8. Prieiga internete: <https://ekgt.lt/media/zurnalai/ETnine%20kultura%20Nr.8.pdf>.

Šaknys 2012 = Žilvytis Bernardas Šaknys. Iniciaciniai ir kalendoriniai jaunimo papročiai. *Lietuvos kultūra: Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 77–109. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:B.03~2012~1470139671478/datastreams/DS.001.0.01.BOOK/content>.

Švyturys 2022 = [be autoriaus]. Grūšlaukės bendruomenė: užsispyrusi ir puoselėjanti autentiškas tradicijas. *Laikraštis „Švyturys“* [elektroninė versija], 2022 m. rugsėjo 23 d.

THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE INVENTORY WAS SUPPLEMENTED WITH AN ADDITIONAL 4 VALUES

This year, the Lithuanian Intangible Cultural Heritage Inventory welcomed four time-honoured traditions: Grūšlaukė *Užgavėnės* (Shrovetide), playing the *kanklės* (Baltic zither), Easter egg waxing techniques among Alytus region families, and fishing in the Curonian Lagoon. These intergenerational traditions highlight the role of cultural heritage in strengthening community bonds, preserving continuity, and maintaining relevance in modern society.

For over a century — as far back as the collective memory of Grūšlaukė village (Kretinga district) reaches — Shrovetide (*Užgavėnės*) has been celebrated with a lively ten-hour procession of costumed performers and musicians. Homeowners visited by the revellers feel honoured and repay them generously with food and drink. For the people of Grūšlaukė, *Užgavėnės* is one of the most important annual festivals, with the entire community actively participating. The tradition is passed down within families, including the masks and roles performed during the carnival.

LIETUVOS NACIONALINIS KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ ŠVENTĖS FONDAS

Būdas. 2025 Nr. 1 (220)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas „Liaudies kultūra“.

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. dainius.razauskas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61, e. p. lina.lepraskiene@lnkc.lt

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Aldona KRUŠEVIČIŪTĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. dr. Vytautas RINKEVIČIUS, Vilniaus universiteto Baltistikos katedra, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA

TURINYS:

Kaip vaikai auginami šiaudiniai sodai.
Pokalbis su 2024 m. Nacionalinės Jono Basanavičiaus premijos laureate Marija LIUGIENE | **1**

Tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Dangiškos velnių užtvankos | **10**

Kraštovaizdžio skaitymai

Vykintas VAITKEVIČIUS. Naujas požiūris į Rytų Lietuvos pilkapynus | **17**

Supratimai

Antanas GUDELIS. Ką prisišaukia lietuvių sakmės? Pasaulėkūros mitų filosofijos spėjimai | **34**

Aukso vainikai

Kalbantis su vilkais ir šventaisiais. Pokalbis su „Auksinių vainikų“ laureatu Antanu VAŠKIU | **40**

Skaitymai

Gabija VEIVERĖ. Kelias į tikrąjį save. Lietuvių pasakos „Jonas kareivis“ psichologinė analizė | **56**

Muziejai

Rasa KALINAUSKAITĖ. Vienos nuotraukos pasakojimas minint Panevėžio kraštotyros muziejaus šimtmetį | **66**

Knygos

Rūta ŽARSKIENĖ. Apie pučiamųjų orkestrus tradicinėje Lietuvos kultūroje | **73**

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Nacionalinį nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą papildė dar 4 vertybės | **85**

Viršelyje: Romos Gudaitienės rištas šiaudinis sodas. 2023 m.
Nuotrauka iš LNKC archyvo

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2025
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2025 02 28
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 800 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://www.zurnalasbudas.lt
Spausdino UAB Petro ofsetas, Vilnius, Naujoji Riovonių g. 25C, 03153

Užgavėnės Grūšlaukėje. 1969 m.

Autorių dėmesiui

Autoriai, norintys spausdinti savo straipsnį mokslinių darbų skyriuje, turėtų:

1) Išryškinti tyrimų objektą, apibrėžti tyrimo tikslus, nusakyti tyrimo metodą, pateikti išvadas, naudotos literatūros sąrašą, pateikėjus ir kt.
2) Trumpai, keliais sakiniais prieš straipsnį suformuluoti straipsnio esmę. Parengti 0,5 mašinraščio apimties santrauką lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą.
3) Straipsniai, pretenduojantys į „Mokslo darbų" skyrių, duodami recenzuoti ne mažiau kaip dviem žurnalo redkolegijos nariams ar jų nurodytiems recenzentams.

Žurnalą „Būdas" nuo kiekvieno artimiausio numerio galite užsisakyti internetu (www.prenumeruok.lt), Lietuvos pašto skyriuose ir redakcijoje.

INDEKSAS 5033.

Žurnalą galima įsigyti:

- didžiųjų miestų spaudos kioskuose;
- redakcijoje – Barboros Radvilaitės g. 8, IV a., arba Lietuvos nacionalinio kultūros centro bibliotekoje;
- Vilniuje – knygyne „Akademinė knyga" (Universiteto g. 4), parduotuvėje „Ragainė" (S. Skapo g. 3),

Kolekcininkų dėmesiui – kviečiame užsukti į redakciją papildyti savo komplektų!

Žurnalo „Būdas" publikacijos skelbiamos tarptautinėje duomenų bazėje EBSCO Publishing:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
http://www.epnet.com/.

The publications of the journal "Būdas" (Habitus) are now accessible on the EBSCO Publishing data base:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
http://www.epnet.com/.

BŪDAS. 2025. Nr. 1 (220). 1–96. ISSN 2669-0403
Kaina 4 Eur. Internetinė svetainė: www.zurnalasbudas.lt

Jau 30 metų rašome apie Lietuvos
praeitį ir dabartį, kultūros paveldą
ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti
nuo artimiausio numerio
Lietuvos pašto skyriuose
arba internetu: http://www.prenumeruok.lt,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje!

Redakcija